

Gypsy Studies – Cigány Tanulmányok

37.

ÓHIDY ANDREA

**A HALMOZOTTAN
HÁTRÁNYOS HELYZETBŐL A
DIPLOMÁIG**

**TÍZ ROMA ÉS CIGÁNY NŐ
SIKERTÖRTÉNETE A MAGYAR
OKTATÁSI RENDSZERBEN**

*.PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM BTK NTI
ROMOLÓGLA ÉS NEVELÉSSZOCIOLÓGLA
TANSZÉK*

PÉCS, 2016.

ÓHIDY ANDREA

**A HALMOZOTTAN HÁTRÁNYOS HELYZETBŐL
A DIPLOMÁIG**

**- TÍZ ROMA ÉS CIGÁNY NŐ SIKERTÖRTÉNETE
A MAGYAR OKTATÁSI RENDSZERBEN -**

Pécsi Tudományegyetem BTK NTI Romológia
és Nevelésszociológia Tanszék

PÉCS, 2016.

A jelen tudományos közleményt a szerzők a Pécsi Tudományegyetem alapításának 650. évfordulója emlékének szentelik.

Bölcsészettudományi Kar, Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék • 7624 Pécs, Ifjúság útja 6. • Felelős kiadó: Orsós Anna tanszékvezető • Sorozatszerkesztő: Cserti Csapó Tibor • Szerkesztette: Óhidy Andrea • Technikai szerkesztő: Cserti Csapó Tibor • Borítóterv: Bolkoprint Kft • A borító Dávid Mária Kiss: Paula hat gelächelt című munkájának felhasználásával készült • Készült a Bolkoprint Kft. nyomdájában, 7623 Pécs, Rét u. 47. • Nyomdavezető: Szabó Péter • ISBN 978-963-429-064-3 • ISSN 1586-6262 • megjelent: 100 példányban •

Tartalom

Előszó.....	7
A halmozottan hátrányos helyzetből a diplomáig –Tíz roma és cigány nő sikertörténete a magyar oktatási rendszerben	11
Ágnes : “Ez volt egyébként a legnehezebb: elhinni magamról, hogy én is meg tudom csinálni”	60
Adél: “Énbelőlem a Gandhi gimnázium faragott embert”	88
Barbara: „Mindent anyukámnak köszönhetek”	96
Franciska: “Nem vagyok elég cigány”	101
Jennifer: “Miért vagyok én szerencsésebb, mint ők?”	116
Mariann: “Mindig tudtam, hogy nekem dolgom van ebben a világban”	125
Mária: “Elmagyaráztam a szüleimnek, hogy én nem szeretnék korán férjhez menni, tanulni szeretnék”	150
Nina: “Remélem, egyszer én is leszek doktori iskolás a romológia tanszéken”	158

Rita: “Választanom kellett a családom, vagy egy olyan élet között, amit én elképzelek magamnak”	165
Szonja: “Magam lepődtem meg a legjobban, hogy felvettek”	170
Rövid utószó az interjúkhoz	184
Tartalmi összefoglaló.....	186
English summary	188

Előszó

Forray R. Katalin

A társadalomtudománnyal, különösen a társadalom rétegződésével foglalkozó kutató számára nem kétséges, hogy különböző csoportok nagyon egyenlőtlen arányban jutnak el az oktatás különböző magas szintjeire. Az okokat is ismerjük, vagy ismerni véljük: a szülők alacsony iskolázottsága, rossz munkapiaci helyzete, szegénysége, a lakóhely munkahellyel vagy általában infrastruktúrával való szegényes ellátottsága, nagy távolságok a jobban felszerelt városoktól. És persze mindehhez hozzátartozik az iskola társadalmi és földrajzi távolsága is. Talán egyszerűsítve úgy is fogalmazhatnánk, hogy az alacsony iskolázottság legfőbb magyarázatát távolságokban találjuk: távolság az iskolától, a magasabb műveltségtől, a munkahelyektől, és így tovább.

Ez azonban gyakran csak az egyik, bár talán a legalapvetőbb az okok csoportjai közül. Hiszen a modern társadalomnak ezek a hiányai nemzedékek alatt beépülnek az emberek magatartásaiba, a világról való elképzelései, saját életmódjuk és gyermekeik számára leképzelt legjobb életutak közé. Továbbtanulni, a kötelező iskolánál tovább és földrajzilag is távolabb, haladni valami ismeretlen felé – veszélyesnek és gyakorlatilag megvalósíthatatlannak látszik. Ehelyett jobb választásnak tűnik mindaz, amit a környezet kínál: mielőbb családot alapítani, találni egy társat és egy helyet, ahol a már megismert úton és módokon fel lehet építeni az életet.

Mindezek a mérlegelések minden gyermekre vonatkoznak, de inkább a lányokra, mint a fiúkra. Úgy is fogalmazhatnánk, ahogy szokás: a lányok sérülékenyebbek. Ez a régi

megállapítás bizonyára sok szempontból megállja a helyét, de legalább ugyanannyi másik szempontból vitatható. Sőt egy másik általános, bár talán kevésbé közkeletű mondás szerint, a nők az erősebb nem. A továbbtanulási statisztikákat vizsgálva azonban általában azt állapíthatjuk meg, hogy a nők aránya a magasabb iskolafokokozatok többségében már meghaladja a férfiakét.

Vajon hogyan értelmezhetjük ezt a magyar társadalom talán leghagyományosabb csoportja, a cigányság szemszögéből? A kötet fiatal nőkkel készült interjúkat tartalmaz, olyan fiatalokkal, akik egyetemen tanultak, tanulnak. Szinte valamennyien kaptak a családjuktól támogatást. Van olyan is közöttük, akik a társadalomban általánosan ismert módon jutottak a továbbtanuláshoz: a tanult szülők számára természetes volt, hogy gyermekük is diplomát szerezzen. Ám a többség a szülők, elsősorban anyjuk titkolt, soha meg nem valósulhatott álmát realizálja, amikor diplomát szerez. Csak a legfiatalabbak között van olyan, aki számára már az apa is a továbbtanulást erősítő szerepet vállalt. Azon már aligha csodálkozhatunk, hogy a kérdezettek között ketten is vannak, akiknek választaniuk kellett: vagy a tanulás vagy a kibocsátó család, közösség. És itt nem a saját család alapításáról van szó, hanem a kibocsátó család ellenállásáról. Ezen aligha csodálkozhatunk. A gyermeküket a továbbtanulástól eltiltó szülők tisztában vannak azzal, hogy tanult, diplomás gyermekük sem számukra, sem közösségük számára már nem lesz ugyanaz, hogy elveszítik gyermeküket.

Ezzel is összefügg, hogy vannak olyan cigány, roma egyetemisták, friss diplomások, akik esetenként több évvel idősebbek évfolyamtársaiknál, pályatársaiknál. Itt olyan emberekről van szó, akik – minden szülői, etnikai csoportbéli

és saját szocializációjukból eredő elvárásnak igyekezték megfelelni – a családalapítás, gyermekvállalás után kezdték el tanulmányaikat.

A továbbtanulást támogató szervezetek – a vizsgálat során a Gandhi Gimnázium, a Romológia Tanszék és a Romaversitas voltak ezek, ma már több hasonló támogató szervezet áll a fiatalok rendelkezésére – a család számára azt „üzenik”, hogy anyagilag támogatják gyermeküket, a szűkös mindennapiból nem vagy csak keveset kell áldozniuk rájuk. Az érintett fiatal azt az ígéretet kapja ezektől a szervezetektől, hogy nem marad egyedül, számíthat támogatásra a tanulásban is, a mindennapokban is. Úgy gondolom, ez az „üzenet” az, amely egyelőre nagy súllyal esik latba, amikor a továbbtanulás vállalásáról van szó. Talán nem is annyira a pénzügyi támogatás, hiszen – mint egyik-másik interjúból kiderül – a kérdeztettek egy része a tanulás mellett munkát is vállalt. Sokkal inkább az egyedül-lét feloldása, a társak együttléte, amely morálisan is erősíti a nehéz vállalkozásba fogót.

Ez a kis kötet fontos üzeneteket hordoz. A csoportba tartozóknak azt, hogy meg lehet oldani a feladatot, a kívül állóknak pedig azt, hogy figyeljenek pályatársaikra. A többség számára szokatlanul nehéz terheket cipelnek, de éppen ezért hamarosan kemény és sikeres versenytársakká válnak.

A halmozottan hátrányos helyzetből a diplomáig –Tíz roma és cigány nő sikertörténete a magyar oktatási rendszerben¹

Óhidy Andrea

A roma és cigány² nők egész Európában, így Magyarországon is, halmozottan hátrányos helyzetűnek számítanak (*Council of the European Union*, 2011), hiszen helyzetükben a hátrányok kumulációja mutatható ki, amely többek között az oktatási rendszerben is tükröződik: Elsősorban *szociális helyzetük* miatt, hiszen a roma/cigány népesség túlnyomó része szegénységben él. Másodsorban *etnikai/kultuális hovatartozásuk* miatt, hiszen a tradicionális roma/cigány kultúra különbözik a többségi társadalmakétól, s ez az iskolában sokszor meg nem értéshez, (intézményi) diszkriminációhoz vezet. Harmadsorban pedig *nemük* miatt, hiszen a legtöbb roma/cigány családban egy tradicionális női szerep a domináns, ami a nők helyét a családi tűzhely mellett jelöli ki és ezért a továbbtanulásukat nem tartja szükségesnek (l. *Forray és Hegedűs*, 2003; *Durst*, 2015). Ezért a roma és cigány nőket a „kisebbségek kisebbségének” is szokás nevezni (*Vincze*, 2010. 195. o.). Mindezek ellenére a roma/cigány nők (nemcsak Magyarországon) egyre sikeresebbek az oktatási rendszerben és

¹ E tanulmány rövidített változata a Magyar Pedagógiában jelent meg 2016-ban *Lediplomáztunk, anyukám!* A „roma közösségi kulturális tőke” szerepe roma és cigány nő sikeres iskolai pályafutásában – egy kvalitatív kutatás eredményei címmel.

² A „roma” és „cigány” kifejezéseket szinonimaként használjuk.

egyre többen vállalnak közéleti-politikai szerepet is (*Bakó és Tóth*, 2008; *Kóczé* 2010).³ Jelen tanulmányban, ahogy a cím is mutatja, egy kvalitatív kutatás alapján tíz roma és cigány nő – Adél, Ágnes, Barbara, Franciska, Jennifer, Mariann, Mária, Nina, Rita és Szonja⁴ – sikeres iskolai pályafutását mutatjuk be a halmozottan hátrányos helyzetből a diplomáig. A kutatás alapját narratív életrajzi interjúk alkotják, amelyek 2012-ben készültek Pécsen és Budapesten. A továbbiakban e rövid elemzés keretében először a kutatáselméleti hátteret, valamint a vizsgált személyeket mutatjuk be. Ezt követi a közreadott interjúk elemzése, kategorizálása.

Elméleti háttér

A kutatás társadalomtudományi hátterét egyrészt Julius Wilsonnak (*Wilson*, 1978; 1987) a Szelényi Iván és Ladányi János által a magyar roma/cigány kisebbség helyzetére alkalmazott *underclass*-elmélete, valamint Helmut Fendnek az iskola társadalmi funkciójáról szóló elmélete (*Fend*, 1980; 2003) adják. Az eredmények interpretációjához Tara J. Yosso közösségi kulturális tőkéről szóló elméletét (*Yosso*, 2005), valamint Forray R. Katalinnak és Hegedűs T. Andrásnak a magyarországi roma/cigány nők iskolai karrierjének kategorizálását (*Hegedűs*, 1996; *Forray és Hegedűs*, 2003) használtuk fel.

³ A témával kapcsolatos kutatások még gyerekcipőben járnak, hiszen azok a romák/cigányok, akik élni tudtak a társadalmi mobilitás lehetőségeivel és ki tudtak lépni hátrányos helyzetükből, különféle okok miatt sokáig nem álltak a társadalomkutatás figyelmének központjában. Ez a helyzet lassan változni látszik és egyre több aktuális kutatás foglalkozik velük, egyre gyakrabban kiemelten a nők helyzetével is (l. *Székelyi, Örkény, Csepeli és Barna*, 2005; *Kende*, 2005; *Feischmidt*, 2008; *Durst*, 2015).

⁴A neveket megváltoztattuk, kivéve egy esetben, ahol az interjúalany kifejezett kérésére az eredeti személynév alatt közöljük az interjúkat. Ezúton szeretnénk köszönetet mondani minden megkérdezettnek, hogy vállalták az interjúkat és megosztották velünk élettörténetüket és iskolai karrierjük történetét.

A Szelényi és Ladányi által adaptált wilsoni *underclass*-elmélet alapján megállapíthatjuk, hogy Magyarországon a demokratikus rendszerváltás, tehát az 1990-es évek óta a roma/cigány etnikai kisebbség széttöredezése mutatható ki a szociális rétegek határai mentén (l. *Ladányi és Szelényi*, 2004; *Ladányi*, 2009). Az ennek során végbemenő *underclassosodás* folyamatában e kisebbség egy töredéke társadalmi helyzetének jelentős javulását éli meg: ők a középosztály részeként sokszor a társadalmi felemelkedéssel együtt egy asszimilációs folyamaton is „átesnek”, ami odáig vezethet, hogy környezetük már nem tekinti romának/cigánynak őket (l. *Dupcsik*, 2009; *Ladányi*, 2009) és sokszor ők sem magukat (*Újlaky* 2000). De a legtöbbjük számára ez a folyamat társadalmi funkcióvesztést jelent, ami mélyszegénységgel, tartós munkanélküliséggel és kilátástalansággal jár együtt (*Bernáth és Wizner*, 2002; *Cserti Csapó*, 2008; *Dupcsik*, 2009; *Gábos, Szivós és Tátrai*, 2013). Helyzetüket a szociális és regionális szegregáció jellemzi, ők az ún. „feleslegesek” (*Offe*, 1994), akik ezt a helyzetet minden valószínűség szerint tovább fogják örökíteni nemzedékről nemzedékre. Ezen *underclassosodási* folyamat okait a roma/cigány kisebbség munkaerőpiacról való kiszorulásában kereshetjük (*Kertesi*, 1995; *Székelly*, 2008; *Domokos és Herczeg*, 2010), ami szorosan összefügg alacsony iskolai végzettségükkel (*Bernát*, 2014): A 2011.-i évi népszámlálás szerint a (15 év feletti) roma/cigány népesség 79%-a legfeljebb alacsony végzettséggel rendelkezik: 58%-uk legmagasabb iskolai végzettsége az általános iskolai, 23%-uké még ennél is alacsonyabb. Mindössze 5%-uk rendelkezik érettségi bizonyítvánnyal, és 1%-uknak van diplomája (*KSH*, 2011). A Magyar Cigányokért Közalapítvány kimutatása alapján a 2001/2-es tanévben 950 roma/cigány hallgató tanult a felsőoktatásban nappali tagozaton (l. *Forray*, 2002), az Országos Közoktatási Intézet 2003. évi felmérése alapján a mo.-i felsőoktatásban tanulók összessége 200 ezer fő volt, ebből 1,2 %-a a nappali tagozaton tanulóknak és 2,5%-a az esti vagy levelező tagozaton tanulóknak vallotta magát a roma/cigány kisebbséghez tartozónak (*Zsuppán*, 2003).

Az oktatási rendszer fontos szerepet játszik a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentésében vagy növelésében és ezáltal a hátrányos helyzetű csoportok társadalmi mobilitásának elősegítésében vagy hátráltatásában (Bourdieu és Passeron, 1974; Fend, 1980, 2006). Ez a magyar roma/cigány kisebbségre is vonatkozik. Az oktatási rendszer egyrészt *szelekciós funkciója* által (Fend, 1980) hozzájárul többségük hátrányos szociális helyzetének reprodukciójához (Óhidy és Orsós, 2013), másrészt *allokációs funkciója*⁵ által (Fend, 2006) elősegítheti a társadalmi mobilitást, szociális felemelkedést is. Jelen kutatás ezt a funkciót vizsgálja tíz roma/cigány nő iskolai pályafutásának elemzésével, akik az oktatási rendszerben való sikerük (amit a főiskolai/egyetemi diploma megszerzése kritériumával definiáltunk) segítségével társadalmi helyzetük jelentős javulását érték el: a szociális felemelkedést a középrétegbe.

A kérdést, hogy miért pont ők voltak sikeresek, Tara J. Yosso a *critical race theory*⁶ keretében megfogalmazott *közösségi kulturális tőké*ről (*community cultural wealth*) szóló elméletének segítségével magyarázzuk. Yosso koncepciója Bourdieu elméletére alapozva a kulturális tőkének hat különleges formáját írja le amelyek egy kisebbségi közösség kulturális gazdagságának részeként hozzájárul(hat)nak ahhoz, hogy e közösség tagjai sikeresen tudnak ellenállni a többségi társadalom (el)nyomásának mind a közvetlen személyes kapcsolatok mikro-, mind a társadalom makroszintjén (Yosso, 2005. 77. o.). Segítségükkel sikeresek tudnak lenni egy nem-támogató környezetben is – mint például a többségi társadalom érdekeit képviselő és hatalmi viszonyait legitimáló (Fend, 1980) iskolarendszerben – és képesek sikeres oktatási pályafutást elérni,

⁵ „A tanulók elosztásának feladatát jövőbeni pályafutásuk és foglalkozásuk irányába, allokációs funkciónak nevezzük. Azért nem szelekcióról beszélünk, mert a cél nem a tanulók kiszorítása az általuk elérni kívánt pályáról, hanem a megfelelő képzettséggel rendelkező személyek legitim allokációja (hozzárendelése) meghatározott feladatok elvégzésére“ (Fend, 2006. 50. o. a szerző saját fordítása).

⁶ Kritikai faj és etnikai elmélet

ezért Bourdieu elméletének értelmében a kulturális tőke egy változatának tekinthetjük őket.⁷ A Yosso által használt „black social capital“ kifejezés (Yosso, 2005. 77 o.) mintájára mi a „roma közösségi kulturális tőke (roma social capital)“ kifejezést használjuk.

A kutatás célja és metodikája

A kutatás a következő kérdésre kereste a választ: Mely tényezők befolyásolták az érintettek véleménye szerint az oktatási rendszerben való sikerüket? Ahhoz, hogy minél több befolyásoló tényezőt tudjunk azonosítani, *narratív életrajzi interjúkat* készítettünk. Azért ezt a módszert választottuk, mert ez a legalkalmasabb a megkérdezettek saját véleményének, perspektívájának vizsgálatára (Schütze, 1983; Glinka, 2009; Küsters, 2009). Ez a választott kutatási témában különösen fontos, hiszen bár a szakirodalomban gyakorta esik szó a (nemcsak a roma/cigány kisebbséghez tartozó) hátrányos helyzetű tanulókról, a vizsgálatok sokszor nem veszik figyelembe az ő szempontjaikat. Jelen vizsgálat célja pedig pontosan az volt, hogy az érintettek szubjektív elméleteit kutassuk a saját sikeres iskolai karrierjükkel kapcsolatban. Az interjúkat, amelyek átlagosan 20 és 120 perces időtartamot foglaltak magukba, a szerző készítette 2012-ben Pécsen és Budapesten.

A narratív interjúk bevezető kérdése (stimulus) a következő volt: „Olyan roma/cigány származású emberek életrajzát kutatom, akiknek felsőoktatási végzettsége van. Elsősorban az érdekel, milyen tényezők befolyásolták az oktatási rendszerben való egyéni sikert. Arra kérem mesélje el nekem az élettörténetét és tapasztalatait az

⁷ A jelen tanulmányban bemutatásra kerülő roma közösségi kulturális tőke hatását jól illusztrálja Kóczé Angela PhD-kutatásában az általa meginterjúvált nőkről szóló megállapítása: „A frusztrációk és az örökös belső harcok ellenére interjúalanyaim megtartották azt a képességüket, hogy erőt merítsenek a saját csoportjukhoz fűződő élményekből.“ (Kóczé, 2010. 216.o.)

oktatási rendszer különböző intézményeiben (óvoda, iskola, főiskola) lehetőleg minél részletesebben!”

Segítségképpen a megkérdezettek az alábbi interjú-vezérfonalat kapták kézhez az interjú elején:

1. családi háttér (szociális helyzet, szocializáció), szülők
2. gyermekkor, neveltetés
3. óvodai tapasztalatok
4. általános és középiskolai tapasztalatok (pozitív/negatív)
5. főiskolai tapasztalatok (pozitív/negatív)
6. pillanatnyi élethelyzet: munka, családi állapot.

Abban az esetben, ha a megkérdezettek nem tértek ki ezekre a pontokra, a következő kiegészítő kérdéseket tettünk fel nekik az interjú végén:

- Támogatta Önt valamelyik családtagja iskolai/főiskolai tanulmányaiban?
- Ha igen, ki?
- És hogyan?
- Támogatta Önt valaki más (nem családtag) iskolai tanulmányaiban?
- Ha igen, ki?
- És hogyan?
- Mit gondol, milyen tényezők játszottak szerepet abban, hogy főiskolai végzettséget tudott szerezni?

Az interjúk során a következő adatokat vettük fel (amelyekről azt gondoltuk, hogy az iskolai karrier szempontjából relevánsak lehetnek): kor, nem, családi állapot, gyermekek száma, foglalkozás, etnikai önbesorolás, anyanyelv, a származási család szocioökonómiai státusza, a szülők iskolai végzettsége, foglalkozása, testvérek száma, lakóhely (l. *Ladányi és Szelényi*, 2004; *Havas*, 2007).

Az interjúkat a Fritz Schütze (Schütze 1983) által kidolgozott módszer alapján elemeztük: Először a narratív sémát elemeztük *beszédszervezés*, a *cselekvésszerkezet*, valamint a *tényrendszerezés* szintjén (*Kallmayer és Schütze*, 1977). Második lépésben a

tényrendszerzés szintjén (elbeszélés szintje) a *kognitív strukturák* ill. *figurák* analizálására került sor az *események*, *eseményláncok* és *sztituációk*, valamint az *eseményhordozó személyek* identifikációjával (Glinka, 2009). Harmadik lépésként az argumentációs struktúra formális és tartalmi elemzését végeztük el, majd az *orientációs*-, *elbeszélési*-, és *kommentárelméleteket* analizáltuk (Glinka, 2009. 202. o.) a megkérdezettek szubjektív egyéni perspektívájának rekonstrukciója céljából. Az így nyert eredményeket, a megkérdezettek „belső” perspektíváját a Schütze által “pragmatikus törésnek” (Schütze, 1983) nevezett módszer alapján konfrontáltuk/ kiegészítettük a szakértői interjúk valamint más empirikus vizsgálatok eredményeivel való összehasonlítás alapján a szakirodalom „külső” perspektívájával.

Kiegészítő módszerként – a statisztikai elemzések valamint empirikus vizsgálatok elemzése mellett – *szakértői interjúkat* használtunk. A szakértőket nem egy előre megállapított kritérium alapján határoztuk meg, hanem lépésként választottuk ki az *elméleti sampling* alapján (Mayer, 2006) szakirodalmi elemzések, nemzetközi konferenciákön való diszkussziók, valamint a témában kutató kollégák ajánlásai alapján. A szakértői interjúk során a szakértőknek a kutatási kérdést érintő és egyben az egyéni specifikus, professzionális munkaterületükhöz kapcsolódó releváns *technikai folyamat- és értelmezési tudását* (Bogner és Menz, 2005. 43. o.) kívántuk hasznosítani.

A szakértői interjúknál az alábbi interjú-vezérfonalat használtuk:

- a magyarországi roma/cigány kisebbség helyzete (népességi arány, etnikai csoportok, elnevezésük, hagyományaik, problémáik),
- oktatási rendszerben való részvétel,
- segítő-támogató programok és azok finanszírozása,
- információs források (tanulmányok, publikációk, internet-oldalak), különösképpen saját kutatások,
- lehetséges interjúpartnerek a narratív interjúkhoz.

Az elemzésnél a kutatási módszer *exploratív és rendszeresítő funkciói* álltak előtérben, ezenkívül az *elméletgeneráló funkció* is

szerepet kapott (*Meuser és Nagel, 1994; Vogel, 1995; Bogner és Menz, 2005*).⁸

A kutatás során egy olyan társadalmi csoportot vizsgáltunk, amely mind a többségi mind a roma/cigány kisebbségi társadalom szempontjából értelmiségi elitnek számít: diplomával rendelkező roma/cigány személyeket. A vizsgált személyeket a következő szempontok szerint választottuk ki: 1) felsőoktatási végzettség, 2) roma/cigány kisebbséghez tartozás.⁹ Csak olyan személyeket kérdeztünk, akiket mind a környezetük romának/cigánynak tart, mind az önbesorolás alapján ebbe a kisebbségi csoportba tartoznak. Kiválasztásuk az ún. hólabda-szisztéma szerint történt a Pécsi Egyetem Romológiai Tanszékének segítségével és ajánlására.¹⁰ A másik kiválasztási kritérium a felsőoktatási végzettség volt, függetlenül attól, hogy egyetemen vagy főiskolán szerezték-e meg. Minden Európában lehetséges végzettséget (Bachelor, Master, diploma, államvizsga, PhD) elfogadtunk. A tanult szak szintén nem volt kiválasztási kritérium, ahogy az sem, hogy nappali, esti vagy levelező tagozaton végezték-e el azt.¹¹

A vizsgált személyek

A tíz megkérdezett nő közül hatan a beás-cigány-csoportba, hárman az oláh-cigányok csoportjába sorolták magukat és egy fő volt –

⁸ Ezúton szeretnénk köszönetet mondani a szakértőknek, akik segítettek a kutatásban.

⁹ Életkor, nem és lakóhely nem játszottak szerepet a kiválasztásnál.

¹⁰ Nekik ezúton szeretnénk köszönetet mondani a kutatásban nyújtott segítségükért, kiemelve dr. Lakatos Szilvia nevét, aki oroszlánszerepet vállalt az interjúk megszervezésében.

¹¹ E felsorolt adatok elemzési, de nem kiválasztási kritériumokként szerepeltek, ami azt jelenti, hogy felvettük és kiértékeljük őket, de nem vezettek a kutatásból való kizáráshoz.

szintén saját besorolás szerint – romungró.¹² A beás-csoport magas aránya abból következik, hogy a legtöbb interjú Pécssett készült, ahol ez a csoport nagy számban él.¹³ A megkérdezettek többségének (7 fő) szülei ugyanahhoz a csoporthoz tartoztak, három nő származik ún. vegyes házasságból, ahol a nem-roma szülő magyar, horvát vagy német származású volt (l. az 1. táblázatot).

1. táblázat: A megkérdezettek szüleinek etnikai besorolása (önbesorolás alapján)

Apa	Anya			
	romungro	oláh	beás	nem-roma
romungro	–	–	–	1
oláh	–	2	–	1
beás	–	–	5	–
nem-roma	–	–	1	–

A megkérdezettek fele (5 fő) az interjú időpontjában 20 és 30 év, a másik fele 30 és 40 év között volt. A vizsgált nők legmagasabb iskolai végzettsége a következő volt: hárman vettek részt egy 3 éves OKJ¹⁴ vagy Bachelor-képzésben, hatan egy 5 éves egyetemi képzésben és egy fő volt habilitált. A megkérdezett nők többsége (8 fő) az első diplomás generációt képviseli családjában, csak két

¹² A magyar roma/cigány kisebbséget általánosan három különböző csoportba szokás sorolni nyelvük, lakóhelyük, valamint a népcsoport bevándorlásának ideje alapján: a romungró, az oláh-cigány és a beás-cigányok csoportjába (l. többek között *Bíró*, 2006; *Szoboszlai*, 2006; *Kis*, 2007; *Lakatos*, 2008; *Óhidy*, 2009, *Óhidy és Orsós*, 2013).

¹³ Ezen eltolódás (bias) miatt a vizsgálati eredmények csak megkötésekkel vonatkoztathatók a magyar roma/cigány kisebbség nőtagjainak összességére.

¹⁴ OKJ: Országos Képzési Jegyzék

esetben (Franciska és Nina családjában) volt már a szülők egyikének diplomája – mindkét esetben az anyának. A szülők többsége (6 fő) általános iskolai végzettséggel rendelkezett vagy egyáltalán nem rendelkezett iskolai végzettséggel (5 fő) (l. a 2. táblázatot). Egy esetben a szülők analfabeták voltak.

2. táblázat: A vizsgált interjúalanyok és szüleik legmagasabb iskolai végzettsége

Név	Legmagasabb iskolai végzettség	Apa legmagasabb iskolai végzettsége	Anya legmagasabb iskolai végzettsége
Adél	felsőfokú OKJ-képzés	általános iskolai	végzettség nélkül
Ágnes	habilitáció	végzettség nélkül	végzettség nélkül
Barbara	bachelor végzettség	szakmunkás	általános iskola
Franciska	egyetemi végzettség (doktori iskola)	szakmunkás	főiskolai diploma
Jennifer	egyetemi végzettség (doktori iskola)	általános iskola	általános iskola
Mariann	egyetemi végzettség	szakmunkás	elemi iskola
Mária	egyetemi végzettség	érettségi	érettségi
Nina	egyetemi végzettség	érettségi	egyetemi diploma
Rita	egyetemi végzettség (doktori iskola)	nincs adat	végzettség nélkül
Szonja	egyetemi végzettség (doktori iskola)	általános iskola	végzettség nélkül

A szülők iskolai végzettsége (amely összességében magasabb az átlagosnál) pozitív összefüggést mutat a származási családok szocio-ökonómiai státuszával: csak három családot tekinthetünk a középosztályhoz tartozónak (Franciska és Nina szülei vállalkozók,

Mária apja pedig középszintű vezető). A többiek családjukat „szegénynek” vagy „nagyon szegénynek” titulálták, három család – legalábbis egy ideig – egy cigánytelepen lakott, ami a szegénység és a hátrányos helyzet szinonimájának tekinthető (l. *Ladányi, 2009; Domokos és Herczeg, 2010*).

3. táblázat: A vizsgált interjúalanyok és szülei foglalkozása

Név	Foglalkozás	Apa foglalkozása	Anya foglalkozása
Adél	bába	gyári munkás	háztartásbeli
Ágnes	egyetemi docens	állatgondozó	háztartásbeli
Barbara	diák	nincs rendszeres munkája	van rendszeres munkája
Franciska	diák	vállalkozó	vállalkozó
Jennifer	diák	nincs adat	nincs adat
Mariann	felntőttoktató	bányász	háztartásbeli
Mária	tanár	művezető oktató	betanított munkás
Nina	tanár	biztonsági őr	könyvelő (saját vállalkozás)
Rita	tanár	nincs adat	nincs adat
Szonja	egyetemi tanársegéd	gyári munkás	konyhai dolgozó

A 3. táblázatban jól megfigyelhető az intergenerációs (nemzedékek közötti) társadalmi mobilitás: azok a vizsgált személyek, akik már elvégezték az egyetemet/főiskolát és dolgoznak (7 fő), szignifikánsan magasabb pozícióban teszik ezt, mint a szülei. A pedagógus pálya dominanciája nemcsak a jelen kutatásban tekinthető reprezentatívnak (összesen hat fő dolgozik pedagógusként: három fő tanárként, egy felntőttoktatóként és két fő egyetemi dolgozóként), de országos viszonylatban is jellemző (*Forray és Hegedűs, 2003; Szabóné Kármán, 2005*).

4. táblázat: A vizsgált interjúalanyok családi állapota, testvéreinek és gyermekeinek száma

Név	Családi állapot	Testvérek száma	Gyerekek száma
Adél	házas	3 féltestvér	2
Ágnes	elvált	4	1
Barbara	hajadon	1	-
Franciska	hajadon, élettársi kapcsolatban	2	-
Jennifer	hajadon	1	-
Mariann	elvált	3	1
Mária	elvált	4	1
Nina	özvegy	1	-
Rita	elvált	3	1
Szonja	elvált, élettársi kapcsolatban	1	2

Ahogy a 4. táblázat mutatja, mind a testvérek, mind a gyerekek száma a megkérdezettek esetében szignifikánsan alacsonyabb, mint a hagyományosan sokgyermekes roma/cigány családoknál: Legtöbbjüknek (3-3 főnek) egy vagy két testvére volt, két főnek volt 2 és két főnek 4 testvére. A megkérdezett nők közül kettőnek volt 2, négy főnek 1 gyermeke és négy főnek (még) egy sem. Az utóbbiak a fiatalabb generációhoz (20 és 30 éves között) tartoztak és általában (3 fő) hajadonok voltak. A megkérdezett nők többsége (5 fő) elvált, 1 fő özvegy volt. Két fő (egy elvált asszony és az özvegy) élt élettársi kapcsolatban. Ezek a számok arra vallanak, hogy egy sikeres iskolai pályafutás a hagyományos női szereppel nehezen egyeztethető össze.¹⁵

¹⁵ I. Durst Judit „Munka, család, értelmiségi és női szerepek – az egyensúlyozás művészete diplomás és roma nők körében“ c. aktuális vizsgálatát.

A vizsgált nők iskolai pályafutása

Forray R. Katalin és Hegedűs T. András két tipikus iskolai pályafutási lehetőséget különböztet meg: a „klasszikus” és a „kerülő utas” iskolai karriert. Vizsgálataik alapján a „kerülő úton” szerzett felsőoktatási végzettséget tekinthetjük a roma/cigány nőkre jellemző pályafutásnak (Forray és Hegedűs, 2003; Forray, 2004; Szabóné Kármán 2005).

Jelen kutatásban egyenlő arányban voltak képviselve e két kategóriába sorolható karrier-utak: A vizsgált személyek fele – Ágnes, Adél, Mária, Nina és Jennifer – egy ún. „klasszikus” iskolai pályafutást mondhat magáénak, ami azt jelenti, hogy az általános iskola után rögtön egy érettségit adó középiskolát látogattak, az érettségi után pedig halasztás nélkül, nappali képzés keretében kezdtek el főiskolára vagy egyetemre járni, amit az előírt idő alatt, megszakítás nélkül el is végeztek. Ketten – Adél és Jennifer – a fiatalabb generáció tagjai, tehát 20 és 30 év között és mindketten a Gandhi gimnázium tanulói voltak. Ágnes és Mária tanárként dolgoztak ott. A megkérdezettek másik fele – Barbara, Franciska, Mariann, Rita és Szonja – „kerülő úton” szerzett diplomát, ami azt jelenti, hogy szünetekkel és megszakításokkal jutottak el felsőfokú végzettségig, általában esti vagy levelező képzés keretében, család és munka mellett (Óhidy, 2013).

A megszakítás/halasztás legfőbb oka a megkérdezettek véleménye alapján a családalapítás volt: hárman – Mariann, Rita és Szonja – azért hagyták abba tanulmányaikat, hogy több idejük legyen a családra. Ahogy Mariann mesélte:

“Negyedik voltam, mikor abbahagytam a tanulmányaimat, a második félévben. Tehát érettségi előtt úgy döntöttem, hogy itt a vége, fuss el véle... Úgy éreztem, én nagyon értelmes, okos, művelt vagyok, ezzel a tudással már elboldogulok. Tényleg ezt gondoltam magamról! Nagyon szerelmes voltam.” (Mariann)

A továbbtanulás melletti döntés sok roma/cigány nő számára jelenti a családdal és a hagyományos női szereppel való konfliktus kockázatát (Durst, 2010; Kóczé, 2010). Rita mesélte:

„Érettségi után rögtön férjhez mentem. Családot akartam, szerető, biztonságot nyújtó családot. Szerencsétlen, elhamarkodott döntés volt ez részemről. Sajnos, nem találtam partnerre a férjemben, pedig akkorra már biztos voltam abban, hogy szeretnék tovább tanulni; művész és tanár akartam lenni. Ebben és sok minden másban a férjem nem nagyon értett egyet velem. Úgyhogy elváltam és 25 évesen jutottam be az egyetemre.” (Rita)

A másik fő problémaként a megkérdezettek a továbbtanulás finanszírozásának kérdését nevezték meg. Sokan dolgoztak a tanulás mellett és néhányan egyedülálló anyaként családfenntartói szerepet is elláttak, mint például Szonja:

„Nem volt ez annyira egyszerű időszak két gyerek mellett. Az egyiket óvodába vittem, a másikat bölcsibe, és utána mentem az egyetemre. Amikor másodéves lettem, kénytelen voltam én is elmenni dolgozni. Úgyhogy délelőtt végigcsináltam az óráimat, és délután elmentem egy kávéházba felszolgálni, visszamentem a szakmámba dolgozni.” (Szonja)

A szülők magasabb végzettsége valamint a származási család magasabb szocioökonómiai státusza pozitívan befolyásolták a vizsgált nők iskolai karrierjét: A három középosztályhoz tartozónak tekinthető családból származó megkérdezett közül ketten – Nina és Mária – mondhatnak magukénak “klasszikus” iskolai pályafutást. Mikor Franciska iskolai pályafutása megszakadt volna, mert nem vették fel rögtön az egyetemre, önköltséges formában kezdte meg főiskolai tanulmányait. De ezek a tényezők *nem voltak feltételei* a sem a sikeres iskolai karriernek, sem a “klasszikus” iskolai pályafutásnak, hiszen Ágnes és Jennifer is – akik pedig szegényebb ill. szegény családból származtak – így szereztek diplomát. A megkérdezett nők etnikai csoportba tartozása sem játszott fontos szerepet, hiszen mind a “klasszikus” mind a “kerülő utas” iskolai karriert befutó nők csoportja vegyes volt (l. az 1. táblázatot). Ezen adatok tükrében jogosan tehetjük fel a kérdést: *Milyen (segítő) tényezők játszottak tehát szerepet a vizsgált személyek iskolai karrierjében?* A következőkben az erre a kérdésre adható válaszokat

vizsgáljuk. Első lépésben azokat a segítő és hátráltató tényezőket soroljuk fel, amelyek a *megkérdezettek véleménye szerint* szerepet játszottak iskolai karrierjükben. Utána ezeket elemezzük és interpretáljuk a Yosso-féle elmélet, valamint Forray és Hegedűs kategorizálásának segítségével.

Az iskolai karriert segítő és hátráltató tényezők a megkérdezettek szubjektív elméletei alapján

A megkérdezettek által explicit megnevezett segítő és hátráltató tényezőket a következő táblázat foglalja össze (l. a 5. táblázatot):

5. táblázat: A vizsgált személyek oktatási karrierjének segítő és hátráltató tényezői

segítő tényezők	megnevezés gyakorisága	hátráltató tényezők	megnevezés gyakorisága
egyéni tanulási motiváció/„megfelelési kényszer“	10	szegénység	4
szülői motiváció	8	konfliktus a családdal	4
iskolai diszkrimináció hiánya	7	iskolai diszkrimináció	3
roma segítő programok	7	tanárok	2
tanári motiváció	6	férj	1
Gandhi gimnázium	4	szülők tájékozatlansága	1
barátok	1	kollégák	1
munkahely	3	munkaadó	1
egyetem	2	személyes bizonytalanság	1

A segítő tényezők megnevezésénél mind a tíz megkérdezett nő említette az egyéni tanulási motivációt. Sokuk ezt összekötötte a megfelelési kényszerrel, a maguknak és másoknak is megmutatni akarással, mire képesek. Ahogy Ágnes mesélte: *„Az a sztori, amit az én édesapám többször elmondott, amikor már tudatosabb voltam, hogy negyedik lányként engem már csak azért hoztak haza a kórházból, mert én olyan szép voltam, de hát valójában kislányt akartak, és nyilván ez határozta meg, hogy folyamatosan be akartam bizonyítani, én is életképes vagyok, és megmutatni, hogy nem volt kár engem hazahozni a kórházból.“* (Ágnes)
„Azért jelentkeztem a gimnáziumba, mert számomra teljesen természetes volt, hogy „tanulni, tanulni, tanulni” kell. Mindig tudtam, hogy nekem dolgom van ebben a világban.“ (Mariann)

Második helyen (8 említés) a szülők motiváló szerepe állt. A diszkrimináció hiánya és a támogató programok 7-7 „szavazatot” kaptak. Bár mindegyikük említett (iskolai és főiskolai) tanárokat, akik segítették őket, explicit módon csak hatan nevezték meg őket támogató tényezőként. Négy fő (köztük volt diákok és tanárok is) a Gandhi gimnáziumot említette. Egyéb segítő tényezők voltak: a munkahely (3 említés), az egyetem (2 említés) és a baráti kör (1 említés). Összegezve elmondhatjuk, hogy a megkérdezettek szubjektív elmélete alapján a legfontosabb segítő tényezők a saját motiváció, a szülők velük kapcsolatos tanulási aspirációja, az iskolai diszkrimináció hiánya, valamint a roma segítő programok voltak.

A legfontosabb hátráltató tényezőkként a legtöbben a szegénységet, valamint a családdal való konfliktusokat nevezték meg (4-4 említés). Második helyen az iskolai diszkrimináció állt (3 említés), főként az iskolatársak által (3-ból 2 említés). Két fő említett tanárokat, akik tudatosan hátráltatták az érintettek iskolai előremenetelét. További tényezőkként (1-1 említés) a férj, a szülők tájékozatlansága, kollégák, valamint a saját személyes bizonytalanság kerültek említésre.

Elemzés és interpretáció

Az első pillantásra feltűnő, hogy a megkérdezettek több segítő mint hátráltató tényezőt neveztek meg. Ez valószínűleg abból is következik, hogy mindannyian sikeres iskolai pályafutást futottak be és ezért jobban emlékeznek a támogató, pozitív tényezőkre. Az interjú kérdésfeltevése is ezt az értelmezést helyezte előtérbe. A továbbiakban az elemzésben is a segítő tényezők elemzésére koncentrálnak, hogy segítségükkel a megkérdezettek szubjektív elméleteit összehasonlíthassuk Tara J. Yosso koncepciójával.

Mind a tíz megkérdezett nő hangsúlyozta a saját teljesítmény, az egyéni tanulási motiváció fontos szerepét, tehát egy *belső tényezőt* tekintettek a legfontosabbnak. Ez mutatja, hogy tudatában vannak helyzetük sajátosságának és annak, hogy a sikerért keményen megdolgoztak és sok mindent fel is adtak érte. A szülők (főként az anyák) szerepét a legtöbben kifejezetten pozitívan, segítő tényezőként említették, ami rendkívül fontos szerepet játszott a nehéz időszakok átvészelésében.¹⁶ A szülők egyrészt példaképként hatottak (olvasási szokások, érdeklődés), másrészt konkrét segítséget nyújtottak, pl. pénzügyekben vagy a háztartási munkában. Jennifer mesélte:

„A szüleim, mindkettő, de főleg édesanyám támogatott. Hogyan támogatott? Hat éves koromban már írtam és olvastam. Tehát ő már akkor elkezdte a trenírozást, az óvodában. Tehát az elején még valóban tudott segíteni, tényleg valóban praktikusán tudott segíteni, aztán pedig csak azzal, hogy próbálta követni, hogy mennyi mindent csinálok, hogy hova megyek. Kérdezgette, hogy miket csinálok, tehát az, hogy egyáltalán érdekelte. Ez szerintem fontos. Meg azzal, hogy hetente mindig visszaküldött az iskolába, valamilyen módon legalább arra összekaparta arra a pénzt, ez is fontos. Aztán amikor dolgoztam az iskola mellett, nagyon sokszor kifejezte azt, hogy neki ez milyen rossz, sajnálja, hogy nem tud annyit segíteni, hogy ne kelljen ennyi mindent csinálnom. Maga az, hogy sokszor kifejezte azt, hogy büszke rám, és támogatja, amit csinálok. Megbizott bennem. Ez a lényeg.”
(Jennifer)

¹⁶ Bővebben l. a 3. típust az iskolai karrier-típusokról szóló bekezdésben.

Az eredmények mutatják, hogy a vizsgált nők családjainak többsége az oktatási rendszerben való sikerességet a társadalmi felemelkedés egyik lehetőségeként vette számba és a lánygyermeket (is) tudatosan segítették a továbbtanulásban. Korábbi vizsgálatok eredményeivel való összehasonlítás alapján feltételezhetjük, hogy a szülők, a család segítő szerepe pozitívan változott meg: Mivel a nők hosszabb ideig való bennmaradása az iskolai rendszerben a tradicionális roma/cigány kultúrát veszélyezteti – egyrészt, mert a nők legfontosabb szerepének a családi összetartás biztosítását tekinti, másrészt, mert az oktatási rendszerben való sikeresség sokszor a többségi társadalomba való asszimilációval (vagyis a roma/cigány kisebbségi kultúra feladásával) jár együtt – iskoláztatásuk a roma/cigány közösség szempontjából sokáig nem tekintődött szükségesnek vagy támogatandónak. Újabban a családok a lánygyermekük továbbtanulását is támogatják, ha azok nem hanyagolják el a háztartást és hajlandók gyermekeket vállalni (l. *Forray, 1997; Forray és Hegedűs, 2003; Forray, 2004*). Jelen vizsgálat alapján ez a tendencia világosan kimutatható volt és más aktuális vizsgálatok eredményei (*Kóczé, 2010; Forray, 2013*) alapján a magyar roma/cigány kisebbség tanulási aspirációjának és integrációs készségének megerősödéséről beszélhetünk. A jelen kutatásban vizsgált személyek esetében az *iskolarendszer allokációs funkciójának tudatos használatáról* beszélhetünk, ami azt feltételezi, hogy a megkérdezettek családjai ismeretekkel rendelkeztek annak működéséről – ami a vizsgált nők elbeszélései alapján eddig nem volt magától értetődő a magyar roma/cigány kisebbségi közösségben.

Egy másik fontos eredménye a jelen kutatásnak, hogy már nemcsak az anya támogató szerepe hangsúlyos, hanem az apák segítő-támogató-motiváló szerepe is megnövekedett, mint például Adél esetében:

„Az édesapám támogatott engem a tanulásban. [...] Apu volt az aki vázolta, hogyha nem dolgozol, nem lesz fizetésed, éhen fogsz halni, az nem jó. Nem kell így élni neked. Előre kell menni, nem hátra. Majd a gyerekek is....stb. És ezek a mondatok úgy beleégnek az emberbe és örülök neki. Lehet, hogy ha nagyon sok családnál ezek a dolgok ennyire fontosak lennének, akkor

sokkal több magunkfajta ember lenne, aki tanult és mondhatom, hogy hála a Jóistennek munkahelyel rendelkezünk.” (Adél)

Az itt vizsgált esetek többségében mindkét szülő – és esetenként az egész rokonság is – támogatta a megkérdezettek továbbtanulását, mint például Nina esetében:

„Mindenki és minden formában támogatott a családból. Mind lelkileg, mind anyagilag támogattak végig. Anyu, apu, meg a rokonság is.” (Nina)¹⁷

A hátrányos helyzetű tanulók tanulmányi sikerességéről szóló kutatások (pl. *Wiese, 1982; Blossfeld és Shavit, 1993; Erikson és Jonsson, 1996; Mägdefrau és Schuhmacher, 2002; Ditton, 2007*) alapján feltételezhető, hogy a személyes tanulási motiváció és a család támogatása szükséges, de nem elegendő feltételei az iskolarendszerben való sikerességnek: a tanulóknak *szükségük van az iskolarendszeren belüli támogatásra* is. Az iskolarendszerben történik az ún. szimbolikus tőke – egy adott társadalomban általánosan elismert értékek – (újra)termelése (*Bourdieu, 2001*) és itt dől el a kérdés: „whose culture has capital?” (*Yosso, 2005*). Iskolai és főiskolai tanárok az oktatási rendszerben tehát a szelekciós- és allokációs folyamatok *végrehajtóinak*, az ún. *gate-keeperek* szerepét (*Heinz, 1996*) látják el. Döntéseik meghatározó szerepet játszanak abban, mely irányba vezet a tanulók további útja az iskolarendszerben és azon kívül: underclass vagy középosztály? szociális szegregáció vagy integráció? Statisztikai adatok alapján állíthatjuk, hogy a roma/cigány tanulók többsége számára ezek a döntések a szelekció és a hátrányos helyzetük megerősítése irányába mutatnak (*Havas, Kemény és Liskó, 2001*).¹⁸

¹⁷ A kivételek Rita és Szonja voltak: Rita esetében a szülők kifejezetten nem támogatták, sőt ellenezték lányuk továbbtanulását, Szonja esetében a szülők bár nem támogatták, de nem is ellenezték azt, viszont más családtagok (lánytestvér, anyós) segítették őt.

¹⁸ Ladányi János az 1990-es évek óta egy erősödő tendenciát konstatál a magyar iskolarendszerben „a burkolt szelekciótól a nyílt diszkriminációig” (*Ladányi, 2009*). Egyidejűleg a roma segítő programok száma és hatása is megnövekedett (*Jakab, 2002; Forray, 2013*).

Jelen vizsgálatban a megkérdezettek a tanárok pozitív hatásával kapcsolatban egyrészt az iskolai diszkrimináció hiányát (mint „passzív“ tényezőt), valamint egyes tanárok támogatását (mint „aktív“ tényezőt) nevezték meg támogató tényezőkként. Utóbbiak esetében főként a példakép-hatást tartották meghatározónak. Ágnes mesélte:

“[...] a felső tagozaton nagyon jó orosz tanárom volt, aki egyfajta példaképem volt nagyon sokáig, és később felnőtként baráti viszonyba is kerültem vele, ami különösen fontos volt. És tulajdonképpen az ő életútját jártam végig. Ő is abban az iskolában érettségizett, ahová engem küldött, majd én is magyar-orosz szakon végeztem, ahová később az élet vitt. Úgyhogy ez egyfajta minta volt előttem. Azt gondolom, hogy az ő léte a mai napig meghatározó számomra, meg egyáltalán az a motiváció, hogy volt és meglehet csinálni és én is meg tudom csinálni. Ezt egyébként a legnehezebb volt elhinni magamról, hogy én is meg tudom csinálni.” (Ágnes)

Emellett a közvetlen személyes támogatást tekintették döntőnek: *“Rajz tanárom elvitt felvételizni és a felvételi sikerült.” (Rita)*

A tanári segítség egy specifikus formájának is tekinthetjük a tehetséggondozó -ill. segítő programokat – mint például a Gandhi gimnázium vagy a Romaversitas, – melyek szerepe rendkívül jelentős, mert úgy segítik lehetővé tenni az iskolai pályafutást, hogy az érintettek nem esnek ki a roma/cigány közösségből. Épp ellenkezőleg: Ezek a programok kifejezetten arra irányulnak, hogy a támogatottak a roma értelmiségi elit részévé és a roma/cigány kisebbség számára példaképpé váljanak. Társadalmi felemelkedésük része ennek a tervnek: mint új roma/cigány középréteg mind a kisebbségi mind a többségi társadalomban tekintélynek örvendenek. Jennifer mesélte:

„Azután a Gandhi gimnázium meg a Romaversitas; leírhatatlan tényleg nagyon sokat jelent ebben a folyamatban. Ez a támogatórendszer is nagyon sokat hozott. Mert, hogyha nincsenek ezek a lehetőségek, keretek, akkor valószínű soha nem jutok el ideig, hanem megrekedek valahol az általános iskola után, valami szakiskolában.” (Jennifer)

Jelen vizsgálat eredményei szerint a megkérdezettek -ill. családjuk többsége ismeri és tudatosan használja az ezen programok által nyújtott lehetőségeket.¹⁹

Gandhi – Romológia – Romaversitas: A támogató programok jelentősége

A legtöbb roma/cigány életében, aki egy sikeres iskolai pályafutást mondhat magáénak, fontos szerepet játszanak a tehetséggondozó -ill. segítő programok (Havas, 2007). A megkérdezettek három intézményt említettek a leggyakrabban, amelyek segítették továbbtanulásukat: a Gandhi gimnáziumot, a Pécsi Egyetem Romológia Tanszékét és a Romaversitas alapítványt (l. A 6. táblázatot).²⁰

A **Gandhi Gimnázium**²¹ talán a legismertebb roma/cigány támogató intézmény Magyarországon. Az iskolát 1994-ben alapította a Bogdán János által vezetett Gandhi Alapítvány azzal a céllal, hogy roma/cigány gyerekek magas színvonalú oktatást kapjanak és érettségi vizsgát teheszenek. A roma/cigány nyelvek és kultúra oktatása része a tananyagnak, a gyerekek internátusban laknak. Az első évfolyam 2000-ben érettségizett, 50 %-uk utána bekerült a felsőoktatásba.

¹⁹ Bővebben l. a 4. típust az iskolai karrier-típusokról szóló bekezdésben.

²⁰ Ezenkívül a Magyar Cigányokért Alapítványt és a pécsi Rácz Aladár Közösségi Házat említették.

²¹ További információk l. a gimnázium honlapján:
<http://www.gandhigimi.hu>

6. táblázat: A megkérdezettek viszonya a különböző támogatási programokhoz

Név	Diák a Gandhi Gimnáziumban	Ösztöndíjas a Romaversitáson*	Diák a Romológia tanszéken	Tanár a Gandhi Gimnáziumban	Romológia Tanszéken dolgozik/ott
Ágnes	–	–	–	x	x
Adél	x	–	–	–	–
Barbara	–	–	–	–	–
Franciska	–	x	x	–	–
Jennifer	x	x	–	–	–
Mariann	–	–	–	x	x
Mária	–	–	x	x	x
Nina	–	x	x	x	x
Rita	–	–	–	–	–
Szonja	–	x	–	x	x
Összesen	2	4	3	5	5

* Egy fő a MACIKA-Alapítvány ösztöndíjasa volt (Magyar Cigányokért Alapítvány) és egy fő részesült a pécsi Rác Aladár Közösségi Ház támogatásában

A Romaversitas ösztöndíjasainak körülbelül egyharmada a Gandhi gimnáziumban érettségizett.²² A tíz megkérdezett nő közül heten voltak kapcsolatban a Gandhi-gimnáziummal: két fő – Adél és Jennifer – ott érettségiztek, öt fő – Ágnes, Mariann, Mária, Nina és Szonja – tanárként dolgoztak -ill. dolgoznak ott. Az ott érettségizettek fontos szerepet tulajdonítanak a Gandhinak a személyiségfejlődésükben. Ahogy Adél megfogalmazta:

„...és akkor én így kerültem a Gandhibe egy ismerős segítségével. Én ott is érettségiztem le. Több volt, mint egy érettségi, azt mondom én. Én ott lehettem felnőtt ember, ott neveltek azzá, ami vagyok. Az a Gandhinak

²² Forrás: szakértői interjú Déri Ildikóval, a Gandhi gimnázium igazgatónőjével és Daróczi Gáborral, a Romaversitas igazgatójával.

köszönhető. Tényleg igazi embert neveltek belőlem. Érzéseket adtak, hogy mondjam? Értelmet a fejembe és itt most nem tananyagra gondolok, hanem emberi tulajdonságra, értékekre. Megtanulni azt, mi az, hogy empátia és hasonló. Számomra most már rendkívül fontos dolgok, amiket lehet, hogy más közegben kevésbé vagy más értelemben tanultam volna meg. Tehát én ezt bárhol, bármikor ki merem és ki is szoktam mondani, hogy énbőlőlem embert a Gandhi Gimnázium faragott úgymond.” (Adél)

Jennifer ambivalens érzésekkel kötődik az iskolához: Egyrészt hangsúlyozza, hogy a Gandhi sok lehetőséget biztosított számára, nem utolsósorban anyagi támogatás formájában:

„De rengeteg lehetőséghez is jutottam a Gandhi Gimnázium által, tehát alapvetően azt kell, hogy mondjam, nagyon nagy segítség volt, meg jó döntés volt a szüleim részéről, hogy elengedtek, noha akkoriban azt gondoltam, hogy nem. Tényleg mindenben segítettek. A nyelvvizsgát kifizették. A kollégiumért és a szállásért csak jelképes összeget kellett fizetnünk. Az útiköltséget visszatérítették számunkra. Eljutottam külföldre is ifjúsági cserékkel. Tehát azt kell, hogy mondjam, ott nagyon sokat segítettek nekünk. Jó tanáraink voltak.” (Jennifer)

Másrészt, bár tudja, hogy egy diszkriminációtól védett térben tanulhatott, zavarta az izoláció és a sok érdeklődő látogató:

„Középiskolában úgy éreztem magam, mint egy állatkertben. Rengeteg látogató jött hozzánk mindig. Újságírók. Igen, a Gandhi Gimnáziumba. Kicsit izoláltan éreztem magam, mert ez az iskola a város szélén van. Elég kevés kapcsolatunk volt a városon belüli iskolákkal. Mondhatni semmi. Elzárkóztak ezelől. Mindig próbáltunk testvérosztályt találni, de nem sikerült. Mindig ugyan azokat az embereket látni, ez nekem elég nagy tortúra volt egy idő után, merthogy egyosztályos évfolyamok voltak. Nem volt annyi diák az iskolában, hogy több osztály legyen egy évfolyamon.” (Jennifer)

Emiatt az izoláció miatt kritizálja a Gandhi gimnáziumot Ágnes is, aki tanárként vett részt az ottani munkában:

„Ilyen szempontból a Gandhi más, mert a Gandhiban laknak és tanulnak. Egy nagy hibája volt a Gandhinak mindig, hogy kevésbé volt nyitott, kevésbé tudtunk nyitni a város különböző intézményei felé. Tehát az alapvető kapcsolatrendszer nem épült még ki, ami felkészíti a gyerekeket az

életre, merthogy a Gandhi nagyon zárt intézmény és egy védőburok ahhoz képest, ami a Collegium Martineum volt.” (Ágnes)

Az ott dolgozó tanároknak – akiket az iskola képviselői, mint ahogyan a diákokat is, sokszor személyes felkereséssel vettek állásba – szintén fontos lehetőségeket biztosított az iskola egyrészt a szakmai karrier, másrészt a továbbtanulás szempontjából:

“Ezt a (tanulási – Ó. A.) törekvést, motivációt még jobban erősítette bennem, hogy kapcsolatba kerültem az akkor megalakult Gandhi gimnáziummal. Az akkori és első igazgató – azóta már sajnos nincs közöttünk – Bogdán János meglátta bennem a lehetőséget. Megismert egy szakmunkásbizonyítvánnyal rendelkező, még csak nem is érettségizett fiatal anyukát, és úgy gondolta, hogy helyem van az ő tantestületében, mert jó ember vagyok, mert jó értékekkel rendelkezem, és jó hatással tudok lenni a diákokra, a gyerekekre, kollégákra. És lehetőséget adott nekem arra, hogy ott dolgozzak, és ezzel párhuzamosan befejezzem a tanulmányaimat, és elkezdjem az egyetemi pályafutásomat. Hihetetlen!” (Mariann)

„Azíán megkeresett Bogdán János, a Gandhi Gimnázium egykori alapító igazgatója, és kérte, hogy menjek Pécsre dolgozni. Somogy megyében akkoriban nagyon ritka volt a diplomás pedagógus. A gimnáziumi munka mellett egy roma média gyakornoki program keretében elvégezhettem egy újságíró képzést, így rádió-tv hírszerkesztői oklevelet is sikerült megszereznem.” (Mária)

„Amikor átvettük a megbízólevelet, a felesketés követően az állófogadáson ott volt Bogdán János, a Gandhi Gimnázium igazgatója, aki felkért, hogy menjek el a Gandhiban tanítani a nyelvet, mert nincsen oktatója. Ez szeptemberben történt, majd nemsokára el is kezdtem tanítani. Ez tényleg mélyvíz volt, és csak azért kezdtem el, mert a János kérte, láttam, éreztem, hogy valóban nagy szükség van rám. Itt rendszeren megtanulhattam tanítani.” (Szonja)

Több Gandhiban dolgozó tanár – mint például Ágnes, Nina és Szonja – a Pécsi Egyetem romológia tanszékén is dolgozott.

A Pécsi Egyetem Romológia Tanszéke²³ az egyetlen romológia tanszék Magyarországon. 1997-ben alapították Forray R. Katalin

²³További információk l. a tanszék honlapján:
<http://nevtud.btk.pte.hu/menu/21>

vezetése alatt. A tanszék jelenlegi vezetője Orsós Anna cigány származású. A tanszék célja és feladata egyrészt az interdiszciplináris romológiai kutatás, másrészt a kutatási eredmények terjesztése a felsőoktatásban. Létezik egy Master-képzés általános és középiskolai tanárok számára, és egy doktori iskola, valamint egy saját online-folyóirat „Romológia” címmel. Az évente megrendezett „Mandulavirág” konferencia rendszeresen informál az aktuális magyar és nemzetközi romológia kutatásokról. A tanszék ezenkívül támogató programként is működik, ahol leendő akadémikusokat képeznek ki a roma/cigány kisebbségből. Itt lehetőséget kapnak nyelvük és kulturájuk megismerésére valamint egy tudományos pályafutáshoz.

A megkérdezett nők közül hat főnek volt kapcsolata a Pécsi Egyetem romológia tanszékével: hárman – Franciska, Mária és Nina – itt tanultak:

„A GYES után a Gandhi gimnáziumban dolgoztam tovább. Közben megcsináltam a három évig tartó levelező tagozatos romológia képzést is a Pécsi Tudományegyetem BTK Romológia Tanszékén.” (Mária)

„És akkor úgy volt, hogy párhuzamosan a törít meg a romológiát, és aztán hat év alatt el is végeztem, és akkor történelem tanár és bölcsész illetve romológus bölcsész a végzettségem.” (Franciska)

„Én a szakkollégiumban tutorként tudtam tevékenykedni, és nagy örömmel tettem ezt, hiszen már a volt Gandhis tanítványaimat tudtam mentorálni, patronálni.” (Mariann)

A tanszéken tanuló diákok közül ketten: Mária és Nina később óraadó tanárként is dolgoztak ott. További öt fő – Ágnes, Mariann, Mária, Nina és Szonja – dolgozott vagy dolgozik a tanszéken (l. a 6. táblázat):

“A romológia tanszéken is dolgoztam óraadó tanárként, csak most már azt sajnos nem lehet külsősként.” (Nina)

„Közben 1998-ban, amikor, már harmadéves voltam, bejött Forray R. Katalin a kávéházba, ahol dolgoztam, és engem keresett. Pont délután volt, dolgoztam, és Szalay Andi jelezte nekem, hogy keres engem. [...] Akkor én már jártam ide a romológiára, 1995-ben Papp Gyula bácsihoz romani nyelvre, utána meg is csináltam a felsőfokú nyelvvizsgát, és akkor az Andi

mondta, hogy keres engem Forray R. Katalin, mert kell neki olyan fiatal, aki anyanyelvi szinten beszél valamilyen romani nyelven, és jönne a tanszékre óraadóként. Valahol már tudtam, hallottam, de nem akartam elhinni, hogy engem valaki keres az egyetemről. Nagyon meglepődtem, amikor tényleg megjelent Forray Kati az ajtóban. Nem tudom megmondani, hogy miért, de tudtam, hogy ő az, bár előtte soha nem láttam. És lehetett volna az 1100. vendég, mert kávéházban dolgoztunk. Nem tudom elmondani miért, de tudtam, hogy ő lesz az, pedig nem láttam fényképet róla soha. És akkor mondta, hogy engem keres, na hát nem volt neki nehéz megtalálnia (nevetés), kérdezte, hogy nem szeretnék-e a tanszéken tanítani óraadóként. Teljesen le voltam döbbenve, hogy én az egyetemen, fűűű. Akkor mondtam, hogy „de igen, de nem, meg nem tudom” (nevetés), nagyon bizonytalan voltam. Mondta, hogy nyugodtan kezdjem el, ő is be fog járni az óráimra.” (Szonja)

„[...] és közben 1997-ben már az egyetemen is tanítottam, mert itt is indult egy romológia specializáció. Igény volt arra, hogy nyelvet tanítsunk. Én kezdtem először itt beást tanítani. 2002-ben lehetővé vált, egy státusz teremtődött az egyetemen és ezért felajánlotta az akkori tanszékvezető, hogy most tudna nekem státuszt adni.” (Ágnes)

A vizsgált személyek közül négyen – Franciska, Jennifer, Nina és Szonja – voltak ösztöndíjasok a Romaversitas-nál. A **Romaversitas**²⁴ (szóösszetétel: „roma” és „universitas”) „láthatatlan kollégiumot” 1996-ban alapították a magyar roma/cigány kisebbség felső-oktatásban való támogatására. Elődje a Gandhi gimnáziumban szervezett nyári kurzusok voltak (l. Óhidy/Orsós 2013, S. 140) és 1998-ban az Open Society Institute segítségével alapítvány lett. 2008 óta az alapítványt Roma Education Fund finanszírozza. A támogatottak 30.000 Ft havi ösztöndíjat kapnak, valamint a tanulmányaikhoz szükséges képességfejlesztő kurzusokon vehetnek részt (l. Havas, 2010. 55. old. in Óhidy és Orsós, 2013. 140. old.). 1998 és 2008 között kb. 200 diákot támogatott az alapítvány, jelenleg 50 személyt támogatnak. A Kurt Lewin Stiftung felmérése alapján (2011, 12. old.) a végzettek aránya 2006-2009 között 80% volt és

²⁴További információk l. az alapítvány honlapján:
<http://www.romaversitas.hu>

közülük 70% egy éven belül állást kapott. A megkérdezettek közül három személy kapott Romaversitas ösztöndíjat. Mindegyikük nagy fontosságot tulajdonított az anyagi támogatásnak:

„Egyetemi tanulmányaink alatt volt támogatóm, mert hogy én 2004-től, azt hiszem, ösztöndíjas voltam a Romaversitasnal, és az anyagilag elég kemény támogatást jelentett.” (Nina)

„A Romaversitas nagyon sokat segített, az ösztöndíj, hogy nem kellett mellette annyit dolgozni. Az egyetem mellett, meg a külön tanárok. Szóval rengeteg lehetőséghez jutottunk az által is.” (Jennifer)

Másrészt – mint a Gandhi gimnázium esetében – a szakmai és személyes támogatást is nagyon fontosnak tartják:

„Évek óta elég tudatosan élek. Mondjuk ez köszönhető a Romaversitasban elvégzett önéletrajzíró meg karriertanácsadós kurzusoknak is, hogy öt évre, tíz évre, tizenöt évre előre megmondani, hogy mit szeretnék, és akkor azt leírni vagy lerajzolni, vagy legalább a fejemben felépíteni, és akkor az ott van, és azt tudom, hogy ma azért megyek be dolgozni, hogy tíz év múlva legyen családi házam. Ezeket mindig fejben tartani, és kitűzni mindig egy közelebbi, egy távoli és egy nagyon távoli célt.” „A Romaversitas támogató közössége, meg nem tudom. Azért hogyha bármi bajom volt, akkor én felhívhattam őket, és mondhattam, hogy figyelj, Gábor ez a bajom, vagy kellene egy kis pénz vagy előleg vagy nem tudom.” (Franciska)

„Más volt, mint a Gandhi Gimnázium, mert nem volt izolált, mert közben érték minket más hatások is és akkor nem mondom, hogy összejártunk sírni, de meg lehetett ezeket beszélni valahol. És nagyon nagy segítségünkre voltak az ott dolgozó emberek. Ebben, hogy ezeket feldolgozzuk, ezeket a minitraumákat.” (Jennifer)

Szonja esetében a roma/cigány identitás kialakulásában is fontos szerepet játszott a Romaversitas:

„Voltam Romaversitas-os is 1995-ben, nem tudom, hallottál-e a Romaversitasról. Én még első körös voltam. Ez egy elég jó csapat volt, mert egész jó helyekre kerültünk és jó dolgokat csinálunk szerintem, ahogy így nézegettem a pályafutásukat. Úgyhogy oda is jártam, és ott hallottam először 25 évesen, hogy én oláh cigány vagyok, hiszen mi magunkat itt Pécsen „kolompár cigányoknak” hívjuk. Aztán most már azért kiderült, hogy mivel az oláh cigányokon belül a lovári dialektust beszéljük, hogy ez a kolompár azonos a lovárral, mert hogy vannak kelderások és lováriak

Pécsett, és az ő vegyes házasságaik. Ilyen érdekességek voltak, és ez is 25 évesen derült ki.” (Szonja)

Összegzésül elmondhatjuk, hogy mindhárom bemutatott támogató intézmény anyagi, szakmai és személyes támogatást is nyújt. Céljuk egy roma/cigány értelmiségi elit kiképzése, amely képes a kisebbség mind a politikai, mind a kulturális érdekképviselésének ellátására. Sikerességüket mutatja, hogy a tíz nő közül 9 személy valamilyen formában (főállásban vagy társadalmi munkában) a roma/cigány érdekképviselésben dolgozik.

És ami nem játszott szerepet

Bár a szakirodalom és az oktatáspolitikai az óvodába járásnak nagy fontosságot tulajdonít, ez a tényező nem játszott különösebb szerepet a megkérdezettek iskolai karrierjében: négy személy nem járt óvodába, három nem szolgáltatott erről adatot (részben nem emlékeztek rá) és csak hárman állították határozottan, hogy jártak óvodába.

Az óvodába járás azért fontos, mert itt kerül(het) sor az iskola nyelvének a megtanulására (l. *Babusik*, 2003; *Gyórrffy*, 2008). A megkérdezettek közül hét személy a magyart vallotta anyanyelvének, a legtöbben nem használták vagy nem ismerték a roma-csoportjuk nyelvét vagy először az egyetemen tanulták azt meg. Ez az eredmény arra utal, hogy az asszimiláció irányába ható nyelvváltás a megkérdezettek körében nagyrészt lezárult. Hárman nevezhetők kétnyelvűnek: ők a családjukban főként a roma-nyelvet (Ágnes und Mariann beást, Szonja a lovárit) beszélték. De mivel a megkérdezett nők nagy része alacsony szocioökonómiai státusszal rendelkező családból származik – ahol a szülők részben semmiféle iskolai végzettséggel nem rendelkeztek – abból indulhatunk ki, hogy ők akkor is, ha otthon magyarul beszéltek, nem az iskola által használt irodalmi nyelvet használták. Ennek ellenére vagy nem voltak nyelvi problémáik az iskolában, mint pl. Mariann esetében, vagy bár voltak problémáik, mint ahogy Ágnes esetében:

„Óvodába nem jártam [...] Egyébként ennek számos negatív tapasztalata volt elsős koromban, vagy legalábbis akkor éreztem, mert én magam úgy nőtem fel, hogy beás anyanyelvű voltam és ugyan a szomszéd gyerekekkel, az utca gyerekeivel megtanultam valamelyest magyarul, de azért a közlekedő nyelv otthon a beás volt. Bizony az első osztály volt az, ahol én szembesültem egy csomó olyandologgal, a magyar nyelvből és hát a két nyelvet keverten használtam a tanórákon [...] számos olyan élményem volt, ami például a matematikához fűződő viszonyomat meghatározta. Csak egyet mesélek el, és szerintem nagyon tanulságos [...]. Első osztályban számos olyan feladat van, amikor mindenféle halmaz, tehát szöveges feladatok vannak és különböző csoportosításokat kell végezni és ott volt egy olyan feladat, amikor a különböző gyümölcsökből be kellett volna színezni a déligyümölcsöket. És hát nálam nem volt jó az eredmény. És a tanító néni megkérdezte, hát te Ágika miért nem színeztél be egy gyümölcsöt? Mert mi nem szoktunk délben gyümölcsöt enni. Akkor nagy nevetés volt, és engem ez akkor leforrázott. Nem tudtam hogy miért, és értettem én az egész helyzetet, de nagyon kellemetlenül éreztem magam. Felnőttként jöttem rá, hogy nyilván az óvoda hiánya meg nyilván az én családi szocializációból hiányzott ez a fogalom... [...] És az óvoda ezt a hátrányt nem tudta kompenzálni, merthogy nem játszott az életemben szerepet.” (Ágnes)

de ez hosszú távon nem befolyásolta negatívan az iskolai teljesítményüket. Rita mesélte:

„Óvodába nem jártam. Ez az első az általános iskola első évében okozott némi problémát, merthogy az óvodában már vannak olyan felkészítések, amelyek az általános iskolás létre vonatkoznak, úgyhogy nálam ezek elmaradtak, de akkor még nem okozott a pedagógus világnak, az oktatásnak, az iskolának ez olyan problémát, hogy ne korrepetáljanak. Tehát ott volt korrepetálás délutánonként, akinek erre szüksége volt. Tudom, hogy manapság ez már nem annyira elterjedt, merthogy ezt meg kéne fizetni. Régebben ezt valahogy megoldották az iskolák. Egy-két éven belül megvolt, sikeresen fölzárkóztam, mert onnantól kezdve, kisiskolás kortól kezdve nem voltak különösebb nehézségeim a tanulással kapcsolatban.“ (Rita)

Az iskolai karriert segítő és hátráltató tényezőkről összegzőképpen elmondhatjuk, hogy a vizsgált nők a *belső tényező*knak (mint pl. az egyéni tanulási motiváció) tulajdonították a főszerepet a saját iskolai siker tekintetében. A legfontosabb *külső segítő tényező*ként a

családot (elsősorban a szülőket), egy-egy tanárt, valamint a roma segítő programokat nevezték meg. A következőkben e belső és külső tényezők összefüggését vizsgáljuk a Yosso-féle elmélet kategóriáinak segítségével (2005).

A vizsgált nők „roma közösségi kulturális tőkéje“

Tara J. Yossonak – a Pierre Bourdieu által definiált kulturális tőke fogalmára alapozott – *community cultural wealth*-elmélete a közösségi kulturális tőkének hat különleges formáját írja le, amelyek egy kisebbségi közösséghez való tartozás eredményeként „szerezhetőek meg“ és segíthetnek abban, hogy e kisebbség tagjai sikeresek tudjanak lenni a többségi társadalom által diktált (és ennek eredményeképpen számukra általában kedvezőtlen) feltételek között: aspirációs tőke, többnyelvűségi tőke, családi tőke, szociális tőke, navigációs tőke, valamint ellenállási tőke (Yosso, 2005). A vizsgált nők szubjektív elméletei az iskolai sikerességük okairól nagy fokú hasonlóságot mutatnak a Yosso által leírt közösségi kulturális tőke formáival (l. a 7. táblázatot):

A megkérdezettek által megnevezett segítő tényezők mutatják, hogy a roma közösséghez való tartozásuk okán a Yosso által leírt közösségi kulturális tőke legtöbb formáját birtokolják²⁵: Ahogy a bemutatott példák mutatják, a megkérdezettek nemcsak egy nagyon erős tanulási motivációval és megfelelési kényszerrel rendelkeznek, hanem bizalommal is az iránt, hogy céljukat el fogják érni, akkor is, ha ez az adott pillanatban valószínűtlennek tűnik – Yosso így definiálta az *aspirációs tőke* (aspirational capital) fogalmát. Ennek a tőkeformának a „megszerzésében“ nemcsak a családi motiváció játszik szerepet, hanem a tanári támogatás is. Ágnes mesélte:

²⁵ A többnyelvűségi tőkét (linguistic capital) a megkérdezettek nem tematizálták segítő tényezőként.

„Ahogy nekem se volt önbizalmam, a cigányok nagy többségének sem, és a szülőknek is hiányzik a bizalma, hogy a gyereke képes erre és egyáltalán értelmes és ebből meg lehet élni és mire jó ez. [...] A legfontosabb, azt gondolom az a pár tanár, aki engem tanári pályára irányított [...]. Ők voltak azok, akik a legmeghatározóbbak voltak.“ (Ágnes)

7. táblázat: Az iskolai karriert segítő tényezők a megkérdezettek szerint összehasonlítva Tara J. Yosso közösségi kulturális tőkéről szóló elméletével (2005)

Segítő tényezők a megkérdezettek szubjektív elméletei alapján	A közösségi kulturális tőke formái Yosso elmélete alapján
egyéni tanulási motiváció	aspirációs tőke
szülői motiváció	családi tőke, ellenállási tőke
iskolai diszkrimináció hiánya	navigációs tőke
roma segítő programok	szociális tőke, navigációs tőke
tanári motiváció	szociális tőke, navigációs tőke
Gandhi gimnázium	szociális tőke navigációs tőke
munkahely	szociális tőke
egyetem	szociális tőke, navigációs tőke
férj támogatása	családi tőke
családtagok (nem szülők) támogatása	családi tőke
barátok	szociális tőke, navigációs tőke

A *családi tőke* (familial capital) – a tudat, hogy nincsenek egyedül a problémáikkal és hogy az életpályájuk, karrierjük nemcsak a saját érdeküket szolgálja, hanem egyben a (roma/cigány) közösség érdekében való tevékenység is (Yosso, 2005. 79. o.) – szintén nagyon fontos erőforrást jelentett a megkérdezetteknek. Ahogy Mariann mesélte:

“Például amikor én zeneiskolába jártam, anyukám megtanult kottázni azért, hogy nekem segítsen, hogy a terheimet csökkentse, hiszen reggeltől estig tanultam, iskolákban voltam, és hulla fáradtan jöttem haza, és sosem jutott idő arra, hogy úgy legyek gyerek, mint a szomszéd gyerekek vagy a

testvéreim és sajnált. Szóval anyukám, hogy csökkentese a terheimet, megtanult kottázni, és elég gyakran helyettem megcsinálta a házi feladatot. Komolyan! Hihetetlen! De bármiben volt szükségünk segítségre, ő mindig ott volt.” (Mariann)

Többen is megfogalmazták, hogy nemcsak maguknak, hanem a családjuknak is tanultak, hogy „helyettük” is oktatási karriert és társadalmi felemelkedést érjenek el:

„Szüleimnek nagyon sokat köszönhetek! Amikor letettem az államvizsgám, és hazamentem, akkor azt mondtam, hogy „lediplomáztunk anyukám”. Én ezt nagyon komolyan így gondolom, mert nélkülük ez nem ment volna.” (Mariann)

„Ez nekik [a szülőknek – Ó. A.] egy ilyen nagyon nagy büszkeség volt, hogy megcsináltuk azt, amit ők nem tudtak, mert nem volt rá lehetőségük. Egyébként ez egy ilyen frusztrációs faktor volt, hogy miért vagyok én szerencsésebb, mint ők?” (Jennifer)

A roma/cigány közösséghez kapcsolódó szociális tőke (social capital) – mely anyagi és érzelmi támogatást is magába foglal – a vizsgált esetekben a legfeltűnőbben a segítő programok (mint például a Gandhi gimnázium vagy a Romaversitas) hatásában mutatkozott meg:

„...és akkor én így kerültem a Gandhibá egy ismerős segítségével. Én ott is érettségiztem le. Több volt, mint egy érettségi, azt mondom én. Én ott lehettem felnőtt ember, ott neveltek azzá, ami vagyok. Az a Gandhinak köszönhető. Tényleg igazi embert neveltek belőlem. Érzéseket adtak, hogy mondjam? Értelmet a fejembe és itt most nem tananyagra gondolok, hanem emberi tulajdonságra, értékekre. Megtanulni azt, mi az, hogy empátia és hasonló. Számomra most már rendkívül fontos dolgok, amiket lehet, hogy más közegben kevésbé vagy más értelemben tanultam volna meg. Tehát én ezt bárhol, bármikor ki merem és ki is szoktam mondani, hogy énbelőlem embert a Gandhi Gimnázium faragott úgymond.” (Adél)

„A Romaversitas támogató közössége, meg nem tudom. Azért hogyha bármi bajom volt, akkor én felhívhattam őket, és mondhattam, hogy figyelj, Gábor ez a bajom, vagy kellene egy kis pénz vagy előleg vagy nem tudom.” (Franciska)

A támogató programoknak a *navigációs tőke* (navigational capital) – az olyan rendszerekben való kiigazodás képessége, amelyek legjobb

esetben semleges, de sokszor ellenséges struktúrákkal (l. intézményi diszkrimináció) rendelkeznek a roma/cigány kisebbség képviselőivel szemben – megszerzésében is kiemelkedően fontos szerep jutott, ahogy például Mariann és Mária a Gandhi gimnáziummal kapcsolatban hangsúlyozták (l. a Gandhi Gimnáziumról szóló bekezdést).

Az ellenállási tőkét (resistant capital) – azt a képességet és tudást, ami segít az érintetteknek diszkriminatív struktúrákat észrevenni és megkérdőjelezni, valamint az őket érő igazságtalanságok ellen aktívan fellépni – a megkérdozettek egyrészt a szüleik vagy tanáraik viselkedésének megfigyelése alapján tudták elsajátítani:

“De még amikor szóba került hetedikben a pályaválasztás, akkor az igazgatónk, aki nekem matematikatanárom volt, és mint említettem, a matematika nem volt a kedvenc tantárgyam, eljött hozzánk családlátogatásra. Ugyanis a tanáraink személyesen ismertek minket, és rendszeresen látogatták a családokat. Tehát jól ismert minket az igazgató úr. Eljött hozzánk, és elkezdte agitálni a szüleimet, hogy ne irassanak engem be a gimnáziumba, mert nekem nagyon rossz dolgom lesz egyetlen cigányként, mert oda nem járnak cigányok, és ott nem szeretik a cigányokat, és nem fogok tudni érvényesülni, és nagyon rosszul fogom érezni magamat, és kudarcnak leszek kitéve. Egyszerűen lebeszélte a szüleimet arról, hogy én gimnáziumba kerüljek. A szüleim végighallgatták az igazgató urat, és nem köteleződtek el semmilyen formában, hogy így lesz, úgy lesz, amúgy lesz, megvolt a magukhoz való eszük.” (Mariann)

„Emlékszem egy jelenetre, hogy első évfolyamos voltam és az első hét volt, akkor még rengetegen bejárnak előadásra is, hogy megtudják, mik lesznek a követelmények. Az első előadáson ókortörténeti tárgy kapcsán elég sokan voltunk, és nem ült mellém senki. És még álltak is a teremben, de volt két szabad szék a két oldalamon, és nem ült oda senki. És akkor a tanár bejött, és azt mondta, hogy ő rasszistákat nem tanít, becsapta az ajtót és otthagyt bennünket. Ez talán egy ilyen emlékezetesebb.” (Jennifer)

Másrészt a tanulmányaik során szerezték meg a kisebbségi helyzettel foglalkozó elméletek elsajátítása által:

“Az az érdekes, hogy egy külvárosi iskolában, a cigánytelephez lehető legközelebb lévő cigány iskolában buktatták meg a testvéreimet, mert a “párthatározat” ezt kívánta. Érted? Noha ennek nem volt valós alapja. A

kénnyelvűség egyáltalán nem befolyásolta sem a felfogásukat, sem az értelmi fejlődésüket, sem az érzelmi állapotukat, sem az identitásukat. Abba az iskolában csak cigány gyerekek jártak. Miért lett volna irritáló, zavaró tényező, hogy óra alatt vagy a szünetekben a gyerekek egymással, vagy a tanárral, aki – bár nem volt cigány, de gyönyörűen beszélt a beás nyelvet – beásul beszéltek? Ez nem az iskola kezdeményezése volt, hanem egy politikai határozat, amit végre kellett hajtani. A tanárok azzal próbáltak érvelni és hatni a szülőkre, hogy káros következményei lesznek a gyerekek fejlődésére, ha továbbra is beásul beszélnek, ezért a nyelvet hagyják el, ne tanítsák tovább. [...] Miután zömmel cigányok laktak az iskola körzetében, nyilván a cigány gyerekek oktatását kellett megoldani. Érdekes ez a dolog, mert a szocializmusban nem lehetett beszélni cigányüldözésről meg diszkriminálásról, noha az 1960-as évek közepéig ez nagyon erőteljesen tetten érhető volt. Bourdieu és Stuart kellett ahhoz, hogy ezek az erőteljes törekvések felszínre kerüljenek, és valamelyest más mederbe tereljék a politikai akaratot. Hiszen nagyon jól tudjuk – akár városi, akár falusi iskolákat tekintve – szegregált oktatásról beszélhetünk, csak és kizárólag. Külön osztályok, külön iskolák voltak a cigányok oktatására kitalálva.” (Mariann)

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy mind a megkérdezettek szubjektív elméletei, mind a Yosso-féle elmélet alapján a *belső* (egyéni tanulási motiváció) és a *külső* (támogatás a családban, az iskolában és azon kívül) *tényezők kölcsönhatása* vezetett a vizsgált személyek sikeres iskolai karrierjéhez. A következőkben a megkérdezettek iskolai karrierjét kategorizáljuk a Forray és Hegedűs által leírt (Hegedűs, 1996; Forray és Hegedűs, 2003) típusok segítségével.

A vizsgált nők iskolai karrier-típusai

Forray R. Katalin és T. Hegedűs András különféle modelleket dolgoztak ki a magyarországi roma/cigány nők iskolai karrierjének kategorizálására (Hegedűs, 1996; Forray és Hegedűs, 2003). Az alábbiakban e kategorizálás felhasználásával, valamint egy új kategória bevezetésének segítségével tárgyaljuk az itt bemutatott tíz esetet.

1) Az iskolai végzettséget továbbörökítő típus:

Ebben a típusban a szülők iskolai végzettségét „öröklik” a gyerekek; a szülők számára magától értetődő, hogy a gyerekek – a lányok is – továbbtanulnak. Ezen családok szocioökonómiai státusza magasabb, mint a többi megkérdezett családjáé. Jelen vizsgálatból két nő; Nina és Franciska sorolhatók ebbe a kategóriába: Mindkettőjük édesanyjának felsőfokú végzettsége van és ők gondoskodnak róla, hogy a lányaik is főiskolára/egyetemre járjanak. Ahogy Franciska megfogalmazta: *„Tehát ez így volt, ennek így kellett lennie.”* (Franciska)

2) A szülők társadalmi felemelkedését előfeltételező típus:

Ebben a Hegedűs T. András által (1996) leírt modell típusban a család viszonylagos gazdasági-szociális biztonsága megengedi, hogy a lányok is továbbtanuljanak. A szülők, bár maguk nem rendelkeznek magasabb iskolai végzettséggel, de egy kedvezőbb szocioökonómiai státusz elérése miatt nincs szükségük a gyerekek munkaerejére. A társadalmi felemelkedés itt tehát nem az iskolai karrier következménye, hanem annak feltétele. Jelen vizsgálatból több esetet is besorolhatnánk ebbe a kategóriába, mint pl. Adél, Barbara és Jennifer esetét. De mivel az ő esetükben bár az anyagi biztonság fontos előfeltételként szerepelt, mégsem ez volt az iskolai karrier oka – ezért őket a következő kategóriába soroltuk.

3) A szülői motivációt feltételező típus:

Forray R. Katalin és Hegedűs T. András ezt a típust a „szerencsés véletlen” által karakterizálja, amelyben a család biztonságos anyagi helyzete megengedi a lányok továbbtanulását, de ehhez még járul egy fontos tényező: valamelyik szülő motiváló ereje. Általában az anyák azok, akik saját maguk is szívesen továbbtanultak volna, de ha ez nekik már nem adatott meg, igyekeznek a lányaikat támogatni ebben. Jelen vizsgálatból három esetet sorolhatunk ide: Adél, Barbara és Jennifer történetét. Ahogy Barbara mesélte:

„Miért sikerült elvégezni az egyetemet? Igazából mindent anyukámnak köszönhetek. Mindig mondogatta, járjunk iskolába, meg tanuljunk nagyon jól. [...] Intézetben nevelkedett, nem volt neki lehetősége arra, hogy 8 osztálya után tovább tanulhasson, mert választania kellett, hogy vagy tanul, vagy eltartja magát, mert az intézetben nem maradhatott tovább. Már 14

éves kora óta rendszeresen dolgozik. Szerintem egyébként ezért is mondta mindig, hogy tanuljunk, tanuljunk, hogy ne úgy járjunk, ahogy ő, hogy már 14 éves korunktól dolgoznunk kell.“ (Barbara)

Jennifer anyukája is szisztematikusan készítette fel lányát az iskolai karrierre:

„Hogyan támogatott? Hat éves koromban már írtam és olvastam. Tehát ő már akkor elkezdte a trenírozást, óvodában. [...]Meg azzal, hogy hetente mindig visszaküldött az iskolába, azért ez valamilyen módon legalább arra összekaparta arra a pénzt, ez is fontos.“ (Jennifer)

Adél esetében az apukája volt a fő motiváló erő: *„[Apám] mindig ragaszkodott ahhoz, hogy én tanuljak, soha nem engedte, szerintem kitagadott volna minden további nélkül, hogyha én bármikor is azt mondtam volna, hogy felállok és nem tanulok tovább. Én az érettségi után kitaláltam, hogy elmegyek dolgozni, mert milyen jó pénzt keresni. El akartam menni gyári munkásnak. Egy pofonnal jutalmazta a gondolatomat.*“ (Adél)

A szülői/családi támogatás más megkérdezettek esetében is fontos szerepet játszott, mint pl. Mariann esetében, akinek anyukája megtanult kottát olvasni, hogy lányának segíthessen a zenetagozatos iskola házi feladatainak elkészítésében. A legfontosabb különbség, hogy a szülők itt bár példaképként hatnak (pl. az olvasási kultúrájuk vagy érdeklődései körük által), valamint támogatással – legyen az pénzügyi vagy háztartásbeli – segítik gyermekeik iskolai karrierjét, de a továbbtanulási motiváció nem tőlük indult ki, hanem lányaiktól (1. 5. típus).

4) A támogató programok segítségét feltételező típus:

Ebben a modell típusban a roma/cigány tehetséggondozó programok játszik a központi szerepet: A programok képviselői – mint például a Gandhi gimnázium tanárai – meggyőzik a családokat, hogy tehetséges gyerekeiket engedjék továbbtanulni. Így a lánygyermekek számára is megnyílik az iskolai karrier – és ezáltal a társadalmi felemelkedés – lehetősége. A tény, hogy a megkérdezett nők esetei közül egy sem illet ebbe a kategóriába, mutatja, milyen sikeresek ezek a programok: A lányok szüleit, illetve ők magukat sem kellett

már meggyőzni, hogy a „Gandhiba” menjenek továbbtanulni, hanem épp ellenkezőleg; a megkérdezettek családjai ismerték és értékelték ezt a lehetőséget és tudatosan építettek rá a gyerekek iskolai karrierjének tervezésekor. Mint például Adél esetében, mikor egy váratlan haláleset miatt a család anyagi helyzete megromlott, és ezért a gyereket egy másik gimnáziumból a Gandhiba küldték:

„Ez is egy érdekes dolog volt, mert én akkor a Kodály Zoltán Gimnáziumba nyertem felvételt és oda is kezdtem el járni, csak egy váratlan haláleset, és a haláleset okozta anyagi káosz vezetett engem a Gandhiba, amit utólag nem bánok. Hát akkor, hogy mondjam, nem érintett rosszul, elfogadtam a helyzetet, hogy át kell mennem egy másik iskolába, ahol ingyen vannak a könyvek, az ebéd, tudom is én. Jóval kevesebbet kell beleinvestálni, és akkor én így kerültem a Gandhiba egy ismerős segítségével.” (Adél)

Jennifernél is a Gandhira esett a választás – nem utolsósorban anyagi szempontok miatt:

„Ezt én még nagyon korainak tartottam [a döntést – Ó. A.], úgyhogy nem nagyon örültem az ötletnek, de a szüleim támogatták, ugyanis látták azt, hogy nem lesz pénzük arra, hogy engem segítsenek.” (Jennifer)

Fontos különbség korábbi vizsgálatok (*Forray és Hegedűs, 2004*) eredményeihez képest: az itt vizsgált esetekben már nem a tehetségdondozó programok munkája volt a megkérdezettek iskolai karrierjének kiváltó oka, hanem a szülők akarata, akik a gyerekeik számára keresték a legmegfelelőbb – és elérhető – megoldásokat és örömmel használták ki a támogató programok által kínált lehetőségeket.

5) Az egyéni tanulási motivációt feltételező típus:

Jelen vizsgálatban volt öt olyan eset (Ágnes, Mariann, Mária, Rita és Szonja), amelyben a megkérdezettek egyéni tanulási motivációja volt a döntő tényező. A továbbtanulási impulzus itt nem a szülőktől vagy a tanároktól jött (bár természetesen a családi szocializáció és az iskolai tapasztalatok is szerepet játszottak ennek kialakulásában), hanem maguktól a megkérdezett személyektől:

„Valószínűleg ez a személyiségből adódik, tehát mennyire vagyok kitartó, mennyire akarom azt a célt elérni, és a másik oldalról pedig mennyire befogadóak.“ (Szonja)

„Mert én teljesen természetes volt, hogy tanulni, tanulni, tanulni. Mindig tudtam, hogy nekem dolgom van ebben a világban.“ (Mariann)

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy jelen vizsgálat alapján a Forray R. Katalin és T. Hegedűs András által kidolgozott modell típusokat egy újabb kategóriával egészítettük ki: az *egyéni tanulási motivációt feltételező* típus kategóriájával. Erre a típusra jellemző, hogy a megkérdezett személyek ahhoz, hogy céljukat elérjék, tudatosan keresik és használják a támogató intézményeket és programokat (pl. ösztöndíjakat), valamint a kínálkozó példaképek motiváló erejét. A továbbtanulás érdekében hajlandóak konfliktusokat is vállalni a családdal:

„[...] én is tehettem volna, sőt anyukám kötelezte is, hogy menjek férjhez korán, tehát 14 éves korban már nálunk a mi családukban gyakorlatilag mindenki férjhez ment. Mai napig is ez a szokás a mi cigánytelepünkön Kaposváron. Viszont én elmagyaráztam a szüleimnek, hogy én nem szeretnék férjhez menni én tanulni szeretnék“ (Mária)

És ha másként nem megy, vállalják a családdal való szakítást is:

„Az édesanyám azért elmondta, hogy nekem nincs más dolgom itt a földön, hogy gyerekeket szüljek, találjak férjet magamnak és szüljek gyerekeket. [...] Választanom kellett a családom, vagy egy olyan élet között, amit én elképzelek magamnak. [...] Én választottam.“ (Rita)

Azokban az esetekben is, ahol a megkérdezettek számolhattak a családjuk támogatásával, tőlük maguktól indult ki a továbbtanulás ötlete, amely sok esetben – ahogy az előbbieken bemutattuk – együtt járt egy nagyon erős késztetéssel, hogy megmutassák mire képesek és ez a családjuk, tanáraik és környezetük elképzeléseinek való megfelelési kényszerrel is kiegészítődött. Ahogy Ágnes megfogalmazta:

„Mondhatnám azt, hogy én ide jutottam, elsősorban a szüleimen múlt, de valójában nem igaz, mert ha én nem akarom, a szüleim bármennyire is tesznek meg mindent, akkor ott vagyok ahol. Bennem is volt egy iszonyatosan nagy, meg van bizonyítási kényszer, meg egy ilyen fajta

teljesítési szándék és motiváció, hogy megmutatom, hogy képes vagyok.“(Ágnes)

Ezek a lányok/asszonyok tudatosan döntöttek a továbbtanulás és egy iskolai karrier mellett, amiért magas személyes kockázatot is vállaltak, hiszen a mérleg egyik serpenyőjében a hagyományos közösségből való kiszakadás rizikója (nem kap roma-férjet, válási kockázat, konfliktusok a családdal), a másikban pedig az integráció és a társadalmi felemelkedés lehetőségének bizonytalansága volt.

Ahogy Rita megfogalmazta:

„Mert én azért végtelenül kemény áldozatokat hoztam azért, hogy tanulhassak, és hogy valóban hasznos része legyek a társadalomnak. Nekem ott kellett hagynom a családomat, tehát szakítanom kellett a családdal. Viszont a társadalom részéről nem kapom azokat az impulzusokat, hogy nekik valóban szükségük van rám.” (Rita)

Az iskolai karrier-típusok összehasonlítása

Az 1., 2. és 3. típusba sorolható esetek közös vonása, hogy a lánygyermek iskolai karrierje által a család (általában magasabb) társadalmi státuszának megtartása, megerősítése, illetve jobbítása a cél. Ennek megfelelően a család az érintettek iskolai karrierjét illetően az egyik legfontosabb segítő tényező. A 4. típusban a roma/cigány érdekképviseltek játszanak kiemelkedő szerepet, céljuk egy roma/cigány értelmiségi elit kinevelése, vagyis az oktatási rendszer allokációs funkciójának kihasználása társadalmpolitikai céljaik megvalósítása érdekében. E négy típus közös vonása, hogy egyrészt egy kollektív perspektívát képviselnek – a családot vagy az etnikai kisebbségi csoportot – másrészt egy kívülről származó (extrinzik) tanulási motivációt generálnak, ami az iskolai pályafutás során interiorizálódik. Az 5. típusba sorolt eseteknél egy individuális perspektíva és intrinzik tanulási motiváció figyelhető meg, melynek kibontakoztatásában központi szerepet játszik egyes iskolai és/vagy főiskolai tanárok támogatása. Szabóné Kármán Judit megfigyelései alapján általában a perifériás helyzetben lévő családokból származó tanulók sorolhatók ezekbe a kategóriákba

(Szabóné Kármán, 2005. 25.o.). Jelen vizsgálatban is ez a jellemző, egy fő – Mária –kivételével, akinek a családja középosztályba sorolható.

8. táblázat: A vizsgált nők iskolai karrierjének kategorizálása

domináns perspektíva	kollektív				individuális
	család			roma/cigány érdekképviselet	egyéni motiváció
név	1. típus	2. típus	3. típus	4. típus	5. típus
Adél		x			
Ágnes					x
Barbara		x			
Franciska	x				
Jennifer		x			
Mariann					x
Mária					x
Nina	x				
Rita					x
Szonja					
Összesen	2	3	-	-	5

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy az itt vizsgált esetekben a *individuális* (egyéni tanulási motiváció) és *kollektív* (támogatás a családban, az iskolában és azon kívül) *tényezők kölcsönhatása* vezetett az iskolarendszerben való sikerhez. Jelen vizsgálat eredményei arra engednek következtetni, hogy Forray R. Katalin és Hegedűs T. András (2003) vizsgálata óta a roma/cigány nők és környezetük tanulási aspirációját illetően fókuszeltolódás mutatható

ki az *individuális élet- és karriertervezés felé*.²⁶ A *kollektív perspektíva* azonban továbbra is fontos szerepet játszik az itt vizsgált esetekben, amelyekben *a roma/cigány közösséghez tartozás nem hátráltatója, hanem – a roma közösségi kulturális tőke okán – segítő tényezője volt a sikeres iskolai karriernek*.

Összegzés

Mit mondhatunk összegzőképpen a vizsgált személyek iskolai pályafutásáról? Először is a megkérdezettek valamint családjuk kiemelkedően magas tanulási aspirációja tűnik szembe. Az itt megismert roma/cigány nők az oktatási rendszerben való sikerért vállalták a hagyományos női szerepmodellel és az azt elváró közösséggel való konfrontációt is. Mégis jól látható, hogy igyekeznek nemcsak az oktatási rendszerben sikeresnek lenni, hanem jó feleségnek és anyának is. Ha dönteniük kellett e két lehetőség között, a továbbtanulást választották, akár szakítások és válások árán is. De többségük számíthatott a családja támogatására. A támogató programok szerepe szintén nagyon fontos, egyrészt a pénzügyi előfeltételek megteremtésében (jövedelem pótlás, tandíj, megélhetés biztosítása), másrészt a szakmai támogatás segítségével a főiskolai/egyetemi képzés követelményeinek való megfelelésben, valamint a konfliktusok megoldásában és a társadalmi mobilitással járó identitáskeresésben. A tanárok szerepe szintén jelentős. A megkérdezettek többsége pozitív iskolai élményekről számolt be, ami meghatározó szerepet játszott az életükben. De a negatív tanári példák is komoly hatással voltak rájuk: kétséget keltettek bennük a saját képességük iránt és hátráltatták a továbbtanulást, mint például Mariann esetében.

²⁶ Ennek lehetséges okait egyrészt globális tendenciákban, mint pl. individualizációs folyamatokban (Beck, 1986), az oktatási expanzióban (Hadjar és Becker, 2006), valamint a női emancipációban (Sichter mann, 2009) kereshetjük. Másrészt specifikus magyar okok is szerepet játszanak, mint például a sikeres roma/cigány támogató programok (Havas, 2007; Forray, 2013).

Az itt vizsgált nők a roma/cigány kisebbségnek abba a csoportjába tartoznak, akiknek az oktatási rendszer segítségével sikerült a társadalmi felemelkedés. A hagyományos női szerepek és a továbbtanulás közötti ellentmondás egyrészt komoly kihívások elé állította a megkérdezetteket, amely sokszor a családi hagyományok feladásához vezetett, ami fájdalmas szakításokkal, töresekkel is járt (mint például Rita szakítása a családjával, vagy a válások a megkérdezetteknek több mint a felénél). Másrészt az itt bemutatott nők tudatosan alakították úgy az életvezetésüket, hogy tehetségüket kibontakoztathassák. Mindannyian hangsúlyozták, mennyire szeretik a munkájukat, ami számukra ugyanolyan fontos életcél jelent, mint a gyermekeik nevelése. Tekinthejük őket a modern nők prototípusainak, akik megpróbálják a munkát és a családot összeegyeztetni és akik a másokért (család, gyerekek) való lét hagyományos női szerepét (*Dausien, 1992; Beck-Gernsheim és Wilz, 2008*) sikeresen tudták kiegészíteni egy darab saját élettel (munka, önmegvalósítás).

Legtöbbjük szuverénean mozog a többségi és kisebbségi társadalmi csoportok világa között és – bár társadalmi felemelkedésük okán nem-roma környezetükben sokan nem számítanak romának/cigánynak – nagyon fontosnak tartja a magyarországi roma/cigány kisebbség helyzetének javítását, amiért vagy főállásban vagy társadalmi munkában sokat is tesz. A megkérdezettek fontos jellemzője, hogy egyidejűleg akarnak magyarok és romák/cigányok lenni és úgy válni a többségi társadalom részévé, hogy etnikai hovatartozásukat ne kelljen megtagadniuk vagy feladniuk.

A magyarországi roma/cigány kisebbség mint etnikai csoport integrációja (inklúziója) azonban csak egy hosszú társadalmi fejlődési folyamat eredményeképpen valósulhat meg. Az itt bemutatott esetek támpontot adhatnak ahhoz, hogyan érhető el az iskolai gyakorlatban a tanulási eredményességet pozitívan befolyásoló hatás hátrányos helyzetű roma/cigány tanulók esetében: a roma/cigány közösségi értékek figyelembevételével.

Felhasznált irodalom

- Babusik Ferenc (2003): A roma gyerekek óvodáztatása. *Új Pedagógiai Szemle* 6. sz. 22-39.
- Bakó Boglárka és Tóth Eszter Zsófia (2008): Határtalan nők. Kizártak és befogadottak a magyar társadalomban. Nyitott Könyvműhely Kiadó, Budapest.
- Beck, Ulrich (1986): *Risikogesellschaft*. Suhrkamp, Frankfurt a. M.
- Beck-Gernsheim, Elisabeth és Wilz, Marlene (szerk.) (2008): Vom "Dasein für andere" zum Anspruch auf ein Stück "eigenes Leben": Individualisierungsprozesse im weiblichen Lebenszusammenhang. VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden.
- Bernát Anikó (2014): Leszakadóban: A romák társadalmi helyzete a mai Magyarországon. *Társadalmi riport* 1. sz. 246-267.
- Bernáth Tibor és Wizner Balázs (2002): Esélyek és esélyegyenlőtlenségek. In: Bernáth Károly, Forray R. Katalin, Ligeti György, Mohácsi Erzsébet és Wizner Balázs (szerk.): *Esélyek és korlátok. A magyarországi cigány közösség az ezredfordulón*. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 44-67.
- Bíró Boglárka (2006): Bevezetés a cigányság néprajzába. In: Forray R. Katalin (szerk.): *Ismeretek a romológia alapképzési szakhoz*. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 58-74.
- Blossfeld, Hans-Peter és Shavit, Yossi (1993): Dauerhafte Ungleichheiten. Zur Veränderung des Einflusses der sozialen Herkunft auf die Bildungschancen in dreizehn industrialisierten Ländern. *Zeitschrift für Pädagogik* 39. sz. 25-52.
- Bogner, Alexander és Menz, Wolfgang W. (2005): Das theoriegenerierende Experteninterview. Erkenntnisinteresse, Wissensformen, Interaktion. In: Alexander Bogner, Beate Littig és Wolfgang Menz (szerk.): *Das Experteninterview*. VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 33-71.
- Bourdieu, Pierre (2001): *Wie die Kultur zum Bauer kommt. Über Bildung, Schule und Politik*. VSA-Verlag, Hamburg.

- Bourdieu, Pierre és Passeron, Jean-Claude (1974): Die Illusion der Chancengleichheit. Untersuchungen zur Soziologie des Bildungswesens am Beispiel Frankreichs. Klett, Stuttgart.
- Council of the European Union (2011): Framework for National Roma Integration Strategies up to 2020. Brussels. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52011DC0173&from=de>. Utolsó letöltés: 2016. 5. 21.
- Cserti Csapó Tibor (2008): Területi-szociológiai jellemzés a magyarországi népesség körében. In: Cserti Csapó Tibor (szerk.): Társadalom és életstílusok. A magyarországi cigány/roma közösségek. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 75-110.
- Dausien, Bettina (1992): Leben für andere oder eigenes Leben? Überlegungen zur Bedeutung der Geschlechterdifferenz in der biographischen Forschung. In: Peter Alheit, Bettina Dausien, Andreas Hanses és Antonius Scheuermann (szerk.): Biographische Konstruktionen: Beiträge zur Biographieforschung. Universität Bremen, Bremen, 37–70.
- Ditton, Hartmut (2007): Der Beitrag von Schule und Lehrern zur Reproduktion von Bildungsungleichheit. In: Rolf Becker és Wolfgang Lauterbach (szerk.): Bildung als Privileg. VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden.
- Domokos Veronika és Herczeg Béla (2010): Terra Incognita: magyarországi szegény- és cigánytelepek felmérése – első eredmények. *Szociológiai Szemle* 3. sz., 82–99.
- Dupcsik, Csaba (2009): *A magyarországi cigányság története*. Osiris, Budapest.
- Durst Judit (2010): “Gondolom, hogy cigányok...ennyi gyerekek...” Etnicitás és reprodukció két északmagyarországi romungro közösség példáján. In: Feischmidt, Margit (szerk.): Etnicitás. Különbőségetermelő társadalom. Gondolat, Budapest, 173-194.
- Erikson, Robert és Jonsson, Jan O. (1996): Explaining Class Inequality in Education: The Swedish Test Case. In: Erikson,

- Robert és Johnsson, Jan O. (szerk.): Can Education Be Equalized? Westview Press, Boulder, 1-63.
- Feischmidt Margit (2008): A boldogulók identitásküzdelméi – Sikeres cigányszármazásúak két aprófaluból. *Beszélő* 11-12. sz. 96-114.
- Fend, Helmut (1980): Theorie der Schule. Urban & Schwarzenegger Verlag, München.
- Fend, Helmut (2006): Neue Theorie der Schule. Einführung in das Verstehen von Bildungssystemen. VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden.
- Forray R. Katalin (1997): Multikulturális társadalom – interkulturális nevelés. *Valóság* 12. sz. 86-98.
- Forray R. Katalin (2002): Roma főiskolások és egyetemisták területi koncentrációja. Kutatási jelentés az Oktatási Minisztérium számára. Oktatáskutató Intézet, Budapest.
- Forray R. Katalin (2004): Életutak – iskolai pályák. Interjúk cigány, roma fiatalokkal. Pécsi Tudományegyetem, Pécs.
- Forray R. Katalin (2013): Cigány diákok a felsőoktatásban. *Romológia* 8. sz. 8-22.
- Forray R. Katalin és Hegedűs T. András (2003): Cigányok, iskola, oktatáspolitikai. Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- Forray R. Katalin és Hegedűs T. András (1991): Útban a középfok felé. In: Utasi Ágnes és Mészáros Ágnes (szerk.): Cigánylét. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 201-228.
- Gábos András, Szivós Péter és Tátrai Annamária (2013): Szegénység és társadalmi kirekesztés Magyarországon 2000–2012. In: Szivós Péter és Tóth István György (szerk.): Egyenlőtlenség és polarizálódás a magyar társadalomban. TÁRKI Monitor Jelentések 2012, TÁRKI, Budapest.
- Glinka, Hans-Jürgen (2009): Das narrative Interview. Eine Einführung für Sozialpädagogen. Juventa, Weinheim.
- Györffyné Kovács Ágnes (2008): Országos kitekintés a roma/cigány gyerekek óvodáztatása és iskoláztatása tükrében. In: Forray R. Katalin (szerk.): Tízéves a romológia. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 159-170.

- Hadjar, Andreas és Becker, Rolf (2006) (szerk.): Die Bildungsexpansion: Erwartete und unerwartete Folgen. VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden.
- Havas Gábor, Kemény István és Liskó Ilona (2001): Szegregáció a cigány gyermekek oktatásában. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Havas Gábor (2007): Utak a felsőoktatásba. Roma mobilitási pályák és a támogató intézmények. Erasmus Kollégium Egyesület, Budapest.
- Hegedűs T. András (1996): A kisebbségi nő család és társadalom között. *Educatio* 3.sz. 441-453.
- Heinz, R. Walter (1992): Introduction: Institutional Gatekeeping and Biographical Agency. In: Heinz, R. Walter (szerk.): Institutions and Gatekeeping in the Life Course, Deutscher Studien Verlag, Weinheim, 9-27.
- Jakab Péter (2002): Eltérő kultúrája (elsősorban cigány) csoportok helyzetének elemzése az oktatási folyamatban. In: Cserti Csapó Tibor (szerk.): Friss kutatások a romológia körében. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 82-80.
- Yosso, Tara J. (2005): Whose culture has capital? A critical race theory discussion of community cultural wealth. *Race Ethnicity and Education* 8 sz. 69-91. ftp://ftp.uwc.ac.za/users/DMS/DMS%20vidComplete/CSI%20WEBSITE/CSI%20resources/Yosso_cultural%20capitalrace%20ethnicity%20education.pdf. Utolsó letöltés: 2016 5. 21.
- Kallmayer, Werner és Schütze, Fritz (1977): Zur Konstitution von Kommunikationsschemata der Sachverhaltsdarstellung. Bertelsmann, Bielefeld.
- Kemény István, Jánky Béla és Lengyel Gabriella (2004): A magyarországi cigányság 1971 – 2003. Gondolat, Budapest.
- Kende Anna (2005): “Értelmiségiként leszek roma és romaként leszek értelmiségi”: Vizsgálat roma egyetemisták életútjáról. In: Neményi Mária és Szalai Júlia (szerk.): Kisebbségek Kisebbsége: A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 376-409.

- Kertesi Gábor (1995): Cigány foglalkoztatottság és munkanélküliség a rendszerváltás előtt és után. *Esély* 4. sz. 19-63.
- Kis, Szilvia (2007): Zigeuner und Analphabetismus in Ungarn. In: Anke Grotlüschen és Andrea Linde (szerk.): *Liberalität, Grundbildung oder Lesekompetenz? Beiträge zu einer Theorie-Praxis-Diskussion*. Waxmann, Münster, 81-89.
- Kóczé Angéla (2010): "Aki érti a világ hangját, annak muszáj szólnia". Roma nők a politikai érvényesülés útján. In: Feischmidt, Margit (szerk.): *Etnicitás. Különbőségteremtő társadalom*, Gondolat, Budapest, 208–224.
- KSH (2011): 2011. évi Népszámlálás – 9. Nemzetiségi adatok. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. http://www.ksh.hu/nepszamlalas/nemzetisegi_adatok. Utolsó letöltés: 2016. 5. 21.
- Küsters, Ivonne (2009): *Narrative Interviews*. VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden.
- Ladányi János (2009): A burkolt szelekciótól a nyílt diszkriminációig. MTA Történettudományi Intézet, Budapest.
- Ladányi János és Szelényi Iván (2004): *A kirekesztettség változó formái*. Napvilág kiadó, Budapest.
- Lakatos Szilvia (2008): A romani nyelv a közoktatásban. In: Cserti Csapó Tibor (szerk.): *Tízéves a romológia. Konferenciakötet. PTE-BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék*, Pécs, 171-182.
- Mayer, Horst O. (2006): *Interview und schriftliche Befragung*. Oldenbourg, München.
- Meuser, Michael és Nagel, Ulrike (1994): Expertenwissen und Experteninterview. In: Ronald Hitzler, Anne Honer és Christoph Maeder (szerk.): *Expertenwissen. Die institutionalisierte Kompetenz zur Konstruktion von Wirklichkeit*. Westdeutscher Verlag, Opladen. 180-192.
- Mägdefrau, Jutta és Schuhmacher, Eva (2002) (szerk.): *Pädagogik und soziale Ungleichheit*. Bad Heilbrunn, Klinkhardt.
- Offe, Claus (1994): Moderne Barbarei. *Journal für Sozialforschung* 34. sz. 229-247.

- Óhidy Andrea (2013): From multiple deprivation to success – educational careers of ten Roma and Gypsy women. In: Hungarian Educational Research Journal, 2014.
- Óhidy Andrea (2009): Lebenslanges Lernen und die ungarische Roma-Minderheit. In: Christiane Hof, Joachim Ludwig és Christiane Zeuner (szerk.): Strukturen Lebenslangen Lernens. Schneider Verlag Hohengehren, Baltmannsweiler, 135-150.
- Óhidy Andrea és Orsós Julianna (2013): Integration durch Bildung? Zur Bildungssituation von Roma in Ungarn. In: Sabine Hornberg és Christian Brüggemann (szerk.): Die Bildungssituation von Sinti und Roma in Europa. Waxmann Verlag, Münster, 147-179.
- Schütze, Fritz (1983): Biographieforschung und narratives Interview. *Neue Praxis* 3. sz. 283-293.
- Sichtermann, Barbara (2009): Kurze Geschichte der Frauenemanzipation. Verlagshaus Jacoby & Stuart, Berlin.
- Szabóné Kármán Judit (2005): A magyarországi cigány értelmiség helyzete, mentális állapota. Pécsi Tudományegyetem, Pécs.
- Székely Éva (2008): Képzettség – foglalkoztatottság. A romák munkavállalási esélyei – munkáltatói attitűdök Baranya megyében. In: Forray R. Katalin (szerk.): Tízéves a romológia. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 145-159.
- Székelyi Mária, Örkény Antal, Csepeli György és Barna Ildikó (2005): A siker fénytörései. Sík kiadó, Budapest.
- Szoboszlai Zsolt (2006): IDEA vagy VALÓSÁG? Az élethosszig tartó tanulás a roma társadalmi csoportok körében. In: Lada László: Közvelemény-kutatások az élethosszig tartó tanulásról. Nemzeti Felnőttképzési Intézet, Budapest, 31-52.
- Újlaky István (2000): Féligazságok – cigányúton. *Napút* 4. sz.
- Vincze, E. (2010): Etnicitás és nemiség. Reprodukációs politikák és gyakorlatok egy romániai kisvárosban élő roma nők körében. In: Feischmidt, M. (szerk.): Etnicitás. Külöbségteremtő társadalom. Gondolat, Budapest, 195-208.
- Vogel, Berthold (1995): „Wenn der Eisberg zu schmelzen beginnt...” – Einige Reflexionen über den Stellenwert und

- die Probleme des Experteninterviews in der Praxis der empirischen Sozialforschung. In: Christian Brinkmann, Axel Deeke és Brigitte Völker (szerk.): Experteninterviews in der Arbeitsmarktforschung. Diskussionsbeiträge zu methodischen Fragen und praktischen Erfahrungen. Institut für Arbeitsmarkt- und Berufsforschung, Nürnberg, 73-83.
- Wiese, Wilhelm (1982): Elternstatus, Lehrerempfehlung und Schullaufbahn: Eine empirische Analyse des Einflusses des Grundschullehrers auf die Bildungslaufbahn des Schülers. *Zeitschrift für Soziologie* 11. sz. 49-63.
- Wilson, Julius (1978): *Declining Significance of Race*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Wilson, Julius (1987): *The Truly Disadvantaged. The Inner City, the Underclass and Public Policy*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Zsuppán András (2003): *Cigányok a felsőoktatásban. Első generáció*. http://magyarnarancs.hu/konyv/ciganyok_a_felsooktatasban_első_generacio-59440 Utolsó letöltés: 2016 5. 21.

Ágnes : “Ez volt egyébként a legnehezebb: elhinni magamról, hogy én is meg tudom csinálni”

Sokáig fog tartani, mert már öreg vagyok. 1963-ban születtem, egy Tolna megyei kis faluban laktam a szüleimmel. Egyébként Tolna megyei megyeszékhelyen, Szekszárdon születtem, egy hagyományos beás cigánycsalád negyedik gyerekeként, negyedik lánygyerekeként. Két évre utánam született még egy gyerek, tehát egy fiú a családban, ez sokáig nagyon meghatározó volt egyébként és azt gondolom, hogy az egész életemet befolyásolta. Az a sztori, amit az én édesapám többször elmondott, amikor már tudatosabb voltam, hogy negyedik lányként engem már csak azért hoztak haza a kórházból, mert én olyan szép voltam, de hát valójában kisfiút akartak, és nyilván ez határozta meg, hogy folyamatosan be akartam bizonyítani, én is életképes vagyok, és megmutatni, hogy nem volt kár engem hazahozni a kórházból. No, szóval negyedik lánygyerekként beleszülettem egy olyan családba, ahol az anyukám egy szintén Tolna megyei cigánytelepről származik és ott is nevelkedett, az én édesapám pedig egy másik telepről. Úgy kerültek össze, hogy az anyukám akkor látta először az édesapámat, amikor kimondta az igent. Aztán menetközben összemehettek, és 53 évet éltek együtt. Öt évvel ezelőtt, éppen holnap lesz öt éve, hogy az édesapám meghalt, 53 évet éltek együtt jóban rosszban. Nagyon szerencsésnek érzem magam, és ezt mindenhol tapasztalom is, hogy az én családi szocializációm rendkívül sokat segített abban, hogy oda jussak, ahova egyik szülőm sem. Sem édesapám, sem édesanyám nem tudtak írni, olvasni. Édesanyám a mai napig nem tud, apukámnak talán volt 1-2 osztálya, egyetlen osztályt sem sikerült elvégezni, talán egyet. Ismerte a betűket, tudott is olvasni, amikor már nagyon rossz volt a szeme, tehát az öregkori látásgyengesség miatt többször írtak

fel neki szemüveget, mindig, minden receptet összetépett, nehogy már egy cigány férfi szemüveget hordjon! Tehát ez nagy szégyen lett volna egy cigány családban, ezért aztán egy idő után már csak a nagybetűket tudta elolvasni. Amikor én egyetemre jártam, és nem volt még mobiltelefon, és levelet küldtem haza, hogy mikor, hogyan érkezem, akkor azt mindig kézzel írtuk, de 24-es betűnagysággal, hogy tutira el tudja olvasni. No, hát én ebbe a családba születtem úgy bele, hogy igazán soha nem álltak a hátunk mögé egyikünknek sem, hogy tanuljunk, viszont nagyon szerettek bennünket, és mindent megtettek azért, hogy kellemes gyerekkorunk legyen. És így emlékezünk vissza rá, és azt gondolom, mindegyik testvérem így emlékszik vissza. Tényleg nagyon szerettek bennünket, és hát nyilván az ember utólag csak a szépre emlékszik, de kellemes emlékképeim vannak a gyerekkoromból. Egyrészt mindig nagyon sokan voltunk. Édesapám az első gyerek volt a családban, de volt 4-5 testvére, és ha összeösszejöttünk, az mindig egy nagyon népes csapat volt. Emlékszem, hogyha valami haláleset történt, akkor mindig nagy virrasztások voltak, mindig valamiféle mesedélutánok zajlottak és mi gyerekek összekucorodva hallgattuk, ami ott történik. Szép emlékeim vannak.

Amellett, hogy nagy szegénységben éltünk, és édesanyám a mai napig egy nagy életművész, aki ezt sose érezte velünk és nekünk mindig mindenünk megvolt. Ez igaz a tanulmányainkra és minden egyébre. A szüleim, amikor összekerültek egy Tolna megyei telepen, egy harmadik telepen éltek az életüket, és ettől a teleptől pár kilométerre volt egy osztatlan iskola, ahová a nővéreim általános iskolába jártak. Amikor én általános iskolás lettem volna, a nővéreimnek másik faluba kellett volna átjárni, mert a felső tagozat már máshol volt. Ezért két helyre kellett volna hordani a gyerekeket iskolába, akkor édesapám azt mondta, hogy ennyit a telepí életről, ő akkor most keres egy olyan helyet, ahová egy iskolába járhatnak a gyerekek. Én abban a szerencsés helyzetben voltam, hogy mire elsős lettem, a szüleim elköltöztek erről a telepről velünk együtt, és egy Tolna megyei kistaluban vettek egy parasztházat ill. eladósodtak, hogy ezt meg tudják venni, és a helyi általános iskolába járt minden

gyereke, merthogy az rendelkezett 1.-8.-osztályokkal. Én már nem tudom, hogy milyen osztatlan osztályban tanulni, de a testvéreim szoktak erről mesélni. Azt gondolom, hogy a szüleim tudatossága már ekkor megmutatkozott, hogy egyrészt nem akarták a gyerekeket, a lánygyerekeket kitenni annak, hogy kétfele járnak – egyébként édesapám kísérte őket iskolába, délelőtt és délutánosba jártak – mert nem akartak minket egyedül hagyni. Az anyukám pedig főzött, ellátott bennünket. Mindig is dolgoztak. Az apukám azon a telepen, ahol az osztatlan iskola volt, volt egy sertéstelep, állatgondozó volt, nagyon profin csinálta. Az anyukánk pedig mindig velünk volt, amikor elköltöztünk ebbe a faluba a helyi TSZ²⁷-ben dolgozott, onnan is ment nyugdíjba. Tehát a nyugdíjáig ott dolgozott, és a TSZ-ek által bérelt területeken az egész életem arról szólt, hogy nyáron paprikát, paradicsomot, uborkát szedtünk össze, szedtük össze a pénzt arra, hogy szeptembertől el tudjuk kezdeni az iskolát.

Az nagyon fontos volt, hogy járjunk iskolába. Mi mind az öten jól tanultunk. Soha egyikőnk sem bukott. Soha semmiféle tanulási nehézségeink nem voltak, nem emlékszem, hogy bármelyikőnknek... talán egyikőnknek sem volt hármasa sem. Jól tanultuk, a szüleink soha nem álltak a hátunk mögé, soha nem nézték meg, valahogy ilyen géneket örököltünk, és nyilván mi is akartuk, hogy ott rendben menjenek a dolgok. Csak a saját életemről beszélek, de annyiban fontos az előttem levő lánytestvéreim sorsa, hogy amikor az általános iskolát befejezték, akkor a pályaválasztás kérdése mindig nagy kérdés volt, hogy jófejű gyerekeknek mégiscsak tovább kellene tanulni. Azért volt könnyű dolgom, mert az előttem lévő három testvérem továbbtanult, kitaposták előttem az utat. Az édesapámnak olyan kikötése volt, hogy csakis olyan iskolába mehetnek, ahol szakmát is tanulhatnak, mert hát semmi másnak nem látták értelmét. Amikor viszont én jutottam oda, hogy tovább kell tanulni, akkor már teljesen feladták, mert azt mondták, hogy hát mindegy, menjen ahová akar, merthogy az én tanárain váltig azt állították, hogy olyan jó nyelvérzékem van, hogy nekem mindenképpen nyelvi tagozatra kell

²⁷ termelőszövetkezet

mennem. És mivel a lakóhelyüinktől mind a két irányban volt ilyen lehetőség; az egyik Pakson volt a másik Bonyhád. Mehettem volna – mi akkor orosz nyelvet tanultunk – orosz tagozatos gimnáziumba. Akkor a kollégiummal rendelkező iskola azonnal kiesett, hát az nem lehetett, hogy nem járok haza minden nap, minden gyereknek minden nap otthon a helye. Ezért aztán egyetlen egy lehetőség maradt, hogy a paksi Vak Bottyán Gimnáziumban fogok továbbtanulni, ahol volt orosz nyelvi tagozat. Lesz belőle, ami lesz, ennyi gyereknél egynél lehet, hogy nem történik semmi – azt gondolom, a szüleim így engedtek el engem. Ebben a tanárain nagyon kardoskodtak, hogy muszáj érettségít adó gimnáziumba menni. Tehát így érettségiztem és valamikor 1981-ben ezen a nyelvi tagozaton. Ez egy olyan falu, ahol ismer mindenki mindenkit. Miután a szüleimet sokkal előbb ismerték, mint minket, eleve volt egy pozitív attitűd, egyébként is nagyon békésen él ott a többség és a kisebbség. Csak beások laknak egyébként a többségi lakosság mellett a cigány csoportok közül. Soha semmiféle olyan konfliktus nem volt, aminek etnikai színezete lett volna. Ha úgy tetszik, nagy megbecsüléssel élnek egymás mellett az emberek. Egy dolgos falu, többnyire földművelésből élnek, dinnyetermelésből élnek, mikor miből lehet. Nyilván azt teszik, amiből legkönnyebben tudnak megélni, vagy hát tudnak kiegészíteni bármi mást, ha egyáltalán rendelkeznek még munkával.

Óvodába nem jártam, egyébként nagyon érdekes, mert én az óvoda életét akkor tanultam meg, amikor az én gyerekem lett óvodás. Egyrészt nem volt kötelező óvodába járni, másrészt nekem volt egy öcsém, ezért lehet, hogy be se vettek volna az óvodába, mondván, hogy az anyukám úgyis otthon van egy gyerekkel, akkor luxus lenne odajárni. Egyébként ennek számos negatív következménye volt első koromban, vagy legalábbis akkor éreztem, mert én magam úgy nőtem fel, hogy beás anyanyelvű voltam és ugyan a szomszéd gyerekekkel, az utca gyerekeivel megtanultam valamelyest magyarul, de azért a közlekedő nyelv otthon a beás volt. Bizony az első osztály volt az, ahol én szembesültem egy csomó olyan dologgal a magyar nyelvből és hát a két nyelvet keverten használtam a

tanórákon és számos olyan élményem volt, ami például a matematikához fűződő viszonyomat meghatározta. Csak egyet mesélek el, és szerintem nagyon tanulságos: Első osztályban számos olyan feladat van, amikor mindenféle halmaz, tehát szöveges feladatok vannak és különböző csoportosításokat kell végezni és ott volt egy olyan feladat, amikor a különböző gyümölcsökből be kellett volna színezni a déligyümölcsöket. És hát nálam nem volt jó az eredmény. És a tanító néni megkérdezte, hát te miért nem színeztél be egy gyümölcsöt sem? Mert mi nem szoktunk délben gyümölcsöt enni. Akkor nagy nevetés volt, és engem ez akkor leforrázott. Nem tudtam hogy miért, és nem értettem én az egész helyzetet, ezért nagyon kellemetlenül éreztem magam. Felnőttként jöttem rá, hogy nyilván az óvoda hiánya meg nyilván az én családi szocializációból hiányzott ez a fogalom, ami egyrészt a déligyümölcsöt jelenti. Nem jártam óvodába, tehát egy ilyen családban, ahol – bármennyire is vándorló nép – a megyeszékhelyen kívül nagyon máshová nem járt a család. Nyaralni nem jártunk, se nyugatra, se keletre, sehová, tehát innentől kezdve a dél az kizárólag a napszakot jelentette. És az óvoda ezt a hátrányt nem tudta kompenzálni, merthogy nem játszott az életemben szerepet. Nekem ez például a matematikához és a matematika tanárhoz való viszonyomat egy életre meghatározta. Gyűlöltem, miközben nyilván volt valami logikai készségem, mert hát nyelvtanár lettem és tudjuk, hogy a kettő összefügg. Számos momentumot észreveszek egyébként. Utána nem egy kutatást végeztünk, hogy nagyon sokszor nem értik egy ilyen más családi szocializációból, tehát nem a középosztálybeli családi szocializációból érkező gyerekek az iskola nyelvét. Nem feltétlenül tudják, hogy mi az a 'jobbra', 'balra'. Nem feltétlenül tudják, hogy a 'kösd össze' nem konkrét dologgal való összekötést jelent bizonyos helyzetekben. Nem egy olyan kutatási eredményünk volt, hogy a 'húzd alá' feladatnál nem balról jobbra, hanem fölülről lefele húzta alá a tanuló azt a bizonyos feladatot. Tehát ez mind azt igazolja, bizony nem teljesen jó az, hogy az iskola nem vesz tudomást arról, hogy a nemcsak a középosztály értékrendje a kiinduló, hiszen az alatti értékrendet képviselő és nyelvhasználatot tudó gyerekek szenvednek

itt ebben az iskolában és pont a társadalmi egyenlőtlenség nő tovább ezzel.

Az általános iskolában viszont jól tanultunk. Nekem valahogy nem volt probléma a két nyelv elsajátítása egy időben, úgyhogy gondolom, a tanító nénim is jó volt, a mai napig jó a kapcsolatom vele és a mai napig nyilván fontos vagyok az életében, a falu életében. Mindig csinálnak népfőiskolát és hívnak. És szívesen el is megyek. Jó érzéssel jöttem el onnan és jó érzéssel megyek vissza. Én onnan kerültem középiskolába. Egyrészt a felső tagozaton nagyon jó orosz tanárom volt, aki egyfajta példaképem volt nagyon sokáig, és később felnőttként baráti viszonyba is kerültem vele, ami különösen fontos volt. És tulajdonképpen az ő életútját jártam végig. Ő is abban az iskolában érettségizett, ahová engem küldött, majd én is magyar-orosz szakon végeztem, ahová később az élet vitt. Úgyhogy ez egyfajta minta volt előttem. Azt gondolom, hogy az ő léte a mai napig meghatározó számomra, meg egyáltalán az a motiváció, hogy volt és meg lehet csinálni és én is meg tudom csinálni. Ezt egyébként a legnehezebb volt elhinni magamról, hogy én is meg tudom csinálni. És nekem is lehet és hogy viccesnek tűnik, de a középiskolában is jól tanultam, mégis talán csak a felvételi – tehát az érettségi utolsó – évében mertem nagyon halkán elmondani, hogy én azért még innen is szeretnék továbbtanulni és, hogy tanár szeretnék lenni. Mindig attól féltem, hogy ki fognak nevetni, vagy azt fogják gondolni, hogy 'hogy mersz te ekkorát álmodni, vagy csak nem gondolod, hogy...?' Ennek egyébként valamennyi alapja volt; ebben a középiskolában volt nekem egy tanárom, az osztályfőnököm, aki egyébként földrajz-technika szakos volt, és hát nem szeretett engem, vagy legalábbis ezt éreztem a négy év során. Hogy problémát jelentett neki a nyelvi tagozatos osztályban, ahol a kisváros elitje tanul, van 3-4 olyan tanuló, akik egyrészt vidékiek voltak, tehát nem a városból valók és én voltam az egyetlen aki mindemellett még cigány is volt. Nem tudom, hogy ebben az iskolában addig mennyi, utána már nyilvánvalóan volt egy-két, de addig nem sok cigánytanuló volt ott, az biztos. Azt hiszem az volt a félelme, hogy én biztosan rontani fogom ennek az osztálynak az átlagát, vagy presztízsét vagy bármi.

Ezért külön odafigyelt rám és én ettől kínosan éreztem magam. Ha bárkinek bármije eltűnt, biztosan nálam kezdtek ennek a megkeresését. Számos apró dolog, és attól, hogy folyamatosan szabadkozott, magyarázkodott, még kínosabbá váltak a dolgok.

A középiskolás éveimben az osztályfőnök volt a legkellemetlenebb élményem. Egyébként pedig szerettem a tanáraimat és további sikereim voltak nyelvi téren is. A magyar nyelvben és az idegen nyelv tanulásban is. Az összes középiskolában létező nyelvi versenyben, ami ezekből a tárgyakból volt, résztvevő voltam. Nem mondom, hogy örökké első, de nagyon sok esetben nagyon előkelő helyezéseket értem el. És hát ezért aztán amikor érettségiztem, akkor talán az osztályból azon kevesek közé tartoztam, akiket elsőre felvettek oda, ahova akart, ez az oda ahova akart, a Pécsi Tudományegyetem magyar-orosz szaka volt, ahová 1981-ben maximális pontszámmal felvettek. Ami nekem hihetetlen élmény volt. Hát ilyenkor mindenféle hírek keltek. Mondták, hogy ha kisborítékot kapsz, akkor az azt jelenti, hogy sajnálattal közlik, hogy... Ha nagyborítékot kapsz.... nem, fordítva, ha kisborítékot, akkor örülnek, hogy felvettek, ha nagyborítékot, akkor gáz, mert visszaküldik a papírokat. Én nagyborítékot kaptam, és sikerült. Egész nap sírtam. Gólyatáborba hívtak, volt egy rakás irat. Hihetetlen érzés volt, az egész napot végigsírtam. Egy idő után nem csak örömben, és nem csak én, hanem az egész család, merthogy az első élmény: hurrá sikerült, a második: Uristen, hogy fogok én oda elmenni? Honnan lesz nekem ruhám, pénzem és egyáltalán hogyan fogok én tudni ott élni minden nap. Ráadásul kollégista lenni. És ez volt a legnagyobb félelem, hogy egyszer csak elkerül egy gyerek otthonról. Mert említettem, a testvéreim mind szakmát tanultak, de bejárók voltak azokra a helyekre, ahová középiskolákba jártak, tehát minden nap hazamentek, én is mindennap hazajártam. Amellett is, hogy nagyon áldozatos volt és ha én ebben a kisvárosban egy szakkörön ott maradtam, akkor az azt jelentette, hogy nem tudtam egyenesen hazamenni, mert volt egy busz reggel és volt egy busz délután. Ha én később jöttem, akkor el kellett mennem egy másik faluba és ebből a másik faluból vonattal elmenni a mi kis falunkig, ahonnan 3 km-re

volt gyalog az állomás. És hát sötétben, este, Az én édesapám mindig kísértált elém gyalog, vagy biciklivel és akkor úgy mentünk haza. Tehát ez egy nagy áldozat volt. Sokkal egyszerűbb lett volna kollégistának lenni, de mégiscsak haza kellett járni minden nap. Kiderült, hogy ez most már valósággá válik és mégiscsak bekerülök Pécsre, egyébként akkor még Tanárképző Főiskola volt. Főiskolás lesz a gyerek, akkor ezt mondta az apukám józan esze, megoldjuk, majd valahogy lesz. Egész nyáron dolgoztunk azon, hogy valami tényleg legyen.

Egyébként ez volt jellemző mindig, hogy minden tanév elején minden szeptemberben új táska, új köpeny és egyáltalán minden új. Szüleim is, mi is mindig összedolgoztuk és mindig összeszedtük azt a pénzt, amitől végül is az iskolakezdés nem okozott olyan nagy traumát, mint ahogy azt gondoltuk júniusban. Ebben a helyzetben is így volt. És tulajdonképpen utána azt kell mondanom, hogy már anyagi nehézségeim sem voltak, merthogy ott is jól tanultam és nagyon jó ösztöndíjat kaptam. Akkor még elég jelentős volt a szociális támogatás. Bizony nem egyszer fordult elő az a helyzet, hogy több pénzem volt mint az anyukámnak. Nem egyszer fordult elő, hogy nem ő dugott pénzt a zsebembe, hanem én az övébe. És mivel magyar szakos voltam, ez az időszak számomra azért volt nagyon fontos, mert ebből a sok támogatásból, amit kaptam a tanulmányi ösztöndíjamból, megtudtam venni az összes hiányzó könyvet, ami nekem nem volt a családomban. Nekem nem volt természetes, hogy leveszem a polcra és akkor olvasom, amikor akarom, hanem el kellett menni könyvtárba. A falu könyvtárosa már kicsi korunktól ismert minket egyébként. Ez is gyerekkori élményem. Ezt is el szoktam mondani a tanítványaimnak.

Nálunk nem a szülők meséltek nekünk, hanem fordítva. Én nem felejttem el a vasárnap délelőttöket, amikor a konyhában az anyukám főzött – a szokásos vasárnapi idill. Volt a konyhában egy sezlony, az apukám ott pihengetett, mi ott körülötte és olvastuk azokat a meséket, amiket a könyvtárból hoztunk. És gőzös és mindenféle volt a konyha levegője, de hogy mi pont ilyet olvastunk, ettől varázslatos

volt, mindenféle sárkányos és ördögös meséket olvastunk, és pont illett oda. Úgyhogy nekem például nagyon romantikus dolog volt és hát az is érdekes, hogy ezért tudtunk remekül olvasni, mert hogy ott vetélkedtünk: öcsém olvassa, vagy én olvassam a mesét, vagy a másik testvérem? Közben elkészült az ebéd, közben apukám próbálta kitalálni, mi történik a mesében, mi pedig azon veszekedtünk, vagy öltük egymást, hogy melyikőnk melyik mesét olvassa. Ez az én életemben így zajlott. Ez szenzáció volt, amikor ezeket a könyveket mind-mind a sajátomnak meg tudtam venni. Az is nagyon érdekes volt, hogy nyár végén a kollégiumból haza kellett költözni, hazaküldtem közben postán a könyveket, hiszen nem lehetett itt tartani a kollégiumban. Anyukám elment kiskocsival a postára, hazacipelte őket, hogy ne nekem kelljen kézben a buszokon hazavinni. Majd minden szeptemberben az volt a kérdés, hogy jó, de mit csináljunk ezzel a sok könyvvel? Hova teszed őket? Vidd fel a padlásra, mondta anyukám, merthogy útban voltak otthon, hogy nem tudta a kis könyvespolcra kitenni a kis porcelánjait, a nyuszikákat, a csipketerítőket, mert a könyvek elfoglalták a helyet. A könyv nálunk ebben a kontextusban funkciótlan volt, hiszen az én szüleim nem nagyon forgatták, vagy csak maximum a képeket nézegették bennük, ezért aztán a könyv ez tényleg igaz, minden olyan családban, ahol kevésbé van funkciója, kevésbé értékes használati tárgy.

Én viszont jól éltem a főiskola négy éve alatt és azt gondolom, nagyon sok mindent kipróbáltam. Nagyon sok jó tanárom volt, nagyon sokat tanultam, mivel nyelvszakos is voltam, minden külföldi lehetőséggel éltem, úgyhogy először Leningrádban majd később ugyanott de már Szentpéterváron, mindenhol jártam. Voltam fél éves részképzésen Moszkvában, ahol nagyon izgalmas volt. Egyrészt bírtuk a nyelvet, sok ösztöndíjunk volt. Nagyon jól teltek az éveim és adódott még egy lehetőségem is: Abban az időszakban a tanácsok művelődési osztályán, lehetett tanulmányi szerződést kötni. Ők kezdeményezték a tanulmányi szerződést egy olyan hallgatóval, aki főiskolás, azzal a feltétellel, hogy ők támogatják a tanulmányait, de amikor végez, akkor megmondják, hogy hova mehet és hova kell mennie dolgozni, és annyi ideig, ameddig az ösztöndíjat élvezte. És

hát én kötöttem egy ilyen ösztöndíjszerződést az akkori tanács művelődési osztályával. Három évig támogattak, havi 700 Ft-tal. Ami nagyon, nagyon sok volt. Ez a 700 Ft iszonyatosan sok pénz volt. Vagyis ez a lehetőség egyrészt könnyítette az életemet is, másrészt, amikor végeztem, nem volt kérdés, hogy nekem lesz állásom. Iszonyatosan sok álláslehetőséget kaptam. Különböző helyekre, különböző juttatásokkal mehettem volna tanítani, kisfalvakba, kukoricaföldet, mindenfélét, szolgálati lakást ajánlottak, stb. Egy városi iskolát választottam a nagy felhozatalból. Ez Bonyhád volt, ahol mind a két szakomat taníthattam volna. Mondjuk problémát jelentett volna oda a falumból bejárni és ezt nem is tudtam, hogyan megoldani. De egy középiskolai tanárom a segítségemre sietett és azt mondta, hogy egyrészt biztosan adnak neked szolgálati férőhelyet, de ha nem, akkor is lesz megoldás. Mondták, hogy persze, fognak adni lehetőséget. Én már februárban elszerződtem ebbe az iskolába. Tehát még nem is végeztem a négy hónapos tanulási gyakorlattal, már tudtam hová megyek dolgozni. És hát ez így is lett, vége lett a tanévnek. Megkaptam a diplomámat, ez eufórikus érzés volt.

Én voltam az első diplomás a családban. Nem is tudták nagyon a szüleim, hol van Pécs. Az első kirándulásuk a diplomaosztóm volt; a négy év alatt egyszer sem tudtak máskor eljönni utánam. Eljöttek megnézni a székesegyházat, micsoda nagy templom, tehát ezeket az élményeket nagyon jó volt, én, aki már négy éve uraltam a várost és tényleg minden zegét-zugát ismertem, jó volt megmutatni a szüleimnek és a családom többi tagjának is, akik kevésbé voltak itt ismerősek. Amikor hazamentünk, nagyon nagy élmény volt egyébként, hogy átjött az apai nagyanyám, aki szintén kapott meghívást erre a dologra, de hát nem jött el, és azt mondta, hogy csak nem képzeled, hogy eljövök, akkor te most mit fogsz csinálni az iskolában? Ne mondd, hogy te bemehetsz és ott taníthatsz? Tehát ő nagy kétségekkel fogadta az én édesapám gyerekeinek a továbbtanulását. Már akkor is, amikor a faluból elkerültek és ez gondolom apám számára is egyfajta elégtétel volt, hogy a gyerekei vitték valamire, merthogy mindig azt mondta a nagymama, hogy az

édesapám lányai mind kurvák, mert azok elmentek otthonról. És ki tudja mit csinálnak reggeltől estig? Merthogy csak délután meg késő este jönnek haza az iskolából, azt mondják. De nyilvánvalóan egy olyan nagymama, aki nem tudott írni, olvasni, soha nem tudta elképzelni, mit csinálunk mi napközben egy városi iskolában, tehát ezért köztünk olyan rideg nagyszülő-unoka kapcsolat volt. Az az igazság hogy az én szüleim nem szóltak, amikor az én nagymamám meghalt. Akkor már dolgoztam. Merthogy nem akartak engem ezzel háborgatni és egyébként is pont azért, mert nem volt jó a kapcsolat, semmiféle érzelmi kötődésem nem volt hozzá. Mindig zavart és mindig fájt. Az anyukámat zavarta leginkább és azt láttam, hogy ő hogyan halmozza el az unokáit és kompenzál pont azért, mert nekünk ez nem adatott meg. És hát mondom, amikor a diplomaosztóm volt, eljött a nagymama és úgy kezelte, mint egy leprást, hogy tényleg ott taníthatok-e az iskolában és mit fogok én csinálni? Aztán akkor elkezdtem tanítani ebben az iskolában. Annyiban bonyolódott a helyzet, hogy mégsem tudtak szolgálati helyet adni. A nyáron újabb logisztikával meg kellett oldani, hogy valahol lakjak. De ez is jól sikerült, mert a középiskolai tanárom segített abban, hogy egy másik kisváros, Szekszárd, középiskolai kollégiumában dolgozhassak. Így hát nevelőtanár is lettem, tehát ez egy köztes hely volt az én falum és a leendő munkahelyem között, ahonnan én könnyedén be tudtam járni dolgozni.

Ez egy második munkahely, másodállás volt. Ezek végigkövették az életemet. Ebben a kollégiumban kaptam egy kollégiumi szobát, férőhelyet. Állandó éjszakai ügyeletes lettem. Bent alvós voltam. Viszont ez azt jelentette, hogy napközben mehettem dolgozni. Reggel felébresztettem a gyerekeket a kollégiumban, már jöttek a délelőtti nevelőtanárok és akkor én távoztam a kollégiumból. Délután visszaérkeztem, elláttam azokat az ügyeleti teendőket, amik voltak, segítettem a házi feladatokban, készültem az óráimra és ez így ment. Emellett én rendkívül boldog voltam, mert iszonyatosan lelkesen álltam neki tanítani, sok osztályban, egy nagyon jó iskolában. Egy lakótelepi iskola azért érdekes, merthogy Bonyhád egy sváb település és ebben az iskolában dolgozott az akkor működő

szakfelügyelő rendszer. Az a szakfelügyelő, aki még főiskolás koromban eljött egy záró tanításomra, hogy megnézzze, milyen munkaerőt szerződtettek oda magukhoz. Akkor már tudta, hogy oda fogok kerülni. Hozott magával erősítést, az akkori pedagógiai intézetnél volt lektort. Kiderült, hogy azt a tanárt, aki minden középiskolás versenyre felkészített. Borultunk egymás karjaiba. Nagyon nagy élmény volt számomra. Mondta, hogy jó munkaerő kerül oda. Teljesen új könyvekből kezdtem el tanítani, akkor vezették be negyedik osztályba is az orosz nyelvet, így én már ott is tanítottam. Úgy indult a pályám, hogy az első hónap után bemutató órát tartottam. Tényleg! Olyan hihetetlenül gyorsan sikerült tanári szakmai tekintélyt szereznem az orosz nyelv tanítása során, meg az iskolámban is szaktantermet kaptam, hogy a hosszú évek alatt összegyűjtött anyagaimat, amiket még az édesanyám elől pakolgattam, egy helyen tarthassam. Végre volt helyük, ahol tárolhattam az összes matrjoska babámmal együtt. Ez nagyon pozitív időszak volt. Nagyon szerettem itt dolgozni.

Nem tartott sokáig, mert aztán két év után egyszer csak megkörménykeztek. Átcsaltak Szekszárdra. És a szekszárdi Garay János gimnáziumba csalogattak át. És hát én elmentem. Akkor nagyon sajnáltam, de azt gondolom, hogy nagyon jó döntés volt. Egyrészt egy nyelvi tagozatos gimnáziumba kerültem, másrészt kollégám lett az a tanárom, aki tulajdonképpen orosz tanárt csinált belőlem a középiskolában. Legfontosabb példaképem talán az életemben a mai napig. Számomra hihetetlen dolog volt és hát ebben az iskolában tanítottam négy párhuzamos osztályt egymás mellett. Mind a két szakomról azt gondolom, hogy megtanulható. Nagyon intenzív élményeim voltak, mert négyszer taníthattam le a tananyagokat egy tanév során. Tényleg nagyon intenzíven sikerült felkészülni a tanári pályára. Plusz jöttek ilyenek, hogy az orosz, mint olyan válságba került és már nem volt kötelező, úgyhogy az orosz tanárokat gyorsan átképezték németre. Én is át lettem képezve, úgyhogy emellett tanultam is. De tanultam és bírtam, nagyon könnyen ment. Ekkor tulajdonképpen a szüleimtől már függetlenül éltem, ha úgy tetszik. Hiszen egyrészt volt egy szolgálati férőhelyem,

másrészt csak 2-3 hetente vagy mikor hogy jártam haza. Már teljesen önellátó voltam és most már tudtam visszaszolgáltatni, amit hosszú éveig dugdostak nekem, meg segítettek nekem, ott voltak nekem. Úgyhogy munkahelyet váltottam, közben hát nyilván a párkapcsolataim is alakulgattak. Mindenféle; negatív és pozitív élményeim is voltak. Ez egy másik történet lenne. Ebben az időszakban volt egy nagyon kitartó kapcsolatom. Ennek az lett a vége, hogy ő lett a férjem.

Ez azért érdekes, mert már épp ott tartottunk, hogy össze kellene bútorozni, amikor jött egy újabb lehetőség 1992-ben. Tanítás közben kerestek többször, a titkárnő közölte, hogy már annyira erőszakos volt a hívó, de ő mondta, hogy tanóra közben engem nem lehet zavarni, keressenek a szünetben. Kerestek a szünetben, kiderült, hogy egy országgyűlési képviselő keresett. Volt egy olyan szándék, hogy egy cigány gimnáziumot hoznak létre és ehhez keresgéltek véletlenszerűen és mindenféle technikákkal cigány értelmiségieket. És a telefonkönyvben rám is rábukkantak, hátha én is az vagyok, talán lenne kedvem ilyen munkában részt venni. Először hitetlenkedve fogadtam az ajánlatot. Ez azért érdekes, mert tudatában voltak annak, hogy én cigány vagyok és ezt a környezetemben mindenki tudta. Általában az elején nagyon meglepő volt, de én mindig tisztáztam ezt, mindenféle kapcsolatomban, hogy ne érjen senkit meglepetésként. Nagyon sok embert ez a bejelentés mégis meglepett és elodalgott a társaságomból. De nekem ez nagyon fontos volt mindig, hogy ezzel együtt fogadjanak el. Ennek egyébként az volt az alapja, hogy volt egy fiú, aki engem csak azért dobott, mert kiderült, hogy cigány vagyok. És ezt annyira nehezen viseltem, és azt mondtam, hogy többet ez nem fordulhat elő, engem csak az keressen, csak az barátkozzon velem, aki így is el tud fogadni. Ha nem, akkor azt gondolom, neki is és nekem is jobb. Ez egy teljesen természetes dolog volt, én úgy is nőttem fel, hogy az én családomban ez teljesen egyértelmű volt. Viszont a főiskolás éveim alatt a cigányságom kevésbé játszott szerepet az életemben, hiszen a nyelvet csak otthon használtam. Csoporttársaim között egyetlen cigányszármazású sem volt. Nem is tudtam, hogy egyáltalán az egyetlen is vannak-e még.

Én az voltam, de nem volt nagy jelentősége a dolognak, és lehet, hogy a környezetemben voltak fenntartások itt-ott, de nyilván azért, mert bennem volt és azt gondolom, hogy pont a kisebbségi lét miatt minden kisebbségben van egy ilyen teljesítési kényszer, vagy túlteljesítési kényszer. Ezért én mindig meg akartam mutatni magamnak negyedik gyerekként és legfőképp édesapámnak, hogy meg tudok felelni mindenhol. Tényleg kétszer annyit dolgoztam, mint egyébként elég lett volna bizonyos helyzetekben. De az én jóérzésemnek ennyi kellett. Én mindig sztahanovista voltam, ha úgy tetszik. Mindig halmoztam az állásokat.

1992-ben ott tartottunk, hogy valahol meg kellene állapodni. Ez azért volt érdekes, mert én Szekszárdon laktam sokáig, Szekszárdról jártam Bonyhádra ebből a kollégiumból. Kicsit ugrok, nem tudom, tudod-e követni? És miután Bonyhádon tanítottam, másodszer kerültem abba a helyzetbe, hogy hívtak tolmácsolni ide-oda. De nem tudtam korlátlanul maradni, mert el kellett érnem az utolsó buszt. Pont a városi tanácsnál tolmácsoltam valami április 4.-i vagy november 7.-i alkalommal. Megkérdezték, hogy van-e lakásigénylésem. Fogalmam sem volt, ez hogy működik. Olyan ideálisnak tűnt, hogy a cigánylánynak még lakása is lesz. De aztán beadtam a lakásigénylésemet, mert pont olyan időszak volt, amikor számos garzonlakást adtak át és én egy év után máris Bonyhádon laktam. Tehát volt egy 31 négyzetméteres garzonlakásom. Életem legboldogabb időszaka volt, hogy egy saját lakást berendezhetek. A nullából. Egy laticelen aludtam, mert ágyam nem volt, csak az, meg a könyveim. Még mindig az iskolában dolgoztam. Egy év után átkerültem Szekszárdra és akkor meg Szekszárdra jártam Bonyhádról. Sokáig nem valósult meg, hogy ott lakjam, ahol dolgozom, de mindegy. 1992-ben ott tartottam, hogy most már valami olyan helyet kéne keresni, ahol lakom is, meg dolgozom is. Közben ugye alakult ez a párkapcsolatom és akkor egyszer csak jött a pécsi lehetőség. És hát Pécs nekem mindig a csodák városa volt. Meg hát az ember mindig nosztalgiával gondol a főiskolás éveire, de az szinte lehetetlennek tűnt, hogy én még idekerülhetek. Ezért aztán, amikor a legelső megbeszélések történtek a cigány gimnáziummal

kapcsolatban, egyrészt nagyon jó érzéssel jöttem ide vissza, másrészt nagyon nagy kihívásnak tűnt, hogy indul egy ilyen kezdeményezés és még a csírájában. Mivel volt egy ember, aki gondolt egy nagyot, volt egy-két segítője, aki ugye nem pedagógus volt, de nagyon sok tanácsot adott ebben a dologban neki és próbálta a szakembereket összegyűjteni. Így én is bekerültem abba a négyesbe, ahol két beás cigány származású ember meg két nem cigány ember nekiült és összedugta a fejét. Mind a négy bölcsész, mind a négy magyar szakos.

Hogyan lehetne egy olyan iskolát csinálni, ahol azoknak a gyerekeknek, mint amilyen én is voltam, egyszerűbb lenne? Én azt tapasztaltam, hogy az általános iskolában nemcsak én voltam cigánygyerek, de egyedül én voltam az, aki a gimnáziumot is elvégezte, és nemcsak szakmát tanultam, hanem a főiskolára is jártam. A főiskolán sem voltak ilyen csoporttársaim. Éreztem, hogy unalmasan egyenes a pályafutásom, és azért ez nem volt tömeges még akkor sem. És hát ezzel a szándékkal kezdtünk el ezen agyalni, hogyan lehetne olyan gimnáziumot csinálni azoknak a gyerekek, akik tehetségesek, de anyagilag úgy állnak, hogy eszükbe se jut, hogy egyáltalán idáig eljuthatnak. Nekem ott voltak erre a tanárain. Felhívták a szüleim figyelmét és a szüleim hagyták magukat. De ellenkező esetben nem biztos, hogy így lett volna. Tehát mindenképpen kell külső segítség. És akkor négyen, két év alatt – aztán folyamatosan nőtt persze ez a holdudvar, – összerántottuk az iskolának a pedagógiai programját – 1994 februárjában pedig elkezdtünk egy hatosztályos gimnáziumot. Ez volt a Gandhi Gimnázium. 56 gyerekekkel elkezdtük, ami azért szenzáció, mert hát mégiscsak célzottan hátrányos helyzetű és főként cigány tanulók voltak a célközönség, bár mindig voltak és törekedtünk is arra, hogy legyenek nem cigány származású gyermekek is a gimnáziumban. Itt a családok problémáját is a nyakunkba vettük. Hiszen mindig utána kellett járni, hogy el tud-e jönni a gyerek az iskolába. Ha nem, akkor elmentünk értük. Megoldottuk, cipőt vittünk, vettünk, tehát mindent, amit egyébként a legtöbb esetben a család intézett, azt nekünk kellett, hogy a gyerekeknek biztosítani tudjuk és a szülőnek is azt, hogy

nyugodtan tanulhassanak, ill. itt tudja hagyni a gyereket nálunk. Én itt dolgoztam ebben a gimnáziumban 12 évet. Közben mindenki kikopott a végén közülünk, mellőlünk. Ebben az időszakban én nagyon sok mindent csináltam még, hiszen egyre ismertebbé váltunk, és mint ilyen egy csomó helyen egyfajta modellként figyeltek ránk és számos olyan gyerekekkel is találkoztunk, akik menetközben nem fértek be a Gandhibába, mert már idősebbek voltak. Ezért az ő sorsukra is kellett valamiféle megoldást találnunk. Ezért először a Gandhi Gimnázium keretei között csináltunk nekik egy kollégiumi lehetőséget. A kollégiumban csak szállást kaptak, de Pécs különböző középiskolaiban tanultak. Mi egyfajta tanoda jellegű biztosítottunk, figyeltünk rájuk. Aztán, amikor kinőtték és mindenféle egyéb konfliktusok miatt ki kellett kerülni ezeknek a gyerekeknek a gimnáziumból, akkor létrejött egy civilszervezet Amrita egyesület néven, ami tényleg egy családsegítő, tanodajellegű hálózat volt. Alkalmanként volt, hogy 300 tanulóval rendelkezünk, ami azt jelentette, hogy a középiskolás meg majd a leendő, tehát a hetedikes és nyolcadikos gyerekek voltak ott. Iszonyatos sok olvasótábort csináltunk. Nagyon nagy bázisa volt ennek a munkának is. Ez mind itt zajlott Pécsen. Pécs környékén közben sikerült ezeknek a pécsi középiskolába járó gyerekeknek egy kollégiumot létrehozni, előbb egyházi segítséggel egy parókián 12 gyerekeknek, majd egy parasztházat pályázati pénzből megvásárolva, átalakítani, hogy ebből lett a kollégium *Collegium Martineum*.

Én még mindig a Gandhibában dolgoztam, csak iszonyatosan sok energiám volt, és ezekben a szervezetekben folyamatosan tevékenykedtem. Vagy önkéntesként, vagy kurátorként, vagy közös pályázatok vezetőjeként, tehát számos szállal kötődtem ehhez az összes szervezethez. Tulajdonképpen az én kollégáim voltak mindenütt mindenhol, hiszen együtt kezdtük ezt a munkát. Így volt, hogy a *Collegium Martineum*ban a legjobb időszakban volt 60-70 olyan középiskolás, akik Pécs környéki különböző középiskolaiba jártak és a kollégiumban laktak. Mivel egy kicsi falu ez Mánfa, Pécs mellett 12 km-re található, ezért azt a parasztházat, amiben laktak, egyrészt nagyon szépen átalakították, tényleg családias volt, viszont

az egész faluban nem volt szennyvízrendszer, ezért a támogatási pénz nagy része a szennyvízgödör szippantására ment el. Az indulásnál számos támogató volt, menet közben viszont ezek a támogatások megszűntek. A fenntartás folyamatos nehézségekbe ütközött. Plusz mivel ez nem számított oktatási intézménynek, csak kollégiumnak, nem volt állandó fejkvóta, amiből lehetett volna élni. Mígnem nem sikerült az Arany János Programba is bevenni ezt a programot, hogy a hátrányos helyzetű gyerekek is kapjanak afféle segítséget, de addig ez nem volt, tehát sokkal nehezebb volt ez a helyzet. Az lett a vége, hogy most már 3-4 éve talán sajnos megszűnt ez a kollégium és ezek a gyerekek Pécs különböző kollégiumaiba kerültek vissza, mert egyszerűen nem lehetett egy ilyen intézményt fenntartani. Ez a tevékenység, ami ott zajlott, nemcsak a tanítás segítése volt, de ez annál sokkal több volt, ez egy család volt. Ez minta volt kicsiknek, nagyoknak. Sajátos közösség volt. Számos olyan lehetőséget biztosított, amit a család nem tudott volna. Sajnálom, hogy így alakult. Plusz integratív volt, hiszen csak itt laktak, de egyébként más középiskolákban tanultak, tehát pontosan lehetett látni, hogy lehet velük együtt élni, tanulni, dolgozni és ők sem mások. Épp olyanok, mint más. Ilyen szempontból a Gandhi más, mert a Gandhiban laknak és tanulnak. Egy nagy hibája volt a Gandhinak mindig, hogy kevésbé volt nyitott, kevésbé tudunk nyitni a város különböző intézményei felé. Tehát az alapvető kapcsolatrendszer nem épült még ki, ami felkészíti a gyerekeket az életre, merthogy a Gandhi nagyon zárt intézmény és egy védőburok ahhoz képest, ami a Collegium Martineum volt.

No én itt dolgoztam ebben a Gandhi gimnáziumban és még több helyen. Többek között a Kaposvári Főiskolán, ahol romológus képzés zajlott és vendégtanár voltam pár évig. Akkor egyszer csak, és közben 1997-ben már az egyetemen is tanítottam, mert itt is indult egy romológia specializáció. Igény volt arra, hogy nyelvet tanítsunk. Én kezdtem először itt beást tanítani. 2002-ben lehetővé vált, egy státusz teremtődött az egyetemen és ezért felajánlotta az akkori tanszékvezető, hogy most tudna nekem státuszt adni. Plusz ugyanebben az évben ugyanebben az időszakban az MTA

Nyelvtudományi Intézetében is kaptam egy kutatói állást. Ekkor már férjnél voltam, ekkor már három éves volt a gyerekem. Egy kicsi gyerekkel egyszerűen nem tudtam, mit csináljak. Én pécsiként Budapestre nem nagyon tudtam volna elmenni. Ezért a Nyelvtudományi Intézetben csak egy fél kutatói állást vállaltam el, mindig egy évre szerződtek és kilenc év után én hagytam el őket. Minden évben azt mondták, hogy kellek, még mindig kellettem volna, csak közben másképp alakultak a dolgok. 2002-ben a pécsi egyetemi állást is elvállaltam. Volt egy olyan félévem 2002 szeptembertől februárig, amikor három állásom volt. Közben a Gandhi Gimnáziumban sem tudtak helyettesíteni. Ez egy nagyon nehéz időszak volt. Nem is bírtam sokáig a terhelést, tavasszal lett egy gerincsérv műtétem. Nyilván ez a sokat akar a szarka, de nem bírja a farka, nálam valóban kiderült, hogy ez így nem működik.

Amikor 1994-ben kezdtem tanítani kezdtem már a Gandhiban, akkor én voltam a nyelvért felelős és az iskola a nyelvi koncepcióját is én dolgoztam ki. Ez azért volt fontos, mert más szerepe van ebben az intézetben az idegen nyelveknek és más a nemzetiségi nyelveknek. Soha nem akartunk senkit olyan helyzetbe hozni, hogy választani kelljen idegen-nyelv és kisebbségi nyelv között. Nem volt ezt olyan egyszerű megcsinálni, ahogy a tannyelv kérdése is mindenki számára teljesen evidens, ha egy nemzetiségi gimnázium, akkor az nemzetiségi nyelven zajlik. A cigányok esetében tudjuk, hogy ez bonyolult, hisz több nyelvet beszélnek a cigányok. Magyar lett az iskola tannyelve, de kiemelt szerepe és helye van a kisebbségi nyelvnek, a beás nyelvnek, ill. a másik magyarországi cigány nyelvnek, a lovárinak is. Ezért én aztán a beás nyelv tanáraként, vagyis anyanyelvüként kezdtem el ott dolgozni és ott szembesültünk azzal, hogy a beásoknak nincs írásbelisége. Tehát egészen addig csak szóbeli változatban élt a beás nyelv. Próbálkozások a nyelv leírására az 1980-as évek elején voltak, de semmiféle írásbeliség nem alakult ki addigra. Így hát ez egy nagy kérdés volt, hogy miből akarunk mi nyelvet tanítani és egyáltalán mi lesz itt. Az első két év – mindemellett, hogy az intézetet szerveztük – azzal telt, hogy én az Ormánság apró falvait, településeit jártam, szocializálódtam vissza

ezekhez a közösségekhez, hiszen a tanulmányi éveim alatt nem nagyon volt más intenzív kapcsolatunk velük a családomon kívül. Ebben az időszakban alkottuk meg azokat a néprajzi jellegű könyveket, amelyekhez dalokat és meséket gyűjtöttünk. Ez nagyon fontos volt, hogy a még élő kultúrát próbáljuk meg leírni, tehát ne kitaláljunk valamit, aminek nincs valóságalapja, hanem a még létező hagyományokkal rendelkező és használatban levő nyelvet próbáljunk meg leírni. Ez a leírás sem volt nagyon egyszerű, hogy most akkor hogyan írom, milyen karakterkészleteket használjak. Nagy dilemma volt végül is. Azt kell mondanom, hogy kiállta az idő próbáját az a leírás, ami a Gandhi első köteteiben általam készült és finomodott tovább és azt gondolom, hogy a könyvek mutatják az én fejlődésemet is. Menetközben jöttem rá bizonyos nyelvtani szabályokra, azokat ott korrigáltam.

Ezek a könyvek keltették fel egyébként a nyelvtudomány érdeklődését. De ezek többnyire nyelvkönyvek, vagy néprajzi jellegű kutatómunkák voltak. A Nyelvtudományi Intézet igazgatója azt mondta, ez kellő alap ahhoz, hogy megcsináljuk ennek a nyelvnek a tudományos leírását is. Hiszen azért az mégiscsak vérlázító, hogy a mai napig a világ nyelvei között a beás nem szerepel. Merthogy egyrészt nincs tudományos leírása, másrészt meg sokan azt gondolják, hogy ez román nyelv, miközben teljesen másképp alakult ki az írásbelisége, a nép maga és egyáltalán izoláltan fejlődött ettől a nyelvtől és közösségtől. Tulajdonképpen így kerültem tehát a Nyelvtudományiba, hogy készítsem el a beás nyelv tudományos leírását. Természetesen voltak elméleti nyelvész kollégáim, akikkel konzultálhattam. Magamnak elméleti nyelvészeti ismereteim nincsenek, csak amennyire magyar szakosként ezt tanultam. Gondolom és tudom, hogy ez másfajta kompetencia. Viszont így együtt dolgoztam egy kollégával, akivel sikerült a beás nyelv leírását tudományos alapokra helyezni. Nagyon sokat tanultam és nagyon sokat okosodtam és nagyon megerősödtem abban, hogy az, amit 1992-től 1994-ig elkezdtem, lehet rá építeni és működik. Azóta sem alakult ki másfajta írás, sem egy másfajta, megközelítése ennek a dolognak. Egyenlőre ez van. Ami azért érdekes, mert németből,

angolból, bármiből száz fajta nyelvkönyvet levehetsz a polcra, itt egyenlőre ez az egyetlen, ami található ezen a területen. Most már ezerszer jobbat tudnék csinálni, ha időm és lehetőségem lenne rá. Ez már a múlt, lehet ezt kell mondani.

Ez azt jelenti, hogy kutattam és próbáltam összegyűjteni azokat az elméleti és minden egyéb ismereteket, hogy legyen egy leíró nyelvtan. Ezt csináltam a Nyelvtudományi Intézetben. Közben ezekkel elkezdtem tanítani a Pécsi Tudományegyetemen. Ez azért érdekes, mert rögtön a legelején, amikor én 1997-ben kezdtem, nemigen voltak még cigány származású hallgatók. Csak te vagy az, de a környezetben senki sem. Mint valami egzotikus dolgról hallgattak a hallgatók, csak néztek engem. Amivel nagyon nehezen barátkoztam meg. Fontos dolog az élethez, időnként ezt is fel kell vállalni, hogy az ember néha ilyen cirkuszi ember, vagy ló vagy állatkerti majom, hogy körbe lehet sétálni. Ez a díszcigányság mindig nagy problémát jelentett, hogy ezt hogyan lehet megemészteni, de látom, hogy a minta, az mindenhol nagyon fontos. Az én életemben is fontos volt és minden szempontból fontos. Előbb utóbb megjelentek itt olyan hallgatók, akik már nemcsak nem cigányként, hanem cigányként *is* szerettek volna romológia jellegű tanulmányokat folytatni. Erről már beszélünk, de most a hallgatóinknak legalább 40 %-a, ha nem több, cigány származású. Ami azt gondolom, hogy egy egész más fajta helyzet: úgy beszélsz a cigány hallgatóknak, hogy ők maguk megerősödnek abban, és tudatosabbá válik, hogy az, amit ők nem tudtak, az miért van, plusz azok, akik nem cigányok, teljesen másként látják a világot, másként élik az életüket. Természetessé válik ez az együttélés, miközben egy csomó dolog tudatosodik, és egy csomó olyan dolog, amitől sokak számára érthetetlen ez a kultúra, ez a lét, elnyeri a helyét. Pontosan tudja, hogy mi miért van. Én mindig arra szoktam a hallgatóimat felkészíteni, hogy a környezet eléggé előítéletes, valószínű azért, mert nem tud semmit erről a csoportról. Amiről nem tudunk, arról fenntartással gondolkodunk. Viszont nekünk nem egyszerűen tudni kell magunkról, hanem tudni kell ennek az egésznek az elméleti hátterét is. Meg kell védenünk magunkat, de nem ökoljoggal, hanem azokkal a tudományos érvekkel, amik ellen nem lehet tenni. Tehát

amíg mindenki számára megvilágítják az okokat és elkezdik másképp látni a világot és úgy tűnik, hogy ráéreznek a hallgatóim és valószínű én magam is látom, hogy ez eredményhez vezet. Bizony most nagyon sok cigány származású hallgatóm van. Ami az ügy szempontjából nagyon fontos. Most itt tartunk, legalábbis közben már sok minden történt.

1994-től azért egyrészt változott az élet a Gandhiban nélkülem, közben elkészült ez a bizonyos leíró nyelvtan a Nyelvtudományi Intézetben. Én akkor azt gondoltam, hogy miután nagyon besűrűsödött az életem itt Pécsen, azt most pihentetem és inkább csak tanítani szeretnék. Menet közben én egyrészt kutattam is, egyébként pont a Nyelvtudományi Intézetben keresztül a beások nyelvhasználatát kutattam különböző generációkon keresztül, ebből írtam meg a PhD disszertációmát és ezt védtem meg 2008-ban. Egyrészt ez a része nagyon fontossá vált, másrészt pont a disszertációm egyik opponense, aki az ELTE-n dolgozott, ajánlott fel egy vendégtanári állást az ő egyetemén. Semmi mást nem kellett volna csinálni, mint az én kutatásaimról tanítani. Én mondtam, hogy vendégtanárként mindenképpen elvállalom, de akkor a Nyelvtudományi Intézeti állásomat beszünttettem. Nem lett kevesebb a munkám, csak más szempontból könnyebb lett, hogy ugyanazt csinálom, mint a pécsi egyetemen, így nem jelent igazán több felkészülést, viszont iszonyatosan sok élményt ad, hiszen ott műveltségi tárgyként nagyon sok hallgató veszi fel ezt az órát, miközben nálunk kis szakként a hallgatói létszám sose éri el a 40-et. Egész más érzés ott tanítani. Most jelenlegi állásaimat, ha összevetem, akkor egyrészt az ELTE-n van már nem vendégtanári, hanem egy fél státuszom, mert ők is szerettek volna állásba, de én most sem akartam Budapestre költözni. És a Pécsi Egyetemen dolgozom főállásban, úgy, hogy közben a habilitációmát is készítettem és ez év tavaszán ezt is megvédtem. Ebből adódik, hogy a tudományos ranglétrán is magasabbra léptem. Már docens vagyok. Ettől a szeptembertől a tanszékvezetői széket is megkaptam, ugyanis az elődöm betöltötte a 70. életévét. Már évek óta erre készített, tehát nem volt ez igazán meglepetés senki számára, de mára ez

valóságossá is vált. Így aztán dolgozom, közben számos közéleti és szakmai testületnek vagyok tagja, közben van egy nyelvvizsga helyünk, amelynek én vagyok a vezetője is. Az egy külön történet, hogy nem volt nyelvvizsga és meg kellett csinálni az akkreditációját, 2002-ben megcsináltam és van, minden évben kétszer vizsgáztatok itt az egyetemen. Államilag akkreditált nyelvvizsgát szerezhetnek emberek, bárkik, hallgatók is és nem hallgatók is.

Az iskolámban, ahova jártam, mindig a nem cigány gyerek volt a több. Mindig kisebbségben voltak a cigányok. Ebben a faluban a mai napig 300 lakos a cigány ebben a faluban és 2000 fős a lakosság. Mindig is kisebbségben voltak. Az osztályban hárman voltunk cigány gyerekek. Az én osztályomban is viszonylag kevesen voltunk. Ez mindenhol így volt egyébként az összes osztályban is, ahol tanultam. Az iskolában nem kaptam semmilyen speciális támogatást. Semmit, jártam az iskolába, próbáltam megérteni, hogy mit mondanak. Egyébként vannak élményeim, hogy mi még ketten a másik cigány gyerekekkel, akivel egymás mellett ültünk, és próbáltuk egymást megerősíteni, mit mondott a tanító néni. Azt mondta, hogy...? És mindig ránk szóltak, hogy ne beszéljünk cigányul. Nyilván az volt a szándék, hogy arra figyeljünk, amit mondanak, de nem vettük figyelembe, hogy mi nem minden esetben értjük ezt. Tudom, hogy mások is nagyon sokan meséltek arról, hogy sok esetben határozottan tiltották, hogy a gyerekek cigányul beszéljenek órákon. Sokkal egyszerűbb volt megtanulni magyarul, mert a magyart kellett használni.

Az orosz tanárom volt az, aki nagyon erősítette a továbbtanulási szándékomat. Ez azért volt érdekes, mert ő volt az öcsémnek az osztályfőnöke is. Tehát ő egyébként is ismerte a családjunkat, hiszen az anyukám nem járt szülői értekezletre, merthogy nem tud írni, olvasni, és rettegett ezektől a hivatalos helyektől. Viszont a faluban laktunk, a boltban találkoztak, itt-ott, sőt évközben is szívesen bement az iskolába, amikor tudta, hol találja a tanárokat. Tehát az én orosz tanárommal is sokat találkozott. El is jött hozzánk az orosz tanárunk, hogy meggyőzze a szüleimet, hogy gimnáziumba kell

járom. Teljesen természetes kapcsolat volt. A gyereket engedje ide, engedje oda. Ó hát nem, menjen máshová, meg tanuljon valami szakmát, de hát ez lett az én szakmám.

Hogy miért nincs sok cigány származású főiskolás vagy egyetemista? Ennek számos oka van. Egyrészt azt gondolom, hogy minden a családi szocializációból indul. Nyilván, egy olyan közösségben, ahol nem nagyon van minta a cigány értelmiségi létre és nem lehet tapasztalat arról, hogy értelmiségiként is meg lehet élni, hiszen a cigányok általában szegények, bármennyire is nem akarunk erről beszélni. Ebből adódik, hogy ezekben a családokban nagyon kevés olyan ember tudott úgy kitörni, hogy sokak számára egyfajta minta lehet. Ezzel szembesültem, amikor a Gandhi Gimnáziumba toboroztuk a gyerekeket. Egy gimnázium az most már teljesen természetes, szinte mindenki életében, hogy semmire nem jó, de muszáj elvégezni. Anélkül már nem megy. Egy cigány család életében azért ez nem természetes, hogy a gyereket gimnáziumba adja. Az én életemben sem volt természetes, hogy gimnáziumba mentem, merthogy az nem ad szakmát. Tehát igazán az, aki a konkrét kétkezi tudást gondolja tudásnak, az nem nagyon érti, hogy ha a gimnázium ad egy érettségit, az mire jó? Semmire sem jó. Ezért aztán haszontalan is. Ezzel szembesültünk a Gandhi ideje alatt, amikor a családokhoz rendszeresen el kellett járni. Találtunk egy tehetséges gyereket, akiről azt gondoltuk, hogy egy érettségit adó gimnáziumban van a helye. Fontos volt egyébként, hogy mindig volt a családlátogatók között cigány származású is. Én nagyon szerettem, imádtam ilyen helyekre járni. Azonnal mindenki rám bízta a gyereket. Ez nagy teher is egyébként. Ötvenhat gyerekért nem felelhetsz egyénileg és ha minden szülő téged keres, ez nagy teher és nagy felelősség. Nyilván tudod, és nem is tudod megígérni, hogy mind az 56 gyerekre egyformán figyelsz, de ez egyfajta bizalom. Jobban elhitték nekünk, mint mondjuk az ottani gyerekeknek vagy a kollégáknak, hogy érdemes a gyerekeiket középiskolába adni. Ráadásul nem is tudtak nagyon különbséget tenni. Lásd a nagymamám példáját; hogyha köpenyt hord valaki, akkor az boltos, vagy orvos. Melyik a magasabb presztízsű? Nyilván a boltos, mert

vele többször találkozik, az orvossal meg nem szeret találkozni és nem is hiszi el, hogy képes lehet vagy elérhet valaki ilyen pozíciót a családjából.

Ahogy nekem se volt önbizalmam, a cigányok nagy többségének sem, és a szülőknek is hiányzik a bizalma, hogy a gyereke képes erre és egyáltalán értelmes és ebből meg lehet élni és mire jó ez. Tehát nekünk sincs saját élményük arról, hogy mi ez az iskola és mi történik ott. Ezért nyilván ő jót akar a gyerekének és ő azt gondolja, hogy az a jó, ha a mielőbb a munkaerőpiacra kerül és mielőbb pénzt keres. Az már látszik, hogy a munkaerőpiacra nem olyan könnyű bekerülni, ezt most nem lehet tudni, hogy mi az, amit tanulni kell ahhoz, hogy az embernek állása legyen. Ezért inkább elterjed, hogy inkább tanulj, mert azt nem tudják elvenni tőled és addig sem vagy munkanélküli. Azt gondolom, hogy a társadalmi viszonyok megváltoztak és egyáltalán a munka olyan mint mást jelent és máshogy lehet hozzájutni. Tehát én azt gondolom, hogy az elindította a családok többségében a gyerekek továbbtanulásának támogatását. Ez az egyik ok. A másik ok a rendszerváltozás után, hogy számos pozitív diszkriminációs eszköz vagy program jelent meg, amelyik pont a hátrányos helyzetű és elsősorban cigány gyerekek támogatását írja elő. Tehát nagyon sok ösztöndíj-lehetőség van. Ez egyébként mindenkire vonatkozott, nemcsak a cigány gyerekekre, hanem mindenkire, most viszont célzottan vannak támogatások a hátrányos helyzetű, főként cigány gyerekeknek. Nem csupán diákokat, hanem tanár-diák, patronáló tanár-diák kapcsolatokat támogató ösztöndíjrendszerek, ahol motivált a pedagógus és motivált a gyerek is és érdekelt anyagilag is meg mindenféle szempontból, hogy sikeres legyen ez a dolog. Ez egy másik olyan irány, ami azt gondolom, szabad utat vagy legalábbis szabadabb utat ad.

Emellett még így is van egy rakás nehéz tényező, mégiscsak végig kell csinálni, nemcsak bekerülni kell, nemcsak pénzt kell szerezni hozzá, hanem tényleg tanulni is kell, meg akarni is kell. Mondhatnám azt, hogy én ide jutottam, elsősorban a szüleimen

múlt, de valójában ez nem igaz, mert ha én nem akarom, a szüleim bármennyire is tesznek meg mindent, akkor ott vagyok ahol. Bennem is volt meg van is egy iszonyatosan nagy, bizonyítási kényszer, meg egyfajta teljesítési szándék és motiváció, hogy megmutatom, hogy képes vagyok és most meg már azt gondolom, muszáj, mert már a hallgatóim elvárják és látom, hogy számukra milyen nagyon fontos az, hogy van egy ilyen életút amit lehet utánózni, lehet követni, szabad utánam csinálni. Tehát hogy ez így sokaknak ad erőt és ismeretlenül egy rakás embertől kapok mindenféle e-mailt és erősítést és jelzést, hogy véletlenül látott, olvasta a neten és hogy teljesen meglepődött, hogy ilyen is van, ezt is lehet csinálni. Tehát ezek ilyen névtelen levelek, de nagyon megerősítik az embert abban, hogy érdemes ezt csinálni. Látom, hogy vannak olyan emberek, akiknek az életében ez nagyon sokat jelent. Ez a másik szál. Tehát hogy most van is egy egyfajta expanziója ennek a dolognak. Minden szinten általános iskolásokat, középiskolásokat, egyetemistákat, főiskolásokat, nappali, levelező, tehát minden féle szinten támogatnak. Mindemellett azt is érzékelem, hogy valami mégsem működik jól, hiszen sokat dolgozunk azért, hogy legyenek diplomásaink, és pont azért, mert nincsenek mindenhol, mert mutatóban vannak, ezért nem adunk teret ezeknek a fiataloknak dolgozni, merthogy azonnal fontos helyekre tesszük őket. Ezért az a fajta munka, ami kell ahhoz, hogy megerősödjön, hogy ő jól csinálja és ha úgy tetszik, létráról létrára jusson följebb, az nincsen, hiszen azonnal feltesszük a felső polcra őket. Onnan csak lefele lehet esni és nem tudnak lefele esni, merthogy nem tanulnak meg egyáltalán elesni. Nehezen viselik a kudarcokat, ezért van, hogy elmennek külföldre. Ez a másik veszély, hogy nagyon sok fiatal, nyilván az élet is így hozza, meg a társadalomban is ez a tendencia, ha itthon nem sikerül, elmennek külföldre. De a cigányok esetében nem egy ilyen lehet hallani, ami nekem keserű szájt is ad, hogy azok a cigány értelmiségiek, akik egyébként politikai vagy egyéb karriert futottak be és most, amikor rendszerváltás volt, most nem rúgnak labdába, politikai menedékjogot kérnek más országokban, merthogy őket üldözik. Miközben azt gondolom, a társadalom hibája, hogy azonnal nagyon magasra tették őket, a kudarcűrő képességük nulla. Ezért ezt

nem bírják elviselni, hogy újra felépíteni vagy elkezdni dolgozni, mert nem volt rá szükségük sose. Közben meg az a veszélye ennek a kiemelt értelmiségi rétegnek, hogy pont nem ott mutatja a példát, ahol kell. Mert én arra is emlékszem, hogy volt egy olyan hallgatónk, aki mesélte, amikor ő nyáron hazavitte a könyveit és hogy a szülei tudjanak valamit csinálni a könyvekkel, vettek egy könyvespolcot. Amikor ezt a faluban más cigány családok meglátták, hogy a Bogdánéknak vagy Boroséknak könyvespolcuk van, akkor ők is vettek. Nem tudtak mit rátenni, de ez a minta ragadós volt. Ez egy nagyon fontos presztízs, hogyha nekik van könyvespolcuk, akkor veszünk mi is. Ez így van. Ha én látok egy cigánypedagógust, aki jól dolgozik, akkor elképzelhetőnek tartom, hogy én is azzá tudok válni. Ezt a mintakövetést nagyon-nagyon fontosnak látom.

Hogy hogyan és miért sikerült felsőfokú végzettséget szereznem? Egyszerűen jó géneket örököltem. A szüleim nem voltak iskolázottak, de a józan paraszti ész és az a jófajta szándék, hogy a gyerekeiket egybetartsák és szeressék, megvolt bennük. Úgy éltek jól együtt, nagy szeretetben éltek. Az, hogy én bírok harmonikus lenni, az, hogy nem tekintek mindenkit ellenségemnek, aki szembejön, az az ő érdemük. Nagyon sok cigány hallgatónál látom ezt a belülről jövő, szerintem a családból származó sértettséget és haragszom a világra érzést és mindenki gonosz, és mindenki rossz. Tehát egy ilyenfajta hozzáállást, ami nekem azért nem volt, mert én egy nagyon szeretetteljes családban nőttem fel, szeretetteljes iskolába jártam. Nyilván attól, hogy mindenkit ismertek, ezért nem volt személytelen ez a kapcsolatrendszer, nagyon is személyes kapcsolatokon alapult. Én ezt is nagyon fontosnak tartom. Külön személyes ügynek tekintette az osztályfőnök, hogy én továbbtanuljak. És hát nyilván ez motivált engem, hogyha annyi ember azt gondolja, hogy nekem ezt kellene csinálni, akkor lehet, hogy tényleg alkalmas vagyok erre a dologra és akkor én nem okozhatok csalódást ezeknek az embereknek. Valószínű az én életemben az, hogy helyt tudtam állni mindenhol, egyrészt abból adódott, hogy nagyon sok jó ember vett körül, ez a nagyon sok jó ember nagyon bízott, nagyon hitt bennem és én nem akartam, hogy csalódjanak. Ez egy hatalmas motiváció

volt számomra, és hát nyilván egy idő után rá is éreztem arra, nekem mit kell csinálni. Magyar-orosz szakos tanár vagyok, aztán később elvégeztem a pedagógia szakot is, de mindegyik szakomat nagyon szerettem. Mindegyik szakomat nagyon sokáig tanítottam és borzasztó nehezen viseltem az elején, amikor a Gandhiban kezdtem tanítani, nem taníthattam sem magyart, sem oroszot. A főnököm azt mondta, hogy magyart bárki tud tanítani, de a beást senki más nem tudja tanítani. Ezt én először sértőnek gondoltam. Amiben tutira sikerélményem lenne, azt nem csinálhatom, hanem vadi újat kell tanítanom. Ha végiggondolom, hálásnak kell lennem, hogy erre maradt sok energiám, nem a magyar tanítására. Tényleg tudtam csinálni és jól csináltam. Eddig nem jutott senki és azt látom, hogy viszont nekem ezt kellett csinálnom. Bármikor visszamehetnék tanítani, ha találnék magyar szakos állást, de lehet, hogy itt van dolgom.

Az édesapám volt az, aki az első perctől kezdve az utolsóig támogatott, biztatott, amíg élt. Azt gondolom, nyilván minden szülő szereti minden gyereket, de valószínű én voltam az, aki a legkisebb lányként, de mégiscsak talán az egyik kedvence voltam. Mondjuk ezt így magyarázom, azt gondolom, hogy ez így volt, de ő soha nem mondta ezt, mert ő mégsem fog ilyet bevallani, főleg mint férfi, hogy én amikor már itt Pécsen dolgoztam és laktam, és a testvérem, aki már idősebb is, és az öcsém is, mindenki saját állással, egzisztenciával rendelkezik. Amikor az én szüleim ott maradtak ketten a faluban, számomra az volt a legfontosabb és egyértelmű, hogy a közelünkbe kerüljenek és három éves volt a gyerekem, amikor sikerült a szüleimet ideköltöztetni Pécsre. Nyilván, ha nincs ez a fajta kölcsönös kötődés, akkor ezt sok ember nem vállalja be. Ő volt az, aki nekem mindig is nagyon fontos volt. Mindamellet két makacs ember vagyunk és öltük is egymást rendesen. Mégis volt egy olyan kapocs, ami miatt fontos volt, hogy a negyedik lánygyerekként is érdemes volt engem hazahozni.

Ezenkívül minden iskolai szakaszban volt olyan ember, aki támogatott. Az orosztanárom. Középiskolában szintén az orosz-

tanárom, aki később a kollégám is lett, a mai napig fontos ember az életemben. Amikor visszakerültem a gyakorlótanításomat végezni a faluba, akkor az a kolleganő, aki a vezető tanárom lett, a mai napig a legjobb barátnőm. Olyan barátság alakult ki, hogy ő segített nekem az órákra felkészülni, azt gondolom, jobb a kapcsolatom vele, mint a testvéreimmel. Olyannyira szorossá vált a kapcsolat, és ennek már huszonvalamennyi éve. Az ő akkori segítsége, ami aztán folyamatosan átváltozott, nagyon fontos volt. Aztán az összes közéleti és minden egyéb területen is mindig volt egy-egy olyan ember, akinek a hozzáállása valamihez, vagy valamilyen irányú tevékenysége, vagy egy-egy munkája meghatározó volt. Azt gondoltam, hogy én is valami hasonlót szeretnék. Ők engem mind motiváltak. Sok ilyen ember volt. Azt gondolom, hogy nagyon nagy kapcsolatrendszer és nagyon sok ember vesz körül. Mindenkit másért szeretek. A legfontosabb, azt gondolom az a pár tanár, aki engem tanári pályára irányított és azt gondolom, hogy jól tette, merthogy szerintem semmi másra nem lennék alkalmas. Ők voltak azok, akik a legmeghatározóbbak voltak.

Adél: “Énbelőlem a Gandhi gimnázium faragott embert”

Anyunak az egyetlen lánya vagyok, a hímes tojás. Tehát én csak egy évet jártam óvodába, de azt se szerettem igazából. Az oviról igazából nincsenek emlékeim. Egyetlen emlékem van. Rám adtak egy pöttös szoknyát egy szerepléshez, amitől olyan kövér voltam, hogy nem tudták levenni rólam. Egyszer volt egy ilyen színészesdis játék és fa voltam. Tehát nincsenek emlékeim az oviból. Mint mondtam csak egy évet jártam óvodába. Ilyen szép kis ovis történeteket én sajnos nem tudok mondani. Utána jártam külső általános iskolába, idejártam 1-8. osztályig. Ez egy telepi iskola volt. Megkockáztatom, hogy akkor az összes telepi gyerek odajárt. Cigány-nemcigány vegyesen. Sőt talán több volt a nem cigány. Szerintem okos tanuló voltam, viszonylag jó gyerek. Én voltam, akit nem vert meg a tanár és ritkán írtak az ellenőrzőmbe is. Az osztálytársaim azok a gyerekek voltak javarészt, akikkel együtt jártam oviba is, ezek a gyerekcsintalanságok azért működtek. Ahogy a mai helyzetben is folytatom, a főnöknek nem beszélünk vissza. Ezt már az iskolában tudtam, hogy soha nem beszélünk vissza, akinek nem szabad. Szerintem teljesen átlagos gyerek voltam. Semmi különöset nem tudnék az általános iskolai évekről elmondani. Annyit biztosan tudtam, hogy szeretnék továbbtanulni, mert meg voltam győződve arról, hogy mondjuk részben talán a neveléséből kifolyólag, hogy akkor tudok tudni érvényesülni és normális állást kapni, biztos fizetéshez jutni, hogyha én ezeket a dolgokat megvalósítom. Én akkor igazából még nem tudtam mit szeretnék. Tehát azt biztosan tudtam, hogy tovább kell tanulnom ahhoz, hogy normális munkahelyem és biztos fizetésem legyen, mert az meggyőződésem volt, hogy nem bízhatom senkiben a jövőben. Nem reménykedhetek abban, hogy jön valami gazdag férj és akkor jó lesz nekem.

Az életem során, meg amúgy is szerettem volna önálló ember lenni, aki anyagilag nem függ másától. De viszont nem volt konkrét elképzelésem. Bármiféle szakmában gondolkodtam, így jött a gimnázium és a Gandhi gimnáziumra esett a választás. Ez is egy érdekes dolog volt, mert én akkor a Kodály Zoltán Gimnáziumba nyertem felvételt és oda is kezdtem el járni, csak egy váratlan haláleset, és a haláleset okozta anyagi káosz vezetett engem a Gandhiba, amit utólag nem bánok. Hát akkor, hogy mondjam, nem érintett rosszul, elfogadtam a helyzetet, hogy át kell mennem egy másik iskolába, ahol ingyen vannak a könyvek, az ebéd, tudom is én. Jóval kevesebbet kell beleinvestálni, és akkor én így kerültem a Gandhiba egy ismerős segítségével. Én ott is érettségiztem le. Több volt, mint egy érettségi, azt mondom én. Én ott lehettem felnőtt ember, ott neveltek azzá, ami vagyok. Az a Gandhinak köszönhető. Tényleg igazi embert neveltek belőlem. Érzéseket adtak, hogy mondjam? Értelmet a fejembe és itt most nem tananyagra gondolok, hanem emberi tulajdonságra, értékekre. Megtanulni azt, mi az, hogy empátia és hasonló. Számomra most már rendkívül fontos dolgok, amiket lehet, hogy más közegben kevésbé vagy más értelemben tanultam volna meg. Tehát én ezt bárhol, bármikor ki merem és ki is szoktam mondani, hogy énbelőlem embert a Gandhi Gimnázium faragott úgymond.

Ugye utolsó évben jött a dilemma, hogy hova tovább. A Gandhiban kevésbé voltam jó tanuló, de messze nem volt rossz a helyzet. Viszont nem akartam kockaféjű egyetemista lenni, tehát nem akartam nagyon jól hangzó szakokra jelentkezni és olyan dolgokat tanulni, amik csak kimondott dolgok. Tehát valami olyasmit szerettem volna, ami mögött tartalom van. Kétkezi munka, de mégis egy elismert és fontos dolog. Azt tudtam, hogy valami egészségügyit. Mivel nagyon-nagyon elhivatott voltam ebben az irányban, hiszen én is gyerekkoromban nagyon sokat voltam kórházban, sokat láttak el gyerekként, ezért tudtam, hogy én is valami hasonlót szeretnék, de még mindig nem tudtam, hogy mit. Orvos nem igazán akartam lenni, mert azt nagyon nagy falatnak tartottam, ápolóban gondolkodtam és igazából nem is tudtam, hogy van olyasmi, hogy szülésznő. Soha

nem volt közöm a szülészethez akkor még. Egyszer teljesen véletlenül, egy pályaválasztási könyvből olvastam erről a szakmáról. Azonnali szerelem lett ebből. Tudtam, hogy szülésznő leszek. Úgy is lett. Akkor ott megkerestem az iskolát, beiratkoztam és 2004. szeptemberében már elkezdtem tanulni a szakmát. Mondhatom, hogy életem egyik legjobb döntése volt. Csak azt sajnálom, hogy ebben a városban nagyon kötött ez a szakma is. Mondom, hogy miért mondom ezt: 2004-ben elkezdtem, három éves volt a képzés a szombathelyi főiskolának volt itt kihelyezett képzése Pécsen. Volt egy gyakorlat a legelső héten. Ki az, aki még esetleg nem érzi magát alkalmasnak a feladatra? Én nem éreztem semmi ilyesmit, tehát végig is csináltam a három évet. Utána lettem először egy szülészeti klinika, később a megyei kórház alkalmazottja.

Két dolog van, amiért jelenleg nem vagyok szülésznő. Az egyik ok, hogy sajnos nagyon alulfizetik, nem tudom, hogy az országban máshol hogy, de ebben a városban nagyon alulfizetik a szülésznőket. Másrészt ami visszatart engem, az a 12 órás munkarend. Két műszakban dolgoznak a pécsi szülésznők, most már csak egy intézet maradt fent. A megyei intézet szülészete megszűnt két éve, tehát így egy kisgyerekes családban élőknek ez egy nagyon nagy trauma volt, hattól hatig dolgozni, tehát nekem választanom kellett, hogy a hivatásom, vagy a gyermekem. Én a gyerekeket választottam, mivel én időközben szültem egy gyereket, egy kislányt 2008-ban. Nagyon-nagyon borzalmasnak tartom, hogy ilyen, hogy mondjam, hogy ilyen nagyon kicsi dolgokon múlik a dolog de engem elszomorít, hogy ilyen nagyon kicsi dolgokon múlik, hogy az ember nem azzal foglalkozhat, amire feltette az életét. Mindenképpen el tudnám képzelni, hogy később ebben a szakmában dolgozzam. Nem biztos, hogy itt, nem biztos, hogy ilyen keretek között. Sajnos azt kell, hogy mondjam, hogy számít a pénz. Tehát ebből a bérből, hogyha a számítom az utazási költségeket is, semmire sem lenne elég az a bér, amit most keresek mint korombéli szülésznő. Öt éven belül ugranék a bérkategóriában, nem tudom, hogy ez mekkora változást jelentene, mennyivel növekszik ilyenkor a bér... De mindenképp szeretnék, csak másképp. Esetleg jobb feltételekkel.

A főiskolán én igazából nagyon szerettem, amit csináltam. Nagyon elhivatott voltam. Negatívum volt talán csak a gyakorlólhelyeken a körülöttem dolgozó szülésznők viselkedése. Tehát végzett szülésznőktől éreztem ilyesmit. A betegek és az asszonyok, tehát a szülő nők – mert ugye nemcsak szülőszobán dolgoztunk, hanem egyéb ellátó területeken is, nem csak szülészeti gyakorlaton, hanem belgyógyászat, sebészet, egyéb területeken is voltunk gyakorlaton – mindig nagyon kedvesek voltak és soha nem számított, hogy én honnan jöttem, hogy mi a nevem, milyen a származásom. Ha megkapták a kellő odafigyelést és törődést, akkor... Tehát soha-soha nem ért atrocitás a munkahelyemen vagy tanulóként azért, mert cigány vagyok. Legalábbis a betegek vagy a kismamák részéről soha. A szülésznővel egy kicsit nehezebb volt, mert sokszor – nemcsak nekem, hanem az osztálytársaim is érezték azt – olyan volt, mintha rivalizálnánk, hogy a gyakorlaton természetes volt, hogy szerettünk volna minél több dolgot megcsinálni és sokszor volt ebből konfliktus, mert ők is néha teljesen olyanok voltak, mint a gyerekek, tehát nem hagytak minket sokszor érvényesülni. Egy rövid példát mondok. Volt egy vajúdó asszony. Természetes lett volna, főleg az utolsó évben, hogy én vezetem le a szülést. Akkor, ha olyan volt a baba, aki velem volt, akkor ő ego-kérdést csinált, ő vezette le a szülést, merthogy ő is ott volt vele 7-8, akárhány órát. Tehát ő is ugyanúgy az asszonnyal töltötte az időt, mint én. Ilyen atrocitások voltak igazából a bábák részéről. De ez se volt gyakori, ez is esetleges volt. Nem mondhatnám, hogy mindennapos. Egyébként az orvosok mindig nagyon pozitívak voltak, segítőkészek, türelmesek. Mert arra aztán volt szükség. Betegek, kismamák részéről mai napig semmi.

Én igazából most is mondhatni, hogy ugyanazt csinálom, amit eddig, csak az elméleti részét, a gyakorlati részét kevésbé. Jelenleg A Magyar Máltai Szeretetszolgálatnál vagyok családmenedzser. Tavaly baba-mama klubot vezettem, három éven aluli gyerekekkel foglalkoztam és mindenféle babás kérdéseket oldottam meg. Itt lényegében ugyan ezt csinálom, tehát gyerekekkel foglalkozom, és kismamákkal, csak most annyival bővült a feladatom, hogy egyéb

tanácsadásokat is kell tartanom. Ezalatt azt értem, hogy például a szülés utáni járandóságokról kell felvilágosítást tartanom az anyukáknak. Akkor a gyerekekkel kapcsolatos mindenféle jogi információt átadni. Most a gyakorlati tevékenység mellett ez is előtérbe került. Ugye mivel egészségügyi végzettségem van, tehát az egészségügyi vonalat, szűrővizsgálatokat, az egészségüggyel, egészségügyi ellátással kapcsolatos problémákat én oldom meg. Érték ezalatt időpontoszerzést, leletbeszerzést, stb. Ezeket megbeszéljük és mondhatom, hogy kiegészítem az egyéb területen dolgozó egészségügyisek munkáját. Jelenleg a férjemmel élek együtt most már hat éve. Van egy kislányom és útban van a második, akiről még nem tudjuk, hogy fiú-e vagy lány. Én itt élek a telepen, ezért talán egy kicsit a munkám miatt többen ismernek, hogy hát itt élünk. A férjem épületbontással foglalkozik és itt dolgozik Pécssett. Nagyobbik gyerekünk óvodás.

Az én szüleim nagyon egyszerű emberek igazából. Nagyon sok különöset nem tudok mondani. Édesanyám háztartásbeli, most már mondhatom azt, hogy 28-29 éve, tehát ő a születésem előtt gyári munkás volt, hat általános végzettsége van, tehát neki nyolc osztálya sincs. Gyári munkás volt a 80-as évek elején, a születésem óta otthon van. Tehát engem teljesen, mint tyúkanyó felnevelt, és már rokkantnyugdíjas. Teljesen egyszerű cigányasszony. Nincsenek testvéreim. Három féltestvérem van. Két lány és egy fiú. Édesapám első házasságából születtek ők. Édesapámnak is csak nyolc osztálya van, én már a második házasságából születtem, tehát az édesanyámmal való házassága a második házasság. Idősebb is kilenc évvel, mint az édesanyám. Ő egy érdekes ember, nagyon-nagyon befolyásolható. Nagyon szigorú elvekkel élő ember volt, amit mindig nekem is átadott és örülök neki, mert talán ez is fontos volt a személyiségfejlődésemben. Nagyon sokat segített abban, hogy azzá legyek, ami vagyok. Amikor róla beszélek, mindig egy mondata jut az eszembe, ami a szigorúságát szimbolizálja: csak annak van joga bármit kérni, aki le is tesz valamit az asztalra. És talán ez az ő mottója. Legalábbis, ha róla beszélek, mindig ez a mondat jut eszembe, és szerintem ez a mottó nagyon sokat jelent. Mindig

ragaszkodott ahhoz, hogy én tanuljak, soha nem engedte, szerintem kitagadott volna minden további nélkül, hogyha én bármikor is azt mondtam volna, hogy felállok és nem tanulok tovább. Én az érettségi után kitaláltam, hogy elmegyek dolgozni, mert milyen jó pénzt keresni. El akartam menni gyári munkásnak. Egy pofonnal jutalmazta a gondolatomat. Egyből beiratkoztam szülésznőnek. Tehát akkor már nem gondolkodtam, hogy akarok-e még tanulni. Ő azt szerette volna, hogy én egy gondolkodó ember legyek. Ő azt szerette volna, ha egyetemre megyek és valami bölcsész tudományi karon vagy valamilyen szakon végzek. De hát látta, hogy ez annyira nem megy, akkor utána azt mondta, hogy mindegy, hogy mit, csak tanuljak valamit. Merthogy mindig mondta és tudom, hogy nemcsak mondta, hanem érezte is, hogy fontos, hogy én többre vigyem, mint ők. Hála Istennek, ők nekem jó példa, mert azért most is viszonylag rendezett anyagi körülmények között élnek. Szerintem olyan család a környéken, akiket tisztelnek, mert nincsenek konfliktusaik, rendezett az anyagi körülményük, nincsenek tartozásaik. Tehát nem kell félniük attól, hogy kikapcsolják a villanyt, vagy egyebek. Ők igazi rendezett idős házaspár, mondhatni. Szeretnék én is hasonlót. Ők azért gondolkodásban eltérnek jócskán tőlem, de szeretnék én is hasonlóan nyugodt életet élni, majd annyi idősen, mint ők.

Az édesapám támogatott engem a tanulásban. Anyunak jó volt így is, úgy is, csak nekem legyen jó. Ő nem szólt bele a dolgaimba. Neki az volt a lényeg, hogy valami legyen velem és az jó legyen. De soha nem feszült semmilyen irányba. Apu volt az aki vázolta, hogyha nem dolgozol, nem lesz fizetésed, éhen fogsz halni, az nem jó. Nem kell így élni neked. Előre kell menni, nem hátra. Majd a gyerekek is....stb. És ezek a mondatok úgy beleégnék az emberbe és örülök neki. Lehet, hogy ha nagyon sok családnál ezek a dolgok ennyire fontosak lennének, akkor sokkal több magunkfajta ember lenne, aki tanult és mondhatom, hogy hála a Jóistennek munkahellyel rendelkezünk. Én úgy gondolom, hogy ma már sajnos nem elég az, hogy tanul az ember, jó nagy szerencse is kell. Hiszen a munkanélküliség már beszippantotta a képzett embereket is. Ilyen szempontból teljesen egyek vagyunk, mindegy, hogy tanult az

ember, vagy nem tanultunk, ugyanabba a gödörbe süllyedünk, de örülök annak, hogy kaptam lehetőséget és tanulhattam és a tanulásnak lett jutalma, van munkánk.

Ezenkívül a párom. Már együtt voltunk akkor, amikor utolsó két évet csináltam a szülésznő suliból. Ugye ez a szülésznői konfliktusoknál mondtam, hogy abba hagyom, mert megölik az idegeimet. Ő volt az, aki mindig kicsit továbblendített. De fontos, mert nagyon sok időt és munkát öltél bele. Jól megy, szeretnek, csináld. És talán ő volt még aki kicsit lendített rajtam. Amúgy külső személy igazából nem. Nem mondhatnám. Nem volt olyan ember, aki példa volt, példakép lett volna, hogy követem esetleg.

A legfontosabb tényező, ami szerepet játszott abban hogy én eljutottam főiskolai végzettséghez, az a családom. Az, ahogy élnek, ahogy gondolkodnak. Volt bennem egyfajta megfelelési kényszer. Tehát az, hogy elfogadjon a társadalom, hogy én is értékes tagja legyek. Ne legyek az a fajta megbélyegzett, hogy na, ő is egy ingyenélő, vagy tudom is én. Talán ez. De a családom. Első körben őket tudnám mondani, mást nem. Ezt most, hogy én nevelek már gyereket, még mindig hogy mondjam a nevelésemnél teljesen látszanak a családom elvei. Nem teljesen, mert ugye, ahogy mondtam, egy generáció választ el minket, változik a világ. Én is egy más ember vagyok, de nagyon sok minden, amit én hoztam otthonról, a szüleimtől, azok az én nevelési elveimben is meglátszanak. Mondok egy példát. Nem rugdoshat a gyerekem állatokat, mert tudom, hogy az állatnak is fáj. Nemcsak az állatnak, hanem a növénynek is. A szemetet a szemétkébe dobjuk. Kis dolgok, de fontosak ahhoz, hogy ő jó ember lehessen. Nekem ez a legfontosabb. Nem kell, hogy diplomája legyen. Nincsen semmiféle ilyen elvárásom. Nem kell, hogy diplomás ember legyen, vagy bármiben is csúcs szuper. Legyen egy átlagos gyerek, és majd felnőtt, de jó ember legyen, és ehhez ragaszkodom. Ez a legfontosabb, hogy ő egy nagyon jó ember legyen.

Az anyanyelvem beás és magyar. Magyarul tanultam meg beszélni, időközben tanultam meg beásul. Érteni és beszélni magyarul tanultam meg. Otthon inkább beásul beszéltek a szüleim és úgy beszélnek még mindig. Én általában magyarul válaszolok, de nem ritka, hogy beásul. Az iskolában egyáltalán nem használtam a beás nyelvet. Én azért tanultam meg rendszeresen beásul, mert ők szinte csak úgy beszéltek. Hallottam, hogy beszélgetnek. Megkérdeztem, hogy miről beszélnek. Megtanultam. De ezt már egész kicsi gyerekként. Azért vallom a beást anyanyelvemnek, mert már egész kicsi korom óta értem a nyelvet meg beszélem.

Barbara: „Mindent anyukámnak köszönhetek”

26 éves vagyok. Idén végeztem az egyetemen andragógia–művelődésszervező szakon. Kicsit elhúzódtott a tanulmány, mert két évet halasztottam, mert nem volt igazából affinitásom megírni a szakdolgozatot. Nem nagyon tudtam, hogy miről írjak, így végül is ezért sikerült csak most befejezni.

Miért sikerült elvégezni az egyetemet? Igazából mindent anyukámnak köszönhetek. Mindig mondogatta, járjunk iskolába, meg tanuljunk nagyon jól. Középiskolás koromban megismerkedtem a Rácz Aladás Közösségi Házszal, anyu elvitt oda. Volt nekik egy ifjúsági klubjuk. Rengeteg kulturális rendezvényen és klub-foglalkozáson vettünk részt a velem egy idős társaimmal, akiket a szüleik vittek szintén a Közösségi Házba. Tudtak valamennyire támogatni minket a tanulásban is ösztöndíjakkal, meg különböző programokat szerveztek nekünk, ami által végül is kedvet kaptunk ahhoz, hogy továbbtanuljunk, mert azt láttuk, hogy nekik szükségük lenne olyan roma értelmiségi fiatalokra, akik az ő pályájukat tovább folytatják, vagy segítenek nekik a munkájukban. Végül is az ő hatásukra is jelentkezünk elég sokan a klubból egyetemre. Nem mindenkinek sikerült elvégezni, de sokan voltunk, akik jelentkeztek.

Anyukám roma származású félig. Intézetben nevelkedett, nem volt neki lehetősége arra, hogy a nyolc osztálya után tovább tanulhasson, mert választania kellett, hogy vagy tanul, vagy elstartja magát, mert az intézetben nem maradhatott tovább. Már 14 éves kora óta rendszeresen dolgozik. Szerintem egyébként ezért is mondta mindig, hogy tanuljunk, tanuljunk, hogy ne úgy járjunk, ahogy ő, hogy már 14 éves korunktól dolgoznunk kell. Apukám magyar. Anyuék külön vannak... apukámról sok mindent nem tudok elmondani. Van egy

szakmunkásképzője, azt tudom. Rendes iskolája igazából neki sincsen. Tehát olyan szakmája, amiben dolgozik is, mert neki valamilyen cipőkészítő szakmunkás bizonyítványa van, de nem abban dolgozott, amíg együtt voltak. Elég nehezen éltünk, szerintem a tanulás az egy kitörési pont. Abból is, hogy feljebb emelkedünk a társadalmi ranglétrán. Van egy testvérem, ő 24 éves. Ő is most fejezte be az iskolát pék-cukrász szakon. Több iskolát is elkezdett, csak egészségügyi gondjai voltak, így félbe kellett szakítania a tanulmányait. Megvan az érettségije, aztán utána jelentkezett vendéglátói szakra, csak volt közben egy balesete, aztán nem sikerült elvégeznie, és ezért most sikerült csak szakmát szereznie.

A gyerekkorom elég nehéz volt. Megnehezítette az is, hogy apukámnak nem volt rendes állása, rendszeres keresete, csak anyunak. Aztán a környék is, ahol laktunk régen. Ahol most van a Zsolnay Kulturális Negyed, ott régen a többségben roma származású emberek laktak, és az ottani légkör sem volt olyan szempontból jó, hogy pl. édesapám ott kezdett el inni, aminek köszönhetően ugye még az alkalmi munkái is alább hagytak. Ezért végül is ez vezetett ahhoz, hogy anyuék elváltak.

Aztán szerencsére ott a környéken volt egy nagyon jó iskola, a Felsővámház Utcai Általános Iskola. Sikerült anyunak oda minket beíratnia, engem és a testvéremet is. Szerencsére nekem olyan osztálytársaim voltak, akik nem néztek ki, mert cigány vagyok, meg anyu tett is arról, ne is nézzenek ki, mert tényleg mindenhova elengedett: ha az osztály elment kirándulni, akkor osztálykirándulásra mentem annak ellenére, hogy tényleg nagyon kevés pénzünk volt, illetve a tanárok sem néztek ki. Én legalábbis úgy veszem észre, hogy nagyon sokszor az van, hogy a tanárok is megkülönböztetik a cigány származású gyerekeket, és már nem úgy foglalkoznak velük, ezért pl. sokan elkerülnek olyan iskolákba, ahol a sajátos nevelésű gyerekekkel, vagy szellemileg visszamaradottakkal foglalkoznak.

Az óvodai tapasztalatok... Bölcsődébe nem jártam, oda csak a testvérem járt, de óvodába jártam, de már nem nagyon emlékszem rá. Megmondom őszintén. De, egy emlékem van: igen, mikor nagycsoportosok voltunk, akkor jötték egy művészeti iskolából felmérni a képességeinket. És sikeresen beavagottak, merthogy zenei hallásom van meg ritmusérzésem, és elmentem felvételezni azt hiszem, hogy a Kodály Általános Iskolába. És ott kiszúrt velem a néni. A tanárnő, aki felvételeztetett az iskolában, mert tényleg ilyen nagyon-nagyon nehéz dolgokat adott fel, amiket mondjuk utána kellett kopogni meg énekelni, és azért nem sikerült felvételt nyernem a Kodály Iskolába.

Az iskolai tapasztalatok... Hát, úgy gondolom, hogy az általános iskolában... mondjuk, hogy jó tanuló voltam, amire hatással volt az is, hogy az osztályom elég jó képességű volt, és szerintem húzóerő volt, vittek magukkal. Meg a középiskolában is nagyon jó osztályom volt. Ott is így tanultam. Meg mondjuk be is láttam azt, hogy a középiskolában az első évben annyira kell teljesíteni, hogy utána békén hagyjanak a tanárok. Sokszor késő estig bújtam a könyveket. Néha anyu szólt rám este 11 órakor, hogy most már hagyjam abba a tanulást.

A Kereskedelmi és Vendéglátóipari Szakközépiskolába jártam középiskolába. Érettségi után elvégeztem a vendéglátó technikusit is, ezért öt évig jártam oda. Nem tudom, biztos nagyon mázlista vagyok, de az egész oktatási rendszer alatt olyan jó osztályom meg osztályközösségem volt, meg szerintem a tanáraim is nagyon jók voltak, hogy mindig sikerült jól teljesíteni, és jó társaságba kerülni a tanulmányi évek alatt. Biztos nagyon jól választottam, mert soha nem volt semmi olyan atrocitás, és soha semmilyen megkülönböztetés nem ért azért mert én cigány vagyok. Igazából csak pozitívumokat tudok mondani. A főiskoláról is. Nekem pl. az egy pozitív dolog volt, plusz pontot jelentett pl. az, hogy anyukámnak csak 8 általános iskolája van, többpontot kaptam az egyetemen. Így könnyebb volt bekerülni egy olyan szakra, ahova másnak csak úgy sikerült, hogy mondjuk volt egy emelt szintű nyelvvizsgálója,

vagy egy emelt szintű érettségije. Nekem ez is pozitív. Két szakom is van: az egyiket most végeztem: andragógia-művelődésszervező. A másik gazdálkodási és menedzsment szak a Közgazdaságtudományi Karon. Ott most vagyok végzős, de halasztanom kellett sajnos az anyagi helyzet miatt. Mert az első szakomat költségtérítéssel képzésen végeztem, a diákhitelből fizetgettem, az elfogyott, és akkor ezért a Közgazdaságtudományi Karon most nem tudtam folytatni, mert ott meg most raktak át költségtérítéssel képzésre, mert a záróvizsgám és a nyelvvizsga időpontok egybeestek az ottani vizsgákkal, és nem tudtam elmenni a vizsgákra. Ezért hat-hét kreditem hiányzott, és most áttettek. Ez mondjuk negatív, a pénztelenség miatt most nem tudom folytatni a tanulmányaimat.

Egy évvel ezelőtt a Rácz Aladár Közösségi Házban úgy döntöttek az ottani vezetők, hogy szükség lenne egy olyan egyesület létrehozására, amely tehetséges fiatalokkal foglalkozik. A régi klubból maradtunk ott páran, és akkor arra gondoltak, hogy legyen én ennek a vezetője. Nagyon jól hangzott, hogy én legyen a vezetője, de mindent meg kellett csinálni, amivel nincs is gond, mert legalább tényleg nagyon sok tapasztalatot szereztem: elkészítettem az egyesület alapszabályát, aztán toboroztunk embereket, akik az egyesületnek a tagjai lettek. Sajnos, nagyon nehezen sikerült bejegyeztetnem az egyesületet, többször módosítottam az alapszabályon, de végül 2012 máciusában bejegyezték. Most pályázati úton sikerült pénzt szerezni, ahhoz, hogy foglalkoztassanak, ezért most ezt csinálom főállásban. Pályázatokat írok, rendezvényeket szervezek. Most pl. egy roma „Ki mit tud”-ot szervezünk, aztán alakul egy asszonykórusunk. Illetve megpróbálunk olyan roma fiatalokat összegyűjteni, akiket tudnánk úgy támogatni, mint annak idején minket a tanulásban, hogy minél tovább tanuljanak.

Anyukám volt az, aki leginkább támogatta a családból. Hogyha volt annyi pénze, akkor azzal is, az utolsóját is ránk költötte, hogy semmiben ne szenvedjünk hiányt. Középkorom óta már anyagilag annyira nem, mert ugye voltak az ösztöndíjaim, akkor

abból mindig tudtam finanszírozni a kiadásaimat, ruházkodni, szórakozni. De egyébként igen, mindig ő volt, aki mondogatta, hogy tanulni kell. És mindenben tényleg támogatott, mert ugye éneklek is, és akkor így abban is támogatott mindig.

A családon kívül a Rácz Aladár Közösségi Ház vezetője, Kosztics István, ő volt az, aki anyagilag is volt, hogy pl. tőle kértem egy olasz útra, és akkor így az egyesület által tudott nekem adni pénzt, hogy el tudjak oda is menni tanulmányi kirándulásra. Voltak nekik táboraik, pl. ilyen művészeti táborok. Oda is el tudtunk menni. Meg tényleg, ha valami kellett, bátran fordulhattunk hozzájuk. Például volt, akinek segítettek nyelvvizsgát szerezni.

Hogy milyen tényezők játszottak szerepet abban, hogy felsőoktatási végzettséget tudtam szerezni? Valószínűleg az, hogy egy kitörési pontot kerestem, hogy nekem ne kelljen tényleg annyit dolgoznom, mint a szüleimnek, illetve ne ez a pénztelenség legyen, mint amit gyerekkoromban láttam, és majd az én családomnak jobb legyen. Ez.

Az anyanyelvem magyar. Nem is tudok egyébként beásul. Most tanultam lovárit az egyetemen igazából, mert anyu, mivel hogy intézetben nevelkedett, nem tanulta ott a nyelvet. A családból senki nem tud roma nyelven... meg szerintem mi nem is olyan család vagyunk, mint egy hagyományos beás vagy bármilyen másik fajta cigány család. Igazából mások otthon is az értékek. Nincsen semmilyen roma hagyományaink. Nem is vagyunk pl. annyira istenhívók, mint a többi roma család. Nem tudom. Mi már biztos magyarosodtunk, beilleszkedtünk a többségi társadalomba. A barátaim is közülük valók inkább, talán ez ennek is köszönhető.

Franciska: “Nem vagyok elég cigány”

(olvassa az interjú-vezérfonal első sorát) Családi háttér, szocializáció, szülők. Ez úgy van, hogy az édesanyám és az édesapám Budapesten nevelkedtek és éltek. Az édesanyám egy belvárosi, nem cigány prolicsaládból való. Gyári munkások voltak a szülei, illetve az édesapja sofőr. Az édesapámék pedig Rákospalotán éltek, vagy hát Újpesten, és muzsikus cigány a családjuk. Úgy ismerkedtek meg, szerintem ez egy nagyon tipikus szocialista korabeli anekdota, hogy az édesanyám már mint dolgozó nő, harminc nem tudom hány évesen kitipegett a belvárosból kis magas sarkú csizmában a Rákospalotára a külvárosba, a művelődési házba, valamilyen helyettese volt ő a főnöknek, valamilyen program-szervező. És ott volt az édesapám, aki egy kis nyikhaj volt még, ilyen huszonpáréves fiatal, és egymásba szerettek, és aztán mindent együtt csináltak.

Az édesapám része az érdekes, mert onnan jön a cigány vonal vagy származás. A családban volt egy nagyon híres zenész, az apai nagymamámnak a bátyja, a Krajcár Gyuszi bácsi, ez volt a beceneve. Ő az egyik legjobb tercprímás volt a korában, és a Száztagú Cigányzenekarban volt vezető prímás, és sokat utaztak. És ő volt az egyik nagy példakép a családban. Viszont a nagymamám meg a férje, tehát az édesapámnak a szülei, ők gyári munkások voltak. A nagymama a Tungsramban dolgozott 40 évig, a nagypapa pedig szobafestő-mázoló volt, viszont sokat ittak meg nem volt olyan rendezett ez a családi háttér, és az édesapámnak sok konfliktusa volt a szüleivel. Meg aztán amikor el is váltak talán, és akkor az édesapám is elment, és talán a temetésére sem ment el, amikor meghalt az én apai nagyapám, csak a sírhoz mentünk ki, akkor én még babakocsis voltam. De az édesapán nem beszél erről sokat. Én sem kérdezem igazából. Ő gyökértelennek tartja magát, és ezt sokszor nagyon szimbolikusan ki is szokta fejezni. De azért a nagymamát látogatjuk, meg ő is sokat elmegy hozzá, tehát ezeken

így felszínesen túlléptünk. Szóval nincs igazából nagy baj. Az édesanyám részéről pedig az édesanyja hamar meghalt, amikor anya 21-22 éves volt, az nagy sokk volt az életében, és akkor az apjával össze is vészett, el is költözött, és utána férjhez ment, de aztán tőle el is vált, és akkor utána rendeződött valamennyire a kapcsolat az apjával. De már ő is meghalt. Tehát az anyai nagyapám is. Gyakorlatilag egy nagyszülőm van, aki cigány származású.

Én az 5. kerületben születtem Budapesten, mármint hogy oda vittek haza, ott laktak. És akkor, amikor a nagyobbik öcsémmel volt terhes édesanyám, úgy döntöttek, hogy ez így nem lesz jó az 50 négyzetméteres lakásban, mert még tudták, hogy szeretnének gyereket, és gondoltak egyet és leköltöztek vidékre, Békés megyébe, Gyomaendrődre, az édesanyámnak a fél nővéréhez. Ott vettek egy hatalmas családi házat, és oda leköltöztünk, és mi ott nőttünk fel. Van még két öcsém, hárman vagyunk testvérek, kettő meg másfél év van köztünk lefelé. Ott kialakítottak egy jó életet. Amit az édesanyámról tudni kell a háttérinformáció, a szocializáció miatt, meg az édesapámról is, hogy benne voltak ebben az underground kultúrában, itt gondolok az Európa Kiadó zenekarra. Koncertekre jártak, az édesanyám benne volt az első alternatív színháznak az alapításában, a 25. Színházában, és ő sokáig úgy volt, színésznő is lesz, de aztán nem lett. Szóval ezek az értékek ott voltak végig és mindig buli volt nálunk, és állandóan jöttek vendégségbe a pesti haverok, meg nagy disznóvágások voltak. Szóval mindig történt valami, és az egyértelmű volt mindig, hogy ha van valamilyen jó koncert volt, akkor oda vittek minket vagy színházba. Ez természetes volt, vagy kávézóba beülni. Ez nekünk teljesen hozzátartozott a napi rutinhoz, hogy újságot olvasunk, beülünk egy kávéra. Ez majd a későbbiekben lesz fontos. Mi odajártunk az általános iskolába. A mai napig együtt-mentnek vagyunk Endrődön persze, de nagyon szeretnek minket, főleg az édesanyámat, ő nagyon jó volt ezekben a kapcsolat kialakításokban, szomszédsági viszony, ilyesmi.

Endrődön van egy cigány sor, de az nem ott van, ahol mi élünk. Most így visszagondolok, szerintem az első barátok között, akikkel ott

megismerkedtek, az egy cigány család volt. Nekik hármás ikreik voltak, akik pont annyi idősök voltak, mint én, tehát mi egy osztályba kerültünk aztán. Szóval ez úgy nézett ki, hogy az, hogy mi cigányok vagyunk, vagy hogy van egy ilyen vonal a családban, azzal az apám saját maga gyökértelenségi érzete miatt, mint tény azt, tudtuk, és szerintem teljesen normálisan benne volt a beszédünkben, meg a tudatunkban, meg akármi, de soha sem volt, hogy tartozunk az ottani cigány közösséghez, meg ismerkedjünk velünk, egy ilyen vonal sohasem volt. Ez aztán nekem tudatosan jött be, amikor ide jelentkeztem az egyetemre, hogy visszatérni esetleg a nyelvet, szokásokat. Ja, igen. Szokások. Szinte semmi. Egyedül annyit szoktam csinálni, hogy a paprikának a csücskét levágom, mert az a halottaké, ennyit tudok. Gyakorlatilag semmi mást. Se temetkezés, se a születés semmi ilyesmit nem tartottunk. Szóval lett cigány család barátunk, de nem volt hangsúly ezen. Abszolút elfogadott minket a közösség, és oda jártunk át suliba, az ott volt, nem messze. Mind a hárman. Sőt még bölcsibe is jártunk, aztán oviba és általános iskolába.

Azt nem tudom, hogy hány évig jártunk bölcsődébe. Én talán nem jártam... De lehet, hogy anya beadott, mert... Amikor a nagyobbik öcsém született, 1988-ban költöztünk le, akkor én két éves voltam, lehet, hogy engem már beadott bölcsibe, hogy hároméves koromig ott legyek, de oviba biztos, hogy berakott, ahogy lehetett, mert hogy ők dolgoztak közben. Az édesanyámék kialakítottak egy szabó és varró kft.-t, sőt, az még gmk volt akkor, gazdasági munkaközösség. Ugye, akkor csak azt engedélyezték a rendszerváltás előtt. És szabtak-varrtak, voltak megrendeléseik, és akkor Pestről hozták az anyagot, és akkor a környéken az édesanyám hordta a varrónőknek az anyagot, hogy varrjanak. Meg lett saját varrodánk, a háznál kialakították, szóval vállalkozók voltak. És beadott minket oviba, meg volt, hogy bébiszitterünk is volt. Igen. Az édesapámnak szakmunkás végzettsége van, szobafestő-mázoló, az édesanyámnak érettségije volt akkor, majd később, 50 éves korában elkezdett főiskolára járni, művelődésszervező szakon. Ja-ja. Iskolába jártunk. Szerettünk. Akkor még divat volt, amikor beiratkozik először a

gyermek, akkor utána kijön a két tanító néni, majd aki lesz, és ők pont egy testvérpár voltak: Gizike néni és Editke néni. És akkor még nem volt annyira rendezett az udvarunk meg a ház, mert akkor még nem volt annyi pénzünk. Úgy kell elképzelni, ez egy 400 négyszögöles telek, tehát hatalmas. A ház egy régi építésű szlovák polgári ház, hat szobás. Szóval nem volt pénz annyira felújítani, még a kinti budi is megvolt, de volt angol WC bent, csak hát az is még megvolt. A csirkék szaladgáltak a kertben. És eljöttek családlátogatásra, és anya később viccesen mesélte, egy kicsit meglepődtek, de nagyon aranyosak voltak, már akkor jó kapcsolat alakult ki. Nem volt probléma ezzel. Az iskola mindig az első volt. Olyan nem volt, hogy ez nem fontos, nem érték, vagy akármilyen. Velem az édesanyám sokat tanult. Arra emlékszem, hogy velem lelkiismeretesen majdnem mindennap leült, és akkor írtunk, olvastunk, amit kellett. Aztán az öcséimmel már kevesebbet, a középssővel még igen, mert neki nehezebben ment az olvasástanulás, meg ők Tolnai-módszerrel tanultak, szerintem az rosszabb volt, mint az enyém. De neki nehezebben ment, vele még nagyon sokat foglalkozott. A legkisebb öcsém már nagyon önálló volt, ő már azt csinált, amit akart. De hármunk közül szerintem ő a legjobb képességű, neki mindent ment elsőre, matekból zseni. Nagyon ügyes volt, neki szinte nem is volt rá szüksége, hogy támogassák.

Így éledgeltünk. Mindannyian mentük az iskolába, amikor kellett, mármint hogy év szerint, amikor iskolaérettek lettünk. És akkor hatodikban úgy döntött az édesanyám, hogy átvizsz a város másik végébe a hatosztályos gimibe 7.-8. osztályba. Az az elit osztály volt. Így később tudom, hogy azok a sugdolózások miért mentek: „te is átmész, de jó, én is megyek, de ne mondd el az osztályfőnöknek”. Nem ment azért mindenki. Emlékszem, a mi osztályunkból hárman mentünk át akkor: a jegyzőnek a lánya, aki aztán a mai napig az egyik legjobb barátnőm, meg egy másik lány, meg én, hárman. És akkor a hetedik-nyolcadikat ott végeztem. Utána pedig nem tartották megfelelő színvonalúnak az édesanyámék az iskolát. Tehát még jobbat akartak. Ezért két év után felvételiztünk Szegedre, a Tömörkény István Gimnáziumba, humán tagozatra. Tehát a hetedik-

nyolcadikat ott jártam, és a nyolcadik után felvettek négyosztályos gimibe, és akkor kollégista lettem, mert az 120 km-re volt. Nehéz volt a váltás, nagyon utálok azóta is a vasárnap estéket, mert arra emlékeztet, hogy el kell mennem otthonról, és nem lehet az esti filmet olyan kellemes melegben megnézni, de azt mondom, hogy nagyon-nagyon megérte. Ha én nem oda jártam volna abba a gimibe, akkor valószínűleg nem itt tartanék. Az egy jó gimnázium szegedi viszonylatban, mondjuk, de a legújabb rangsorban, az országosban nincs benne az első százban. De szerintem nagyon jó volt, és speciel latint tanultam négy évig. Meg az első idegen nyelvet, az angolt, azt heti 5 órában tanultuk. Irodalom is heti 5 órában, töri is heti öt órában. Szóval kemény volt. Ott úgy volt, hogy elsőben nem voltam olyan jó tanuló, aztán első nyarán jött az első szerelem, és akkor meg azért nem tanultam másodikban, és akkor ott majdnem megbuktam helyesírásból, nyelvtanból meg kémiából, és akkor mentek a harcok, hogy lusta, meg izé, és tanulni kell, és tiltottak a fiútól. Rossz volt az az időszak, de harmadik-negyedikre már megszoktam, meg jó közösség volt a koleszban, és harmadik-negyedikben nagyon jól tanultam már. Töriből speciel jobb lettem, mint az osztályelső.

Akkor utána beadtam a felvételimet. Én ugye a régi rendszerben érettségiztem még, úgy, hogy matekból hármast kaptam, meg töriből négyest, tehát az érettségim nem lett olyan jó töriből, de minden másból ötös lettem. Beadtam a felvételimet három helyre, de akkor még kellett írásbeli felvételit tenni, és az nagyon rosszul sikerült, annyira rosszul, hogy még szóbelizni sem hívtak be sehova. Akkor ott egy év elveszett, de mégsem annyira, mert pótfelvétellel elmentem költségtérítéses művelődésszervező szakra az ELTE-re levelezőre. Felköltöztem Pestre. Az hozzátartozik a történethez, hogy ott éltünk Gyomaendrődön, de közben két lakásunk megmaradt Budapesten, és az édesapám 1992/93-tól elkezdte ezt az óriásplakátragasztást, és a cégünk, vagy hát anyáék cége arra állt át, és ő ezért nagyon sokat utazott az országban, és szinte úgy volt, hogy csak hétvégén volt otthon, de egyébként meg Pesten. És akkor én felköltöztem Pestre az érettségi után, és elkezdtem dolgozni a McDonalds'-ban. Na, hát, annál rosszabbat senkinek nem kívánok.

Nagyon-nagyon nem szerettem ott dolgozni, és azóta is az egyik motivációm az, hogy tanulni, tanulni, mert ha nem, akkor csak a McDonald's-ba mehetek el dolgozni, és az nagyon rossz. Ez meghatározó élménye az életemnek. Egy évig, amíg az ELTE-re jártam művszerre, addig csináltam a McDonald's-ot, viszont utána beadtam megint a felvételimet. És akkor már jött az új rendszer és az új eljárás, a pontok beszámítása az ránk nézve előnyösebb volt, a régi rendszeresekre, így könnyedén bekerültem ide, az egyetemre. De akkor csak ide adtam be, töri-romológiára már. Ez a romológia úgy jött a mi tudatunkba, hogy az édesanyám beszélgetett a gyomaendrői helyi cigány kisebbségi önkormányzat vezetőjével, mert jóban voltak, és ő mondta, hogy ő is akar ide Pécsre jönni romológiára levelezőre, hogy hű, az micsoda, meg így meg úgy. És akkor beszélgettek róla. Azt tudtam, hogy a töri szakot mindenképp akarom csinálni, de hogy mi legyen mellé, hát, hogy a romológia. Ez az, ez lesz az. Beadtam, felvettek, és akkor el is kezdtem. És imádtam. Azután az egy év kimaradás után én komolyan mondom annyira megbecsültem ezt az egyetemet, hogy minden fél év elején szinte ünneplőben mentem, fehér ingben meg szépen. Imádtam ide járni meg mai napig is imádom. Az, hogy bejárni órára, találkozni a csoporttársakkal, okosodni. Szóval ezt imádtam nagyon. A mai napig úgy gondolom, hogy ha még reggel nincs is kedvem bejönni, mert kicsit még aludni akarok, akkor is arra gondolok, hogy biztos, hogy történni fog valami, amiből tanulhatok valami újat. Ezért minden órára be is mentem szinte mindig. Többször lestrébereztek a törin: „tudom, tudom, maga az, aki mindig az első sorban ül a nevét nem tudom” szóval ilyenek vettek. A jegyzeteim mindig kézzel írtak, mert szerettek nagyon. Meg én is. És akkor úgy volt, hogy párhuzamosan a törít meg a romológiát, és aztán hat év alatt el is végeztem, és akkor történelem tanár és bölcsész illetve romológus bölcsész a végzettségem.

Akkor az egyetem már egyetem volt. De ez még a régi rendszer, nem BA-MA, még az ötéves képzés. És akkor utolsó előtti évben elkezdtem gondolkodni, hogy mi lesz egyetem után, hogy mit akarnék. És nagyon tudatosan úgy döntöttem, hogy én szeretnék itt

maradni, és ha lehet, akkor itt valamiféle karriert befutni vagy ilyesmi. És akkor elkezdtem, a Szakkollégiumba jelentkeztem elnöknek, meg nagy szervezőnek, és akkor ez sikerült. És nem akarok nagyképű lenni vagy ilyesmi, de ment, mint a karikacsapás. Tényleg nagyon sok stresszel járt, meg tényleg sokat dolgoztam, de ment minden. Meglettek a nyelvvizsgáim, az Országos Tudományos Diákkör Konferencián ötödik lettem, beválogatták a tanulmányomat, csináltam kutatást, voltam konferencián előadni még utolsó évesként. Ment minden, jöttek a lehetőségek, én éltem velük, én dolgoztam, és minden meglett időre. És a szakdolgozataim is. Az államvizsgám is ötös lett, a törin is. Nagyon jó volt, nagyon büszke voltam egyébként magamra. És aztán lediplomáztam, minden, és akkor utána gyakorlatilag egyértelmű volt már egy évvel a végzésem előtt, hogy beadom a doktori iskolába felvételeimet. De ugye a Forray Kati akkor még tanszékvezető volt, és látta, hogy itt vagyok, és gondolom megkedvelt, vagy nem tudom, látott bennem valami potenciált, és mondta, hogy mindenképp adjam be a felvételimet nappalira ösztöndíjasnak. És beadtam és meglett, és felvettek.

És igazából most pont egy-két hónapja beszélgettem az édesapámmal, mert mind emellett, hogy ez ilyen nagyon jól hangzik, meg nagyon sikeres, az egyetemi éveim alatt a szüleim elváltak. És csúnya az egész ügy, még mindig nincsenek tisztázva a viszonyok, és az édesanyám még mindig nem tud talpra állni. Meg a két öcsém is enyhén szólva szomorú történet, mind a ketten leérettségiztek kettesekkel meg a legrosszabb jegyekkel, se munkájuk, se motivációjuk, hogy dolgozzanak, otthon ülnek és nem csinálnak semmit, és várnak mindent, mint a sült galambot. Szóval mindez ott van a háttérben mindig, csak ez fizikálisan is messze van, mert ők ott vannak Pesten, én meg Pécsen a szép kis vidéki életben, és próbálok kompenzálni. Tehát hogy pl. lehet, hogy az is benne van, hogyha már a két öcsém nem tud semmit felmutatni, akkor én minél többet. Beszélgettem az édesapámmal, és próbáltuk az okokat keresni, hogy lehet, hogyha ugyanazt a neveltetést kaptuk, mégis miért ez a hatalmas különbég. Mondta, hogy hát az a fajta a céltudatosság, meg akarat... igen ez a céltudatosság se benne, se az

édesanyámban nincs benne, és a két öcsémben sincs. Senkin nem látta a családban úgy egyébként, egyik rokonon sem. És ez valóban így van. Amellett, hogy mindig az lebegett a szemem előtt, hogy az édesapámnak és az édesanyámnak megfelelni. Évek óta elég tudatosan élek. Mondjuk ez köszönhető a Romaversitasban elvégzett önéletrajzíró meg karriertanácsadós kurzusoknak is, hogy öt évre, tíz évre, tizenöt évre előre megmondani, hogy mit szeretnék, és akkor azt leírni vagy lerajzolni, vagy legalább a fejemben felépíteni, és akkor az ott van, és azt tudom, hogy ma azért megyek be dolgozni, hogy tíz év múlva legyen családi házam. Ezeket mindig fejben tartani, és kitűzni mindig egy közelebbi, egy távoli és egy nagyon távoli célt. Az már ugye álmom gyakorlatilag. Ezt sokáig ilyen fajta büntetésnek is megéltem igazából, hogy tudtam, nagyon tudatos vagyok, meg hogy kvázi karrierista, meg megfelelési vágyam van a szüleim miatt, de azért én mérges voltam a világra, hogy nekem miért kell így élnem, és nagyon sokáig... hogyha találkoztam új emberekkel vagy idegenekkel, ők mindig félték tőlem. Mert az arcom... sosem mosolyogtam, nagyon türelmetlen voltam a külvilággal, meg a családommal szemben is, meg másokkal. Nem voltam toleráns, mindig azt vártam el, amit én is csináltam, mert ha én is képes vagyok rá, akkor más miért nem. De ez viszont megváltozott azzal, amikor például letettem a diplomát az asztalra, és megelégedtem magammal. Büszke voltam, és azt mondtam, igen, én ezt annak ellenére elértem, hogy más úgy viselkedik. Szóval ez rajtam múlik, és attól, hogy én csúnyán viselkedem másokkal, attól nem lesz jobb se neki, se nekem, mert én is szégyelltem magamat a viselkedésem miatt. Ezen változtassunk. És akkor gyakorlatilag volt egy ilyen fordulat az életemben. És tényleg könnyebb úgy, hogy az ember mosolyog, meg kedves, sokkal kedvesebb az emberekkel, meg előzékeny, meg ilyesmi.

Nagyon sok könyvünk van. Szerintem több ezres könyvtár. Kvázi egy könyvtárunk van, ja. Az édesapám gyűjtötte a Hamvas Bélát, Várkonyit olvas, szóval minden van. Az összes regények, mindenféle. Nagyon sok könyvünk van. És egyébként én nem szeretek olvasni. A *Pál utcai fiúkat* vagy nem tudom, mit kellett

olvasni, az édesanyám leültetett, a nyári szünetre beosztotta, hogy minden nap kell mit tudom én öt oldalt olvasni, de én sírtam és zokogtam, hogy „nem akarok olvasni”. Azóta sem szeretek annyira olvasni, de tudom, hogy kell. Szakszöveget persze azt imádom, azt falom. De úgy egyébként, ha rá kell venni magamat, hogy szépirodalmat olvassak, az ritka, és mondjuk van egy-két író, akit nagyon szeretek, például Ulickáját szívesen olvasom. De ez annyira nincs benne a mindennapjaimban, ellentétben a szüleimmel, akiknek mindig van könyv az éjjeliszekrényükön, és tényleg olvasnak lefekvés előtt pár oldalt mindig. De nekem ez annyira nem természetes. Mondjuk az öcsém szeretnek olvasni, de én nem.

Az általános iskola gyalog kb. tíz percre volt. De az nem volt szegregált iskola, meg ilyesmi. Ma már inkább. Ugye úgy néz ki a település... Gyomaendrőd „Gyoma” meg „Endrőd” két település voltak, és azt hiszem, hetvenvalahányban egyesítették őket, azóta is utálják a gyomaiak az endrődieket, és az endrődiek a gyomaiakat, és a vallásilag is elkülönült, mert az endrődiek katolikusok, a gyomaiak meg német evangélikusok meg reformátusok. Egy hosszú út köti össze a két várost kvázi, ami elég gyéren épült be, de összeköti most már egy főút. És akkor mi ugye Endrődön laktunk, és ott volt egy általános iskola, a ligetben, tök szép helyen egyébként. Gyomaendrőd arról híres, hogy a Körös folyó miatt 19 belholtága van. Gyönyörű horgásztavak. A környezet gyönyörű. A sulikint van a gátnál, ott van a folyó mellett. Holtág veszi körül, meg van egy nagy liget. És oda jártunk. Gyomán két általános iskola volt, most már összevonták őket, de szerintem az én időmben nem volt divat, hogy az endrődiek áthordták a gyerekeket Gyomára, de ma már igen. Kezd elcigányosodni az endrődi iskola, és mind a mellett, hogy egyébként nagyon jó integrált pedagógiai programot vezettek be, meg innen, a romológia tanszékről mentek továbbképzést tartani nekik, tehát nagyon jó tapasztalatok vannak, megpróbáltam visszamenni kutatni is, hogy a személyes ízemet félretéve, de úgy látom, hogy azért próbálják ezt javítani. De szóval az most már elcigányosodott. Akkor még nem. Nem volt cigány osztálytársam.

Csak a hármas ikrek, akiket mondtam, hogy ők a barátaink lettek, de ők sem a cigánysoron laktak.

Voltak cigányok az iskolában, de ők a kisegítőbe jártak. Ami fizikálisan is külön volt, tehát nekik gyalogolniuk kellett azért, hogy bejőjjenek ebédelni vagy az uzsonnáért. Napköziben volt, hogy együtt voltunk, talán mintha az egyik osztályban lettek volna többen, de az a C volt persze, én A-s voltam. És a napköziben voltak még. Karolinának hívták az egyik lányt, arra emlékszem. De megvolt ez a szegregáció az iskolában belül, egyrészt a kisegítő, másrészt a C osztály. Igen. Nem tudom megmondani, hogy nagyságrendileg a város lakosságához képest mennyi a cigány. Az középiskolában nem voltak cigány tanulók. Úgy volt, hogy van egy gim, ez a Kner Imre Gimnázium, meg a Bethlen Gábor Mezőgazdasági Szakközépiskola, de ott is lehet érettségizni, meg ott lehet cukrásznak tanulni, péknek, felszolgálónak, szakácsnak meg ilyesmi. És nem a gimibe járnak a cigányok, maradjunk annyiban, hanem a Bethlenbe. Én nekem nem volt cigány osztálytársam.

A másik gimnázium meg abszolút egy ilyen elitebb hely volt, tehát az ott volt a belvárosban, az is a Tisza parton volt. Nem jártak oda sem. A koleszban sem volt, úgy emlékszem, hogy nem volt cigány lány. Mert ugye koedukált volt a kolesz. Ja, ezt azért elmondom, hogy a kollégiumunk a második legszigorúbb volt akkor a városban, az első az Angol Kisasszonyok Kollégiuma volt. A miénkben mindig tizkor villanyoltás volt, meg rend, meg beágyazni, mindig ellenőriztek, meg akármilyen, meg a tanulás ideje is meg volt szabva. És a mai napig, amikor tíz óra van, akkor az bennem egy villanás, na, akkor most már le kéne feküdni, meg el kéne menni zuhanyozni, vagy valami. Szóval ez annyira megmaradt bennem, és az egyetemen éjszaka soha nem tanultam. Külön tudtam azt választani, hogyha hazamentem, ott nem tanultam, azért mentem, hogy együtt legyek a barátaimmal, a családommal, hogy otthon legyek, azt élvezem. És így fizikálisan is elkülönül a tér a tanulás meg a család között. Most már ezt tudom kezelni, hogy annyi időt hagyok magamnak, hogy tudjak tanulni. Az első időkben ez gond volt, persze, mert akkor nem

tudtam hétfőre felkészülni, meg rossz jegyet kaptam, meg nem tudom, de most már ez nem probléma. Hogyha mit tudom, én vonatra ülök, akkor nem viszem a tankönyvet, mert felesleges, tudom, úgysem fogok tanulni, örülök, ha otthon vagyok végre.

Az alapfokon és középfokon nem voltak diszkriminációs „élményeim”. Itt az egyetemen, itt viszont nagyon erősen. Volt egyfajta sokk is persze, tehát, hogy addig nem voltak... tehát nem beszélgettem erről én soha idegenekkel. És a legjobb barátaim romológia szakosok voltak szintén. Együtt jártunk bulizni, meg kávézni, szóval nagyon jó volt a közösség is, meg akkor sokat segítettünk egymásnak, meg sokat összejártunk és szerettük egymást nagyon. Most is persze. Ez nekem mind az egyetemhez kötődik inkább.

A tanulmányaimban az egész család segített. Egyrészt ez kvázi kötelező volt, tehát rossz érzés volt, hogy nem vettek fel. Tehát nem volt arról szó, hogy én esetleg csak azt a levelezőt csinálom és kész, mindenképpen nappali képzésre, öt évesre rendszeren. A szüleim mondták, persze. Sőt, abból baj volt, hogy engem nem vettek fel, az egy nagy csalódás volt az egész családnak. És amikor felvettek, az annyira jó volt. Igen. Tehát ez így volt, ennek így kellett lennie. Igazából, mivel mindig olyan közegbe jártam iskolába, ami elitebb volt, ott ez mindig természetes volt, hogy mindenki más is egyetemre megy. „Te hova adod be, de miért úgy”... Az egyik szobatársnőmet sem vették fel, ahova szerette volna, és akkor együtt keseregtünk. A kollégiumi nevelők is, az osztályfőnök, nagyon szeretett engem a gimis osztályfőnök. Nem volt kérdés, mindig mindenki „persze, menjél, igen”. Ez az alap, igen.

Hogy miért nincs sok roma, akinek felsőoktatási képzettsége van? Hát, integráció. Van egy erős elképzelésem, amihez tartom magam. Azt vesszük ugye alapnak, hogy az előrejutás, az jó, meg hogy, jó állás, meg pénz. Ezt diktálja a mai világ, egyébként is. Tehát ez nincs megkérdőjelezve, az alap az, hogy iskolába jár valaki, meg jegyeket kap, meg eszerint él. De mi van akkor, hogyha nem ebben mérjük a

sikert? Vegyük azt, hogy ez. Az, hogy a cigányság ugye... Azért arról nem beszélünk, hogy mivel az 1300-as évektől datálódik az ittléte a cigány népcsoportnak Magyarországon, valószínűleg már egy része teljesen felszívódott a társadalomba, nem lehetne utánkövetni, hogy ki az. Tehát egyrészt már nem látható, mert integrálódott teljesen vagy asszimilálódott rosszabbik esetben. Azok látszanak nagyon, akik kvázi kívül élnek ezen a társadalmon, vagy mindig jelképeikben, szimbólumaikban, ruhákban viselik a cigány kultúrának az értékeit. És most a tyúk vagy a tojás volt előbb, nem tudni, de hogy egyrészt oka a társadalomnak az előítéletessége, az oktatási javakhoz való hozzáférhetőség nem adódik meg ugyanúgy a cigány gyerekeknek, mint mondjuk egy többségi társadalombeli, sőt középosztálybeli többségi társadalomba tartozó embernek, mert ugye tudjuk, hogy a szegény embereknek sem ugyanazok a lehetőségeik. De általánosságban az biztos, hogy a közoktatási rendszerünk az úgy rossz, ahogy van. Meg a magyarországi társadalom nem demokratikus. Egyszerűen... És ez most nem hiba vagy nem hiba, de itt soha nem volt demokrácia, ezt tudjuk. Magyarországnak, a társadalomnak meg kell tanulnia, hogy mi az. Tehát amikor valóban felállhatok egy helyen, és azt mondhatom, hogy „bocs, de ez nekem nem tetszik, én így szeretném csinálni”. Vagy igenis számít a szavazatom, vagy igenis számít a véleményem, én igenis megtehetem azt, amit szeretnék, ha a másik szabadságát nem sérti. Tehát a jogainkal való élés és a kötelességeinknek a betartása az egy igenis kökemény tanulási folyamat, és ez még nem történt meg a magyar társadalomban.

Én mint történész vagy már mint ezen gondolkodó azt gondolom, hogy egyrészt Magyarországon nincs még demokrácia. Látványintézkedések igen, ugye a politikai rendszer átalakult, meg a legfelső intézmények, de az ott dolgozók és az ott élők sem gondolkoznak demokratikusan alapvetően. Tehát azok a fajta beidegződések, amik akár a szocializmusból vagy még az azelőtti rendszerből jöttek, azok még nem tisztultak ki. Azok a reflexek még mindig megvannak, hogy az unokaöcsémnek adom az állást, vagy elsikkasztom ezt a pénzt, mert úgy sem tűnik fel senkinek, vagy nem fizetek adót. Hogy

képzeli valaki, hogy nem fizet adót? Én nem ebben nőttem fel, én demokratikusnak gondolom magam, persze nekem is vannak hiányosságaim, mert egy alapvetően nem demokratikus személyiség nem tud felnevelni szerintem egyből egy olyan generációt, aki viszont abszolút demokratikusan gondolkodik. Itt is van egy átmenet. Ugye a pedagógusoknak is ezt fel kell ismernie, és olyan autentikus, egyedi személyiségeket meg valódi demokráciában gondolkodó személyiségeket csak akkor tud nevelni, hogyha már ő is valamennyire látja ezt. És ha a közoktatási rendszer ezt megengedi. Mert most afelé haladunk megint, hogy ne engedje ezt meg, mert nem érdeke az államhatalomnak, hogy ő demokratikusan szabadon gondolkodjon akár magáról akár a társadalomról. Vagy kritikusan, adja Isten. Ez nem cél persze. Ez az átmenet hiányzik, és nagyon nincs még vége. Én nagyon szeretem Magyarországot, nyilván, itt nőttem fel, nagyon fontosnak tartom azokat a kulturális értékeket, meg tudományos eredményeket, amiket elért az ország, és hiszem azt... Tehát megvan a potenciál az országban, csak még... halad ez, meg napról napra több ilyen gyerek lesz. Szóval ezt nem lehet tíz év alatt számon kérni vagy húsz. Ez 100-150 év, nem tudom, mennyi. Meglátjuk. De az egész országban nem jó a gondolkodás, és nincs felkészülve arra, hogy ne bántsa a másikat, csak azért, mert ő mondjuk cigány, vagy mert szegény, vagy mert nem tud visszaütni. Ezt látom a legalapvetőbb problémának.

Milyen tényezők segítettek a tanulmányaimat? Nyilván kellett egy anyagi héttér, ami adott volt gyakorlatilag majdnem végig, de azért az egyetemi éveim alatt már kezdett tönkremenni a család ilyen szempontból, de volt egy nagyon jó időszakunk. Másrészt az iskola mint értékfelfogás biztosan kellett hozzá, mert ugye az édesapám azzal, hogy gyökértelesen nevezi magát, nyilván elhatárolja magát és a saját családjával ellentétes értékeket képvisel. Ez egyfajta csak azért sem úgy fogom csinálni, mint a szüleim. Nem tudom. Hát, nem tudom. Volt biztos néha ilyen pozitív diszkrimináció az egyetemen, azért az ösztöndíjprogramok segítettek sokat. De sosem volt az, hogy én abba akarom hagyni, sohasem merült fel egyszer sem. A végén már nagyon untam egy kicsit, hogy még mindig rajtam nehezedik a

szakdolgozatok terhe, meg az összes szigorlat töriből, de sosem merült fel bennem, hogy én abba akarom hagyni. A Romaversitas támogató közössége, meg nem tudom. Azért hogyha bármi bajom volt, akkor én felhívhattam őket, és mondhattam, hogy figyelj, Gábor ez a bajom, vagy kellene egy kis pénz vagy előleg vagy nem tudom. Kelltek a barátok. Meg nekem kell partner, az mindig, én partnerfüggő vagyok szerintem, párkapcsolatfüggő. De kell a külföldi élmény is. Voltam három hónapot külföldön, az is nagyon sokat dobott rajta. Sok tényező, de leginkább ez a kitartás, az kell. Nekem könnyű dolgom volt ilyen szempontból, mert nagyjából adott volt az anyagi háttér, ami lehetővé tette azt, hogy a mindennapjaimban ne azon aggódjak, hogy holnap mit eszem. Nekem ilyen szempontból nem olyan megható a történetem. Nekem viszonylag egyszerű volt ez az út. Meg hát nyilván hozzájárult az is, hogy külsőleg rólam nem mondják meg, nem is feltételezik. Minden vagyok: indián, meg voltam kun is, de az sosem feltételezik, hogy cigány. Nyilván ez is. De megpróbáltam ezzel sosem visszaélni, hanem élni ugyanúgy, mint mondjuk az adottságaimmal. Soha nem fordult elő, hogy ezzel visszaéltem volna, vagy felhasználtam volna mások ellen. Erre mindig kínosan ügyeltem. Igen. Meg az őszinteség szerintem mindig fontos. Én sosem mentem el úgy vizsgázni... Vagy ha elmentem úgy, hogy nem tanultam, bementem, és akkor azt mondtam, hogy „tanár úr, tanárnő nem tudtam felkészülni, majd visszajövök, adjon egy egyest”. Nekem az édesanyám mindig azt mondta, hogyha felszólítanak felelni, és nem tudod, akkor felesleges makogni, akkor inkább mondd meg őszintén, hogy nem készültél, aztán majd legközelebb javítasz. És én ehhez mindig tartottam magam. Akkor inkább őszintén megmondom, hogy nem készültem. És szerintem ezért is szerettek. Ja, az osztályban, a gimiben Szegeden ezért utáltak engem az osztálytársaim, mert én őszintén megmondtam, ha volt valami bajom, és egyszer hármast kaptam magatartásból, mert azt mondta az osztályfőnököm, hogy szívtelen vagyok. És hármast kaptam magatartásból. Igen, mert nyilván az egy jó dolog, hogy őszintén megmondom, de nyilvánvaló ehhez társult egy olyan kommunikáció, ami nem egy megoldáskereső, hanem egy ilyen... jól van, béna vagy, tessék... tehát hogy rossz volt a

kommunikációm. Tehát ő azt értékelte, hogy én őszinte vagyok, csak azt nem, ahogyan. Igaza volt, hogy hármast kaptam. Azért azon meglepődtem. De hát ebből is tanul az ember. A kommunikációm nagyon sokat változott az elmúlt évek alatt itt, az egyetemen. Tehát tényleg megtanulni azt, hogyan dolgozol együtt másokkal, akik teljesen mások, mint te, és hogyan kell egy konfliktust kezelni. Mondjuk azt a mai napig nem tudok rendesen, mondjuk konfliktuskerülő vagyok szerintem, nem olyan, aki nyíltan konfrontálódna. De az is fontos szerintem, hogy a kommunikációt javítani, meg ezt tanulni.

Mit szeretnék még elmondani? Engem felvettek a Romaversitasba annak ellenére, hogy ott alapvetően szintén szociális háttér az, ami alapján felveszik az embert. De utána, meg a mai napig is azt érzem, hogy engem nagyon szerettek meg büszkék voltak rám, de ha kifelé meg kell nyilvánulni vagy interjút kell adni, vagy meg kell jelenni valahol, akkor sohasem engem hívtak, mert szerintem én nem vagyok elég megható történet, mint ahogyan neked is mondtam, nem vagyok elég cigány. Ez a másik oldala ennek az egésznek, hogy számon tartják, hogy én azt mondom magamról, hogy cigány származású vagyok, de mindig azt érzem, hogy ők ezt nem hiszik el. Vagy van egy ilyen ki az igazi cigány ki nem. Tehát az a fajta szakmai vita, ami megy, hogy ki a cigány, vagy ki mondja meg, az ugyanúgy megvan a közösségben, hogy méregetik egymást, te biztos te izé. De ez csak ilyen nagyon nehéz téma. Nekem is. Mindig volt egy ilyen érzésem, hogy én nem is tartozok ide igazából. De ezt olyan... most ki mondja meg? Nem ítélezhetünk egymás fölött. Ja. Mondjuk bármilyen helyen, ahol ez ahol előnyt jelenhetett volna de mondjuk más környezetben, mondjuk itt az egyetemen vagy akárhol én soha nem kezdtem azzal, azért vagyok itt, mert cigány vagyok. Az mindig ilyen utolsó előtti volt, hogyha elmondtam egyáltalán. Szóval ez soha nem volt nálam egy ilyen adu ász. Ennyi.

Jennifer: “Miért vagyok én szerencsésebb, mint ők?”

Jennifer vagyok. Egy testvérem van, egy húgom. A szüleimnek a legmagasabb iskolai végzettsége 8 általános. Ők egy kisfaluban laknak Tolna Megyében. A testvérem főiskolát végzett ifjúságsegítő, én pedig német-történelem szakon végeztem a Bölcsész Karon. Gyerekkoromban ez, hogy cigány vagyok, nem is vetődött fel, mint kérdés, egészen 12 éves koromig, amikor az egyik tanárom, az általános iskolai tanárom, aki szintén cigány származású, ő előhozakodott azzal az ötlettel, hogy a Gandhi Gimnáziumba kellene, hogy jelentkezsek. Ezt én még nagyon korainak tartottam, úgyhogy nem nagyon örültem az ötletnek, de a szüleim támogatták, ugyanis látták azt, hogy nem lesz pénzük arra, hogy engem segítsenek. Jelentkeztem, felvettek és oda kezdtem járni 6. általános iskolás koromtól és később a testvérem is odajött. Tehát mind a ketten ott végeztünk.

Általános iskolai tapasztalataimra még visszatérve: Jó tanuló voltam, szerettek, nem tettek különbséget közöttünk. Középiskolában úgy éreztem magam, mint egy állatkertben. Rengeteg látogató jött hozzánk mindig. Újságírók. Igen, a Gandhi Gimnáziumba. Kicsit izoláltan éreztem magam, mert ez az iskola a város szélén van. Elég kevés kapcsolatunk volt a városon belüli iskolákkal. Mondhatni semmi. Elzárkóztak ezelől. Mindig pró-báltunk testvérosztályt találni, de nem sikerült. Mindig ugyan azokat az embereket látni, ez nekem elég nagy tortúra volt egy idő után, merthogy egyosztályos évfolyamok voltak. Nem volt annyi diák az iskolában, hogy több osztály legyen egy évfolyamon. De rengeteg lehetőséghez is jutottam a Gandhi Gimnázium által, tehát alapvetően azt kell, hogy mondjam, nagyon nagy segítség volt, meg jó döntés volt a szüleim részéről, hogy elengedtek, noha akkoriban azt gondoltam, hogy nem. Tényleg

mindenben segítettek. A nyelvvizsgát kifizették. A kollégiumért és a szállásért csak jelképes összeget kellett fizetnünk. Az útiköltséget visszatérítették számunkra. Eljutottam külföldre is ifjúsági cserékkel. Tehát azt kell, hogy mondjam, ott nagyon sokat segítettek nekünk. Jó tanáraink voltak.

(olvassa az interjú-vezérfonal egyik sorát) Egyetemi tapasztalatok: Pécsen maradtam, most utólag jó döntésnek tűnik, de akkor nem voltam benne teljesen biztos. De azon az alapon, tehát azon az elven működtem, hogy ismerem a várost, vannak kialakult jó kapcsolataim, akkor miért menjek el máshová. Meg viszonylag közel is volt a fálumhoz. Nem sok barátom van. Tehát az egyetemről nem sok emberrel tartom a kapcsolatot. Ennek számos oka lehet, de szerintem az egyik az a származásom, mert már az elején nem alakult ki olyan sok kapcsolat. Emlékszem egy jelenetre, hogy első évfolyamos voltam és az első hét volt, akkor még rengetegen bejárnak előadásra is, hogy megtudják, mik lesznek a követelmények. Az első előadáson ökortörténeti tárgy kapcsán elég sokan voltunk, és nem ült mellém senki. És még álltak is a teremben, de volt két szabad szék a két oldalamon, és nem ült oda senki. És akkor a tanár bejött, és azt mondta, hogy ő rasszistákat nem tanít, becsapta az ajtót és otthagyt bennünket. Ez talán egy ilyen emlékezetesebb. De volt olyan csoporttársam is, aki állandóan arról próbált gyözködni, hogy miért kell a Jobbikra szavazni. Vele sem alakult ki nagyon szoros kapcsolat. Csodálkoztak rajtam szerintem az évfolyamon, legalábbis a történelem szakon, hogy egész jól szerepeltem. A német szakon nem annyira, azt nem annyira szerettem, de azt is elvégeztem valahogy. Szóval csodálkoztak azon, hogyan lehetséges ez, főleg miután végeztem, és fölvettek a doktori képzésbe is ösztöndíjas helyre.

Akkor nagyon sokan azt mondták nekem, beleértve egy egyetemi oktatót is, hogy azért vettek föl, mert cigány vagyok. Hogy ezzel akarja mutatni az egyetem, hogy milyen rohadt toleráns. Ez sem esett jól, főleg egy olyan oktatótól, akitől nem ezt várná az ember. Tehát próbálták az eredményeket fölülírni ezzel a politikai döntés dologgal.

Amivel nem tudtam mit kezdeni, még a mai napig sem tudok. Nem tudom, hogy ez igaz-e vagy nem. De remélem, hogy nem.

Pillanatnyilag amellest, hogy járok a doktori iskolába egy civil szervezetnél dolgozom, ami önkénteseket közvetít, fogad és küld. Igazából ez egy nemzetközi hálózat, annak vagyok a koordinátora és romákat, nem romákat közvetít. Ez frusztrált egy kicsit, hogy mi a bánatért nem kapok egy olyan állást, ami nem a cigányokkal kapcsolatos. Most már kezdek megbarátkozni vele, látom azt, hogy itt van egy olyan vákuum, ami be fogja szippantani az elkövetkező tíz évben a most végzőket, minket, a most végző cigány származású egyetemistákat, főiskolásokat. Tényleg van egy vákuum. Nem látja el a civil szektort sem, itt még Magyarországon az a maroknyi ember, akik eddig végeztek. Látom, hogy ezt a vákuumot be kell tölteni, csak az elején kérdeztem magamat, hogy miért pont nekem kell betölteni?

Úgyhogy hát nem tudom, vannak rossz tapasztalataim azért az általános iskolából. Amellest, hogy a tanárok nem tettek különbséget, nagyon sokszor volt olyan, hogy nem volt cipőm, vagy, hogy nem tudtam elmenni egy osztálykirándulásra, vagy úszástanfolyamra, vagy bánatom sem tudja, hogy milyen példákat soroljak. Tehát elég sok körből kimaradtam. Ott a középiskolában, mondom, már jobb volt, mert ott a Gandhi Gimnáziumban már mindent együtt csináltunk. Csak mondom, ennek volt olyan hátránya, hogy csak egymás között voltunk, tehát szerintem nagyon sok görcs bennünk maradt... Meg burok volt, tehát nem értek minket olyan támadások, vagy olyan fajta kellemetlenségek, amiket aztán az egyetemen meg kellett valahogy oldani. Tanultam külföldön is Erasmus ösztöndíjjal, Németországban, na, hát az se volt egy leányálom, mert azt is végig kellett dolgoznom. Tehát nagyon... Kicsit másképpen csináltam, mint valószínűleg a kortársaim nagy része. Kevesebb időm jutott arra, hogy kutakodjak, meg hogy forrásokat gyűjtsek, tényleg csak az egyetemre koncentrálnak. De ez úgy 12 éves korom óta jelen van, hogy mindig valamit dolgoztam, vagy mindig valamit mellette még csináltam. Ahhoz, hogy elég legyen rá a pénz.

Nem tudom, mit mondjak még? Neveltetésemről. Egész szigorú szüleim vannak, azt kell, hogy mondjam. De szerintem ez nem baj. Utólag azt mondom, hogy ez jó. Ők nagyon intelligens emberek mind a ketten, de nekik nem volt lehetőségük arra, hogy továbbtanuljanak. Tényleg kevés náluk intelligensebb embert ismerek. Elsősorban az érzelmi intelligenciára gondolok. Elég sok dologban részt vettek közvetlenül is, ami engem érintett. Például az egyetemre a diplomaosztómra, amikor eljöttek, akkor emlékszem, nagyon megható dolog volt az ő számukra. Hát persze azt is ilyen kicsibe oldottuk meg. Ketten eljöttek, és utána mentünk haza. Ez nekik egy ilyen nagyon nagy büszkeség volt, hogy megcsináltuk azt, amit ők nem tudtak, mert nem volt rá lehetőségük. Egyébként ez egy ilyen frusztrációs faktor volt, hogy miért vagyok én szerencsésebb, mint ők? Vagy miért nem volt akkoriban egy Gandhi gimnázium, vagy Romaversitas?

A Romaversitasról nem beszéltem, annak az ösztöndíjasa voltam négy éven keresztül. A Romaversitas nagyon sokat segített, az ösztöndíj, hogy nem kellett mellette annyit dolgozni. Az egyetem mellett, meg a külön tanárok. Szóval rengeteg lehetőséghez jutottunk az által is. Szóval a családom másik részére gyakran gondolok úgy, hogy ők is megérdemelhetnék volna talán ezt az esélyt, amit én megkaptam és ez az önvád nagyon sokszor munkálkodik bennem, hogy miért pont én? Ők meg nem? Az unokatestvéreimre is gondolok. Hát erre nincs válasz igazából. Meg nagyon nehéz visszakapcsolódni sokszor a falusi... legalábbis az elején nehéz volt. Valami nagyon arrogáns módon viszonyultam én ehhez a felsőoktatásban betöltött úttörő szerepemhez. Azt gondoltam, hogy én majd megváltom a világot. És akkor a krumpoliszedésről már nehezebben beszélgettem velük. Na, aztán rá kellett jönnöm, hogy nem ez az útja-módja ennek, hanem igen is nem az minősít valakit, hogy milyen papírja van meg, hogy... Meg nagyon sokszor elkövettem azt a hibát, hogy csak a saját érdemeimnek tulajdonítottam ezt az egészet. Aztán átestem a ló másik oldalára, amikor azt mondtam, hogy csak a támogató rendszereknek

köszönhetem. Valahol a kettő között van az igazság. Szóval ezek nehéz dolgok. Ja.

De az egyetemről tényleg nem sok emberrel tartom a kapcsolatot. Miután végeztünk, nagyon kevés jó barátom maradt. Három-négy. De talán elég is, nem tudom? Igazából nem is kapcsolódtam be annak idején se, amikor jártunk, egyetemre jártunk az ő tevékenységeikbe. Ennek egy fontos akadálya volt. A pénz egyébként. Tehát nem mindig tudtam elmenni velük moziba, külföldre, kirándulni, vagy az egyetemi kirándulások nagy részén nem vettem részt, amiket szerveztek. Nem maradtak olyan közös élmények talán, amikre épülhetett volna ez.

A Romaversitasból viszont több kapcsolatom van, mint az egyetemről. Noha, csak kéthetente, majd havonta egyszer találkoztunk. Mégis az egy olyan terep volt, ahol meg lehetett osztani egymással a nyűgjeinket. Más volt, mint a Gandhi Gimnázium, mert nem volt izolált, mert közben értek minket más hatások is és akkor nem mondom, hogy összejártunk sírni, de meg lehetett ezeket beszélni valahol. És nagyon nagy segítségünkre voltak az ott dolgozó emberek. Ebben, hogy ezeket feldolgozzuk, ezeket a minitraumákat. Ja. Igazából nem akarok ebből nagyobb ügyet csinálni, mint amekkora. Kezdek megbarátkozni azzal, ami vagyok, hogyha lehet ilyen módon fogalmazni. Mert, hogy ezzel nincs semmi baj. De mégis nagyon sokszor nehezen kezelem a társadalomnak az erre adott válaszait. Tehát ezt meg kell még tanulnom. Meg újra kell tanulnom. Meg az egyetemen is, most, hogy még mindig odajárok, csak most már a doktori programba, azt gondolom, hogy ezek már nem lesznek kérdések. De azért ilyen úton-módon előkerül, sajnós. Olyan csodabogárnak tartanak, hogy nem romológia szakon és nem mit tudom én beás nyelv, vagy cigánykultúra specializációval, hanem egy történelem szakon középkor tanszéken csinálom ezt. De hát ez engem már egyre kevésbé fog érdekelni, szerintem. Legalábbis remélem. Meg azon is szoktak csodálkozni, hogy csak egy testvérem van, nem hat vagy tíz. Nagyon furák az emberek igazából. Olyan sztereotípiáik vannak, hogy ha annak nem felelsz meg, akkor

besorolnak, hogy akkor te más vagy, te vagy a kivétel, ami ugye erősíti a szabályt.

Egyébként, hogyha így visszatérhetek arra, hogy most hol dolgozom, nem tervezem, hogy innen megyek nyugdíjba. Tehát valami olyan munkát is kellene végeznem, ami nem feltétlenül cigányokkal kapcsolatos. Nem azért, mert nem szeretem ezt csinálni, mert nem hiszek benne, hanem mert jó lenne kipróbálni magam máshol is. Tehát, hogy a származásom nem legitimálhatja a szakmai kvalitásomat, vagy nem lehetek megmondó ember, csak azért, mert éppen cigánynak születtem. Attól még lehet, hogy nagy hülyeségeket mondok. Csak sajnos ezt látom ebben az országban, hogy ilyen kvótarendszer működik valahol. Legalábbis a civil szférában, és csak az, hogy valaki cigány sokszor elég ahhoz, sajnos, hogy szakmai véleményt is nyilváníthasson. És én tényleg azt gondolom, hogy szükség van a cigány részvételre, de nagyon jó lenne, ha ez párosulna valami minőségi dologgal is és ez nem egyszerű, mert még mindig 1 % körül van a diplomások aránya, úgyhogy tényleg valami nagy szerencse, hogy én most én itt ülhetek és erről beszélhetek.

Aztán az egyetemen voltam OTKD-kázni. Ez a Tudományos Diákköri Konferencia azon nagyon sokan csodálkoztak, hogy én merem. Akkor nyertem egy különdíjat, a Magyar Történelmi Társaság különdíját a dolgozatommal, és akkor is azt mondták, hogy biztosan azért, mert ez politikailag így korrekt. Na, ezzel sem tudtam mit kezdeni, mert tényleg sokat dolgoztam rajta, meg máshonnan olyan visszajelzéseket kaptam, hogy jó az, amit csináltam. Ezek az örök kérdések, ezektől kellene valahogy megszabadulni és ez nem egyszerű, mert például részt vettem egy konferencián nem olyan régen. Az unokatestvérem is ott volt. Ketten voltunk cigányok. Ő is önkéntességgel foglalkozik. A szálláshelyen egymás mellé soroltak bennünket, egymás melletti szobába, ami nem lett volna baj, csak egy külön épületbe volt. Tehát mindenki más lakott valahol egy helyen, és minket, kettőnket külön szállásoltak el. Hát először csak röhögtünk, de azért másnap csak megkérdeztük, hogy miért. Azt mondták, hogy tekintettel akarnak lenni a kulturális különbségekre,

meg hogy mi ketten nagyon jól megértjük egymást, meg rokonok is vagyunk. Meg akarták teremteni a teret arra, hogy mi ottan nem tudom, eszmét cseréljünk és ez Dániában volt, amiről azt gondolná az ember, hogy egy nagyon felvilágosult skandináv ország. Na, mindegy, hát vannak ilyenek. Ilyen apróságok, amik. Vagy például fel akartam venni a kapcsolatot egy magyarországi önkéntes szervezettel, ami jogi tanácsadással is foglalkozik. Ahogy meglátták a nevem – én azt szerettem volna, ha partnerszervezetek lesznek – de ahogy meglátták a nevem, rögtön egy olyan e-mailt írtak vissza, gondolom emiatt, ha jogsegélyre van szükségem, akkor forduljak a nem tudom milyen másik cigányjogvédő szervezethez. És akkor ezeken úgy nevet az ember, de egy idő után fárasztó.

Nem tudom, mit mondjak még? Eddig nagy ugrást követtünk el a tesómmal. A támogató rendszernek köszönhetően, mert nagyapámnak két általános iskolai osztálya van, nekünk meg már főiskolai és egyetemi végzettségünk és csak egy generáció van közte. Tehát két generáció alatt ekkorát tudtunk ugrani. Mondom, ez sokszor skizofrén helyzetet eredményez, meg ilyen önvádaskodó helyzeteket is teremt. Tehát sokszor gondoltam azt, hogy nem lett volna-e jobb, ha ottmaradok a faluban és lesz belőlem bolti eladó. De aztán belegondolok a családomnak, a családom ott maradt részének az élethelyzetbe és valószínűleg most közmunkás lennék valami programban. Gereblyéznék, vagy lapátolnám a szemetet. Talán jobb ez így. Meg legalább így valamennyire a családom ott maradt részének az önbecsülését, ha nem is mondom, hogy helyre tettük, de dolgozunk rajta valamennyit, hogy ők azért büszkéek ránk. Meg hát, magukra is azok lehetnek, mert azért ez nélkülük nem sikerült volna, hogyha ők nem támogattak volna bennünket.

Nem tudom, hogyha a tényezőkre kérdezzük rá, akkor összefoglalva azt tudom mondani, hogy az anyagi tényezők voltak a legfontosabbak. Sokszor gátoltak, hogy még sikeresebb iskolai pályafutást tudhassak magam mögött. Meg bizony a társadalmi válaszok, a jelenlétemre adott válaszok is. Ez. Ennyit tudok mondani.

A szüleim, mindkettő, de főleg édesanyám támogatott. Hogyan támogatott? Hat éves koromban már írtam és olvastam. Tehát ő már akkor elkezdte a trenírozást, az óvodában. Tehát az elején még valóban tudott segíteni, tényleg valóban praktikusán tudott segíteni, aztán pedig csak azzal, hogy próbálta követni, hogy mennyi mindent csinálok, hogy hova megyek. Kérdezgette, hogy miket csinálok, tehát az, hogy egyáltalán érdekelte. Ez szerintem fontos. Meg azzal, hogy hetente mindig visszaküldött az iskolába, valamilyen módon legalább arra összekaparta arra a pénzt, ez is fontos. Aztán amikor dolgoztam az iskola mellett, nagyon sokszor kifejezte azt, hogy neki ez milyen rossz, sajnálja, hogy nem tud annyit segíteni, hogy ne kelljen ennyi mindent csinálnom. Maga az, hogy sokszor kifejezte azt, hogy büszke rám, és támogatja, amit csinálok. Megbízott bennem. Ez a lényeg. De mindenki egyébként. Tehát az édesapám is, bár ő egy kicsit passzívabban. Ő nem cseszegetett annyit, hogy úgy fogalmazzak, ő csak mindig bólogatott, amikor jöttek az eredmények. Na, ez is meg van, az is meg van. Tehát őket emelném ki, a szüleimet. Igazából. Mondom, voltak olyan tanárim, az iskolában, a középiskolában főleg, akiket soha nem felejték el, hogy mennyi mindent tettek értem. Pótszülőként meg igazi mentoraimként támogattak. Nekik is nagyon sokat köszönhetek. Jó tanárok voltak a Gandhi gimnáziumban. Az az igazság.

A családi háttér mindenképp pozitívan befolyásolta a tanulmányaimat. A szüleimnek a hozzáállása. Nem is csak a hozzáállása, hanem egyszerűen meglátták ezeket a lehetőségeket, amik jöttek. Nagyon sokat érvelnek azzal, hogy a hozzáálláson múlik minden. Tehát, ha valaki eldönti, meg tudja csinálni. Hát nem tudom. Észak-Kelet Magyarországon ez kevésbé igaz. Azonkívül a szerencse. Hogy jött az a bizonyos tanár az általános iskolában. Volt egy példa előttem. Német-biológia szakos cigány származású tanár. Nagyon kevés gyereknek van ilyen példaképe, akire felnézhet, akiről láthatja, hogy ez lehetséges, ami szerintem rengeteget adhat meg motiválhat. Aztán a Gandhi gimnázium meg a Romaversitas; leírhatatlan tényleg nagyon sokat jelent ebben a folyamatban. Ez a támogatórendszer is nagyon sokat hoztátett. Mert, hogyha nincsenek ezek a lehetőségek,

keretek, akkor valószínű soha nem jutok el ideig, hanem megrekedek valahol az általános iskola után, valami szakiskolában. Vagy már gyerekem van, vagy mit tudom én? Nem azért van gyerekem, mert ez kulturális sajátosság, hanem mert annyi idős lennék, meg egy faluban laknék. Szerintem emberi tényezők is, meg oktatási intézmények, keretek is segítettek ebben. Meg tényleg minden jókor jött, tehát szerencsésnek érzem magam. Nevezhetjük Istennek, de tényleg mindig jókor segít, hogy jókor voltam jó helyen. Igazából.

Mariann: “Mindig tudtam, hogy nekem dolgom van ebben a világban”

Mariannak hívnak. 47 éves leszek idén. Egyetemi végzettséggel rendelkezem, szociálpolitikus vagyok. Egy négygyermekes beás cigány családban nőttem fel. Három testvérem van: egy bátyám, ő a legidősebb, és két nővérem. Az idősebb nővérem szintén diplomás, három diplomával rendelkezik, és jelenleg a doktori, PhD-fokozatát készíti elő. A legidősebb testvérem, a bátyám és a kisebbik nővérem nem tanultak tovább, de ez az ő egyéni választásunkon múlt, semmiféle kényszer nem volt ebben. Anyukámnak általános iskolai végzettsége van, apukám szakmunkás. Édesapám bányászként dolgozott 14 éves kora óta. Később szakmunkás végzettséget szerzett, vājárként és aztán később oktatóként dolgozott 40 évet a bányában. Édesanyám bennünket nevelt. Az elmúlt rendszerben erre volt lehetőség, hogy háztartásbeliként, gyereket neveljen egy édesanya. Négy gyerek mellett ez elengedhetetlen volt, de amint nagyobbcskák lettünk akkor anyukám eljárt dolgozni. Takarító-nőként, konyhai kisegítőként, betegápolóként, azt hiszem bolti árufeltöltőként is dolgozott. Olyan munkaköröket töltött be, amik szakképzettséget nem igényelnek. Édesapám vājárként egész jó fizetéssel rendelkezett, nem anyagi megfontolás állt az édesanyám munkavállalása mögött, hanem egyszerűen ő igényelte azt, hogy közösséghez tartozzon és dolgozzon.

Szerencsésnek mondhatom magam azért, amiért abba a családba születtem, amibe születtem, mert nagyon nagy szeretetben és nagyon nagy odafigyelésben volt részünk. Azt gondolom, hogy a neveltetésünkhöz az is hozzájárult, hogy egy olyan korszakban születtünk, amikor erre lehetőség volt, úgy értem, társadalmi igényként volt jelen az elvárás, ma már ez egyre kevésbé kap

hangsúlyt. Ez azt jelenti, hogy nem éreztük gyerekként, hogy kevesebbek vagy mások vagyunk. A szocializmus egyik sajátossága, hogy nem tett különbséget gyerek és gyerek között – vagy legalábbis nem erőteljesen. A felnőttek másként látták és érezték ezt de én gyerekként nem éreztem különbséget. Szerencsés vagyok, mert olyan környezetben éltem, születtem és nőttem fel itt Pécs városban, ahol a tanárok nagyon emberségesek voltak. Szerencsés vagyok, mert olyan szülői és családi háttérrel rendelkezem, ahol a tanulás, a tudás, a társadalomba való beilleszkedés, a szomszédokkal való normális és jó együttműködés, együttélés természetes elvárás volt.

A városon kívüli cigánytelepen éltünk itt Pécs határában, egy egyszobás kis vályogházban. Én pici gyerek voltam, 3-4 éves lehettem, amikor elköltöztünk, mégis vannak emlékeim ebből az időből, valós emlékeim, nem mások által mesélt élményként élem meg ezeket, hanem valós emlékként. Igazi közösség működött ezen a telepen, ahol az időseknek jelentős szerepük volt. Tiszteletben éltek. Ők irányították a közösséget. Úgy emlékszem vissza, nagyon szerettem ott lenni, nagyon jó volt közöttük élni. A 70-es évek elején aztán a telepet felszámolták egy kormányhatározatnak köszönhetően, így a cigánytelepet megszüntették. Beköltöztettek bennünket a városba, és nem volt kérdés, hogy akarunk vagy nem akarunk a korábbi közösségünktől elszakadni, lakhelyünket elhagyni. Egy tizenkét családot összefogó utcába kerültünk egyedüli cigány családként. A testvéreim, szüleim elmeséléséből tudom, mert hát egy négyéves gyerek nyilván nem fogja fel és nem tudja értelmezni a körülötte lévő dolgokat, hogy nagyon erős előítélettel fogadtak minket a szomszédok, amikor odaköltöztünk. Az egyetlen kivétel a közvetlen szomszédunk, egy idős néni volt.

Terus néni nagy szeretettel várt minket, nem azt nézte, hogy cigányok vagyunk, hanem azt, hogy emberek. Ő úgy várt minket, ahogy az teljesen természetes. Befűtött a lakásba, hogy ne hidegben dideregjünk, és amikor megérkeztünk, azonnal átparancsolt minket a saját lakásába, hogy a szüleink minél előbb elrendezzék körülöttünk a dolgozatokat. Terus néni saját kis otthonában vendégül látott minket

finom teával és süteménnyel. Szoros kapcsolat alakult ki közöttünk. Ezt látva, egészen nyilvánvalóan a szomszédok is elkezdtek érdeklődni. Látták, hogy tisztességesen, becsületesen, kulturáltan viselkednek a szüleim, és mi, gyerekek is, akkor eggyel több gesztust engedtek meg magunknak, és jöttek és érdeklődtek, és nyitottak felénk, amit mi teljesen természetesen fogadtunk. Nagyon erős kapocs alakult ki közöttünk és a szomszédaink között, és állítom, hogy ennek köszönhető, hogy nagy szeretetben nőttünk fel.

Én nem jártam óvodába, hiszen édesanyám otthon volt és gondozott minket. Csak előkészítőbe jártam az általános iskolai oktatást megelőző nyáron. A környékbeli gyerekeket mind ismertem, nem voltak különösebb félelmeim, nagyon aranyos, jó tanáraink voltak, akik a gyereket látták bennem. Abban az időben nem volt divat azzal foglalkozni, hogy ki cigány és ki nem. Természetes volt, hogy minden családban dolgoztak a felnőttek. 14 éves kortól munkaképes korúvá vált az ember, és eldönthette, hogy az általános iskolából kikerülve dolgozott vagy továbbtanult. Mindenki dolgozott, a cigányok is. Munkavégzésük kapcsán megbecsültséget is élvezhettek, volt jövőképük, volt biztonságuk. Azzal együtt, hogy ők is pontosan tudták, kevesebb fizetésért dolgoznak mint ugyanazt a munkát végző nem cigány munkás. Elfogadták ezt a tényt, alkalmazkodtak a körülményekhez, amelyeket nem ők alakítottak.

Az iskola a lakóhelyünkhöz, a lakásunkhoz nagyon közel volt. Amikor én kisiskolás voltam, teljesen bevett szokás volt, hogy az idős emberek vigyáztak a gyerekekre. A barátnőm nagymamája mindennap elkísért minket az iskolába, és értünk is jött, pedig semmiféle veszélytől nem kellett tartani. Azt hiszem, ötödikes korunkig kísérve voltunk. Tényleg szerettek bennünket, tényleg odafigyeltek ránk, foglalkoztak velünk, és ez egy csomó olyan lehetőséget adott, amit a mostani gyerekek nem ismernek, nem éreznek, és ez nem annyira jó dolog. Hatéves voltam, amikor elkezdtem az iskolát, és 14 éves voltam, amikor végeztem. Nagyon-nagyon jó élményeim vannak az általános iskoláról. Noha az ún. poroszutas rendszer oktatási metódusa szerint tanítottak minket. Én

akkor nem éreztem ezt különösebben hátrányosnak. Tudomásul vettem, hogy bizonyos tantárgyakat tekintve kimagasló eredményeket vagyok képes produkálni, és bizonyos tantárgyak meg nem mennek olyan jól. De ezt nem vettem tragikusan, mert rengeteg más dolog állt rendelkezésre, amivel örömet tudtam szerezni, sikert tudtam elérni. Szüleink minden igényünkre odafigyeltek, támogattak bennünket. Teljesen természetesnek tartották, hogy minden gyerekük kibontakozhatott, és olyan dolgokat tanulhatott, szívhatott magába, amihez érdeklődése, affinitása volt. Mindannyian tanultunk zenét és táncoltunk, jártunk színjátszókörbé. Így nevelődtünk és ez szerintem nagyszerű. A mi családjában teljesen természetes volt, hogy tanulni illik, tanulni jó dolog, mert attól értékesebb, műveltebb és tehetségesebb leszel.

Azt talán nem mondtam, de akkor most mondom, én a beás népcsoporthoz tartozom, városias környezetben születtem és nőttem fel, és az én családom nem élt a tradicionális cigány szokások szerint. Tehát olyan családban nőttem fel, ahol a tradíciók nem béklyózzák, nem kötik meg az embert sem az egyéni, sem a közösségi fejlődését tekintve. Vannak szokások és hagyományok, amelyek a kultúránk részeként megmaradtak és fennmaradtak és továbbvisszük őket, de nincsenek ilyen elvárások, hogy a lány nem tanulhat, és 14-15 évesen férjhez kell mennie. Illemtan és szokás tekintetében nincsenek erőteljes és elszigetelődést eredményező hagyományaink. A szüleim és a nagyszüleim és a korábbi felmenőink ezeket nem tartották fontosnak.

Édesapám szülei itt laktak Pécsen. Édesanyám egy Baranya megyei kistelephelyen, Gilvánfán született. Az apai nagyszüleim Pécs első bányászkolóniájában, Rigliben éltek és nevelték gyermekeiket. Ez egy tradíciókkal bíró, presztízzsel rendelkező hely volt. Ott bányászok éltek, dolgoztak, és egy saját városrészben laktak. A mi családjában nem messze ettől a bányászkolóniától, az erdőszéli cigánytelepen élt kezdetben.

Két anyanyelvem van: beás és a magyar. Ma már inkább csak értem a beás nyelvet, mint beszélem. A két nagyobbik testvérem iskolába kerülésekor alakult ki az a nézet, amely szerint a cigányok viselkedésének és kultúrájának ártó és kártékony hatásokat le kell küzdeni. Nevesítve a dolgot: az anyanyelvük elhagyására kellett törekedni, és ezt a pedagógusokon keresztül lehetett leginkább megvalósítani. Gyakorlattá vált, hogy megbuktatták a cigány gyerekeket, és azt követelték a szülőktől, hogy csak magyarul beszéljenek a gyerekeikkel. Én emlékszem az anyukám elkeseredésére, fájdalmára, amiért mindkét testvérem megbukott az első osztály végén, dacára annak, hogy nagyon jó képességű, jó adottságú, jó tanuló kisiskolások voltak. Pusztán azért, mert előfordult, hogy szünetben vagy az órán beásul beszéltek egymáshoz. Ezt a tanárok előírászerűen nem tolerálták. Amikor ez történt, akkor anyukámék nyilván megbeszélték, nemcsak otthon, hanem a cigánytelepen a bölcsekkel, az idősebbekkel. Akkor döntés született arról, hogy a gyerekek innentől kezdve ne beszéljenek az iskolában se szünetben, se egymást között beásul, mert nem szerették volna, hogy hátrányos megkülönböztetés érje őket.

Az az érdekes, hogy egy külvárosi iskolában, a cigánytelephez lehető legközelebb lévő cigány iskolában buktatták meg a testvéreimet, mert a “párthatározat” ezt kívánta. Érted? Noha ennek nem volt valós alapja. A kétnyelvűség egyáltalán nem befolyásolta sem a felfogásukat, sem az értelmi fejlődésüket, sem az érzelmi állapotukat, sem az identitásukat. Abba az iskolába csak cigány gyerekek jártak. Miért lett volna irritáló, zavaró tényező, hogy óra alatt vagy a szünetekben a gyerekek egymással, vagy a tanárral, aki – bár nem volt cigány, de gyönyörűen beszélt a beás nyelvet – beásul beszéltek? Ez nem az iskola kezdeményezése volt, hanem egy politikai határozat, amit végre kellett hajtani. A tanárok azzal próbáltak érvelni és hatni a szülőkre, hogy káros következményei lesznek a gyerekek fejlődésére, ha továbbra is beásul beszélnek, ezért a nyelvet hagyják el, ne tanítsák tovább. Ez az iskola, amiről beszélek, Hősök Terei Általános Iskola néven működött hosszú ideig. Miután zömmel cigányok laktak az iskola körzetében, nyilván

a cigány gyerekek oktatását kellett megoldani. Érdekes ez a dolog, mert a szocializmusban nem lehetett beszélni cigányüldözésről meg diszkriminálásról, noha az 1960-as évek közepéig ez nagyon erőteljesen tetten érhető volt. Bourdieu és Stuart kellett ahhoz, hogy ezek az erőteljes törekvések felszínre kerüljenek, és valamelyest más mederbe tereljék a politikai akaratot. Hiszen nagyon jól tudjuk – akár városi, akár falusi iskolákat tekintve – szegregált oktatásról beszélhetünk, csak és kizárólag. Külön osztályok, külön iskolák voltak a cigányok oktatására kitalálva.

A szüleim velem már alig beszéltek beásul. A két idősebbik testvérem gyönyörűen beszéli a nyelvet, a kisebbik nővérem és én passzív használók vagyunk tulajdonképpen. Ez engem nagyon bánt. Büszke vagyok viszont arra, hogy a családban az idősebbik nővérem, óriási úttörő munkát végzett a mi nyelvünk művelésében, megújításában, szintre hozatalában, abban a folyamatban, aminek köszönhetően felsőfokú nyelvvizsgát lehet tenni beás nyelvből. Sokat dolgozik a kultúránk megismertetésért, terjesztéséért. Az anyai nagyapám nagyon híres ormánsági mesemondó volt, és azokat a meséket, amelyekkel a nagyapám saját közösségét hosszú-hosszú évtizedeken keresztül szórakoztatta, az én nővérem összegyűjtötte, és gyönyörű mesegyűjtemény formájában kiadatta. Tehát az utókor számára meg vannak örökítve ezek a gyönyörű történetek. De nemcsak a mesegyűjtésben járt élen és vált példaképpé a testvérem, hanem a beás nyelv oktatásában is és nyelvkönyvek szerkesztésében is.

Én már nem a Hősök Terei Általános Iskolában kezdtem, hanem a Gyárvárosi Általános Iskolában, ami ráadásul zenetagozatos iskola is volt. Nagyon híres volt, országos hírnévvel rendelkezett a Gyárvárosi Általános Úttörő és Fúvós Zenekar. A bátyám is fúvós volt. Amikor a cigánytelepről elköltöztünk, ebbe az iskolába kerültünk mindannyian. Ez egy integrált iskola volt, ide már nemcsak cigányok jártak, hanem zömmel nem cigányok. Általában egy-két cigány gyerek jutott egy-egy osztályra. Mi 27-en voltunk, és abban az osztályban én voltam az egyetlen cigány. De a testvéreim helyzetéről

is hasonló számokat mondhatok el, mert a bátyám osztályában 2-3 gyerek volt cigány, az idősebb nővérem, osztályában kettő, a fiatalabb nővérem osztályában szintén kettő. A tanáraink a gyereket látták bennünk, az osztálytársaink pedig a játszótársat, pajtást. Semmiféle tetten érhető diszkriminációról nem tudok beszámolni. A mi esetünkben nem mondta egy tanár sem, hogy menjünk „speciális“ iskolába. De tudunk róla, hogy nagyon sok cigány társunk ebbe a helyzetbe került. A városokban ez kevésbé tűnt fel, de a kistelepüléseken többnyire gyógypedagógiai tagozatok jöttek létre, és a cigány gyerekek zöme oda került.

Amikor a hazai és nemzetközi szociológiai felmérések óriási felháborodást váltottak ki, már nem lehetett direkt módon ellehetetleníteni a cigányokat, akkor azt mondták, hogy mi károsan élünk, egymással házasodunk, genetikai keveredések meg ellentétek vannak, mert annyira buták vagyunk és sötétek, hogy nem nézzük, hogy unokatestvér stb., stb. Vérfertőzésben élünk. Minderre hivatkozva mondták, hogy a gyerekeink nem normálisak. Persze a szülők fel volt háborodva, de tehetetlenek voltak, nem szállhattak szembe a rendszerrel, sem ismereteik, sem eszközeik nem voltak ahhoz, hogy változtassanak a döntésen. Ha olykor-olykor előfordult, hogy egy szülő képtelen volt elfogadni a gyerekére vonatkozó ítéletet, mely szerint a kisgyermek gyógypedagógiai fejlesztésre szorul, és fellebbezett a döntés ellen, az elképzelhetetlen volt, hogy egy ilyen helyzet jogorvoslatot kapott volna.

Éveken keresztül foglalkoztam a magyarországi cigányok iskolai helyzetének vizsgálatával. Elmondhatom, hogy az a borzasztó, hogy még az 1990-es évek végén is számos olyan kistelepülést találtam, ahol tanításra, iskola igazgatásra alkalmatlan pedagógusok határozták meg a gyermekek jövőjét. Egy 1999-ben készült felmérés alkalmával találkoztam egy iskolaigazgatóval aki majdhogynem a rovarokkal, kártevőkkel egy szinten említette a cigányokat, és nagyon határozott gondolatai voltak arról, mi mindent kéne csinálni velünk. Ilyen emberek kezére vannak bízva a gyerekeink! Ez elképesztő és tűrhetetlen... Az a bosszantó, hogy épkezláb, értelmes,

jó adottságú, jó képességgel rendelkező, jó szülői háttérrel rendelkező családban nőhetne fel a kisgyermek, és nem teheti, mert nincs más lehetőség arra, hogy máshol szerezzon tudást. Abba az iskolába kell járnia, mert ott lakik, és ott sajnos ilyen ember kezére vannak bízva. Érted ennek a szörnyűségét? Felháborító!

Nekem nem voltak ilyen problémáim. Jól tanultam. Bár mondom, ez a jól tanulás viszonylagos, tanulhattam volna jobban is. Nagyon jó képességű gyerek voltam. Ez annak volt köszönhető, hogy rengeteget olvastunk. Édesanyám ugyan csak hat elemi végzett. Tudod, a régi rendszerben elemi szintű oktatás volt. Nem tanult tovább, nem ment középiskolába, elvégezte az ún. nyolc általánost. Mindegy. Ráadásul vidéki iskolában tanult. Nem volt tanult ember, az alapiskolát elvégezte, de rengeteget olvasott. Anyukám mindig szeretettel és hálával gondolt vissza a kántortanárjára, aki megszeretette vele az olvasást. Édesanyám falta a könyveket, és ebből adódóan mi is. Úgy nőttünk fel, hogy minden nap volt mesemondás. Nyilván a családi vénából adódóan – ugye a nagypapa mesemondó adottsága, képessége öröklődött – az én édesanyám gyönyörűen tudott mesélni, és az egész utca hozzánk járt mesét hallgatni. Tehát úgy nőttünk fel, hogy az ici-pici nyári konyhánk megtelt esténként a szomszédokkal. Mindenki hozta a kis ülőalkalmatosságát, bevackoltuk magunkat a jó meleg nyári konyhába, és anyukám mesét olvasott. Felnőttek, idősek, gyerekek vegyesen. És ez így ment minden este. Ha nem mesét hallgattunk, akkor TV-t néztünk. Nekünk volt az egész utcában egyedül tévénk. Ugye azért az, az 1970-es évek elején nagy dolog volt. Akkor még az emberek nem voltak rabjai a tévének. Bizonyos filmeket vagy műsort szívesen megnézték a szomszédok, de nem ültek egész nap a tévé előtt, vagy egész este, sokkal jobb volt beszélgetni meg mesét olvasni. Ennek a meseolvasásnak köszönhetően szép lassan kialakult az utcánkban egy olvasóköör. Az asszonyok délutánonként szerelmes regényeket, meg szépirodalmi műveket, versesköteteket olvastak közösen, és megbeszélték azokat. Mi, gyerekek pedig az időseknek olvastuk fel az aktuális ifjúsági regényeket. Szinte izgatottan várták a folytatást. Hazajöttünk az iskolából, megcsináltuk a leckét, na, akkor folytassuk!

Gyerekkoromban az indiános könyvek nagyon mentek, bizonyára emlékszel rá, a Börharisnya és társai, emellett a romantikus, meg a pöttyös és csikos könyvek, ezek mentek, és mi akkor nagyon sokat olvastunk. Hozzá voltunk szokva. A „mi“ alatt nemcsak a testvéreimet értem, hanem az utca közösségéhez tartozó összes velünk egykorú gyereket. Ilyen jó kis közösségben nőttem fel. Nyilván ennek a hatása a tanulásban, az érdeklődésben is megmutatkozott. Tehát az irodalom meg a történelem voltak a kedvenc tantárgyaim, ezekben remekeltem, meg ének-zenében és a testnevelésben. A biológiát is imádtam. Matematikát nem szerettem, fizika, kémia még úgy, ahogy ment. Viszonylag jól tanultam. Sok sikerélmény ért, és sok-sok élménnyel tudtam gazdagodni. Én azért nagyon hálás vagyok.

De a pályaválasztás látod, az egy nagyon érdekes pontja volt az én életemnek, és nem merném egyértelműen azt mondani, hogy diszkriminatív eset volt. Sokkal inkább emberi gyarlóságnak érzem. De ezt dönts el te. Elmesélem, hogy mi történt. Miután én zenét tanultam elsős koromtól kezdve, és állítólag egész tehetséges is voltam, ezért nyilván a szüleim is, meg a zenetanáraink is arra gondoltak, hogy nekem zeneművészeti pályára kéne mennem. Az egyetlen zenei oktatással, zenetagozattal rendelkező gimnázium az akkori Dobó István, ma Kodály Gimnázium volt Pécsen, és miután a felvételinél maximálisan megfelelttem, felvettek oda. De még amikor szóba került hetedikben a pályaválasztás, akkor az igazgatónk, aki nekem matematikatanárom volt, és mint említettem, a matematika nem volt a kedvenc tantárgyam, eljött hozzánk családlátogatásra. Ugyanis a tanáraink személyesen ismertek minket, és rendszeresen látogatták a családokat. Tehát jól ismert minket az igazgató úr. Eljött hozzánk, és elkezdte agitálni a szüleimet, hogy ne írassanak engem be a gimnáziumba, mert nekem nagyon rossz dolgom lesz egyetlen cigányként, mert oda nem járnak cigányok, és ott nem szeretik cigányokat, és nem fogok tudni érvényesülni, és nagyon rosszul fogom érezni magamat, és kudarcnak leszek kitéve. Egyszerűen lebeszélte a szüleimet arról, hogy én gimnáziumba kerüljek. A szüleim végighallgatták az igazgató urat, és nem köteleződtek el

semmilyen formában, hogy így lesz, úgy lesz, amúgy lesz, megvolt a magukhoz való eszük. Édesanyám és édesapám is nagyon intelligens, értelmes emberek.

Engem felvettek a Dobóba nyolcadik után, és aztán egy ilyen huszárvágással elintéztem úgymond a sorsomat. Május végén már tudtuk, hogy én gimnazista leszek, ez nagy örömmel töltött el, de jött a nyári szünet. A nyári szünetben akkoriban teljesen természetes volt, hogy a nyolcadik osztály után a fiatalok elmentek dolgozni. Ez egy ilyen romantikus dolog volt, hogy akkor most nyári munka, végre dolgozhatok meg pénzt kereshetek. Én a kenderfonóba kerültem, Hirdre. Ez akkora nagyon szám volt! Két műszakban dolgoztam, és nagyon jól éreztem magam. Gyönyörű fizetésem volt, jó munkatársakkal dolgoztam, jó brigádba kerültem. Ott elkezdtek engem agitálni az asszonyok, a munkatársak, hogy legyek én szövőnő. Miért akarok én gimnáziumba menni, mikor nézd, milyen jó dolgozol, milyen jó fizetésed, hogy szeretünk, de jó dolog...Én elkezdtem ezen gondolkodni, és hajlottam is rá. Elmentem – bevallom őszintén, a szülők tudta nélkül – az 500. számú Ipari Szakmunkásképző Intézetbe, és utánajártam, megérdeklődtem, hogy be tudnék-e kerülni oda szövőnői szakra. Az iskolában mondták, hogy szívesen látnak, de szövőnőnek már nem tudok tanulni, mert betelt a létszám, de ha érdekel, lehetnék esetleg varrónő vagy francia női szabó. Ott mindjárt meg is nyertek maguknak. Én meg – bár egyáltalán nem bánom – hagytam magam meggyőzni. De előbb el kellett mennem a gimnáziumba, és onnan kiiratkozni. És én ezt végigcsináltam anélkül, hogy a szüleim tudták volna. Kiiratkoztam a Dobóból, pótbeiratkozáson beiratkoztam a 500-as-ba, és francia női szabó szakra kerültem.

Augusztus utolsó napjaiban közöltem a szüleimmel a tényt, és ők egyáltalán nem örültek az én döntésemnek, annak ellenére, hogy a nővérem is odajárt, aki akkor már végzős volt. Ő férfiruhakészítőként végzett, és nagyon jó tapasztalatai voltak, tehát a szüleimnek semmiféle félnivalójuk nem volt a választással kapcsolatban, de azért engem mégiscsak művészpálántának tartottak

és annak szántak. Ehhez képest hoztam egy lehetetlen és érthetetlen döntést! Nagyon haragudott az édesapám, de azt mondta, hogy amit főztél, edd meg! Ezt választottad, végigcsinálod! Ez nem is volt kérdés. Tényleg nem bántam meg. Néha eljátszottam a gondolattal, mi lett volna, ha a Dobóban maradok, és zeneművészetire kerülök, és ma akár a Pécsi Szimfónikusban játszhatnék, ahogy az akkori zeneiiskolai osztály-társaim játszanak... Eljátszogattam a gondolattal, de olyan élmények értek a középiskolában, olyan kollektívába kerültem, olyan tanárokkal kerültem kapcsolatba, akikkel a mai napig ápolom a kapcsolatot, és olyan hatást gyakoroltak rám, aminek köszönhetően ott vagyok, ahol vagyok. Én ezt nagyon-nagyon fontos állomásának tartom az életemnek. Így döntöttem, bekerültem egy ipari szakmunkásképzőbe, és remekül éreztem magam. Rengeteg élménnyel gazdagodtam itt.

Itt sem éreztem... Milyen érdekes, ugye, hogy lehet úgy felnőni, hogy nem ér diszkrimináció? Itt, ebben, az iskolában még csak a csíráját sem érzékeltem. Teljesen vegyesen voltunk cigány és nem cigány gyerekek. Tudod, az az érdekes, hogy én egy olyan a korszaknak voltam a gyermeke, amikor elfogadott volt az országban – a 70-es évektől az 1990-es évek végéig –, hogy tanulunk, dolgozunk. Lehet, hogy a mostani generáció szakképzése vagy iskolai végzettsége hagy némi kívánnivalót maga után, nyilván nem elégséges, de az az érdekes, hogy abban a korszakban még a nagyon erőteljes tradíciókkal bíró, és azokhoz ragaszkodó cigánycsaládok is járatták iskolába a gyerekeiket. Érted? Nem azért, mert kötelező volt, és nem azért, mert különben nem kapott családi pótlékot, és nem a nem-teljesítéssel járó negatív hatások miatt, hanem mert természetesnek tartották, hogy mindenki tanul és/vagy dolgozik. Nyilván a mindenki alatt úgy értem, hogy elsősorban a férfiak dolgoztak, az asszonyok választhatták a háztartásbeli szerepet, de érdekes módon még a nagyon hagyománytisztelő családokban is eljártak dolgozni. Asszimiláció vagy integráció? Minek nevezzem? Persze volt egy erőszakos büvköre is, de mert ebben volt saját döntés is, ezért nevezhetem integrációnak is. Tehát megközelítés kérdése. Ma nem beszélnek arról, hogy az 1970-es évektől 20 éven keresztül

nagyon sok cigány ember tanult. Sokan elvégezték az általános iskolát. Nem mondom azt, hogy mindenki, mert nem igaz. De jóval 50% fölött. Én meg merem kockáztatni, hogy a cigányok 70%-a rendelkezett általános iskolai végzettséggel, és nagyon sokan ezek közül, ennek a 70%-nak a fele biztos szerzett a szakmai képesítést is. Ahogy én, úgy más is.

A szakmunkásképző elvégzése után francia női szabóként kezdtem el dolgozni azon a gyártelepen, varrodában, ahol gyakorlati oktatásban részesültem. Nevezetesen ez a Kaposvári Ruhagyár pécsi telephelye volt. Itt szériamunkát végeztünk, többnyire férfizakókat, felsőruházatot, nagykabátokat varrtunk, néha női dolgok is bekerültek a repertoárba. Szovjet piacra dolgoztunk. Öt évig dolgoztam a szakmában varrónőként, és szerettem tulajdonképpen. Jó közösségben, szerető, jó kollektívában dolgoztam, volt biztonságérzetem fiatal csitriként. Aztán öt év után úgy éreztem, hogy váltanom kell. Azt elfelejtettem mondani, hogy ahogy befejeztem a szakmunkásképzőt, azonnal jelentkeztem gimnáziumba. De mert akkor kezdtem el dolgozni, a telephely vezetője nem engedélyezte első évben, hogy én gimnáziumba járjak. Két műszakban dolgoztunk, és ez azzal járt volna, hogy hetente kétszer el kellett volna mennem délután. Egy évet le kellett dolgoznom, és utána elkezdhettem tanulni. Azért jelentkeztem a gimnáziumba, mert számomra teljesen természetes volt, hogy „tanulni, tanulni, tanulni” kell. Mindig tudtam, hogy nekem dolgom van ebben a világban. De minden egyes állomást, úgy tűnik, nekem meg kellett ismernem. Én későn érő típus vagyok, és nekem rengeteg tapasztalatra volt szükségem ahhoz, hogy megtaláljam a helyemet. Gyerekkorban nem tudtam, hogy mi leszek, ha nagy leszek. Azt gyakran mondta az osztályfőnök, hogy „miniszter lesz ebből a lányból“, mert mindig agilis voltam, mert jó kommunikációs készséggel, szociális érzékenységgel rendelkeztem, és úgy gondolta, hogy énből lesz valami. Nem tudtuk, hogy mi, de az természetes volt, hogy nekem művelődnöm kell. Nemcsak nekem, hanem mindenkinek a környezetemben.

Dolgoztam, és közben gimnáziumba jártam. Nagyon élveztem. Esti tagozatra jártam. Remek közösségem, remek osztályom volt. Nagyon jó volt a munkahelyi kollektívám is. Öt év elteltével váltottam, másik munkahelyre kerültem, abbahagytam a varrást, és adminisztrátor lettem egy húsipari vállalatnál. Itt másfajta hatások és benyomások értek. Szerelmes lettem, és a szerelem engem más irányba terelt. Bizonyos embereknek, hogy is mondjam csak, bizonyos embereknek szárnyakat ad, nekem viszont fészket kellett raknom. Negyedikes voltam, mikor abbahagytam a tanulmányaimat, a második félévben. Tehát érettségi előtt, úgy döntöttem, hogy itt a vége, fuss a véle... Úgy éreztem, én nagyon értelmes okos művelt vagyok, ezzel a tudással már elboldogulok. Tényleg ezt gondoltam magamról! Nagyon szerelmes voltam. Családot alapítottunk a párommal, nem házasodtunk össze, együtt élünk, aztán az együttélésünk hetedik évében egyszer csak megszületett a kislányunk. Az volt a világ legszebb dolga, amit megélhettem! Szépen neveltük a gyerekeimet, gyerekünket. Bocsánat! Már kisajátítom magamnak, mert három éves volt a kislány, mikor különváltunk, és azóta egyedül nevelem a gyerekeimet, aki idén már húsz éves nagylány lesz júliusban.

Ahogy szétváltunk a párommal, az önmegvalósítás, a tanulás igénye nagyon erősen jelentkezett nálam. Előtte is, csak tudod, sokkal tompább volt, mert ott volt a pici lány, és az ő nevelése, meg a vele való együttlét egy varázslatos világ volt. De ahogy növegetett, és már ő is közösségbe került, óvodás lett, bennem megfogalmazódott ismét: tanulni, tanulni. A GYES után erre lehetőségem is adódott, mert azonnal munkanélküli lettem. A GYES-es kismamákat lapátra tették akkoriban, így munkanélküliként én is hallgató lettem a frissen kialakult Regionális Képző Központban, és résztvettem egy közösségfejlesztő animatori képzésen. Nekem ez a képzés szárnyakat adott! Ráébresztett arra, hogy be kell fejezni a tanulmányaimat, le kell érettségizni, és be kell kerülni a felsőoktatásba, egyetemre, mert nekem dolgom van! Ezt a törekvést, motivációt még jobban erősítette bennem, hogy kapcsolatba kerültem az akkor megalakult Gandhi gimnáziummal. Az akkori és első igazgató – azóta már sajnos nincs közöttünk – Bogdán János meglátta bennem a lehetőséget.

Megismert egy szakmunkásbizonyítvánnyal rendelkező, még csak nem is érettségizett fiatal anyukát, és úgy gondolta, hogy helyem van az ő tantestületében, mert jó ember vagyok, mert jó értékekkel rendelkezem, és jó hatással tudok lenni a diákokra, a gyerekekre, kollégákra. És lehetőséget adott nekem arra, hogy ott dolgozzak, és ezzel párhuzamosan befejezzem a tanulmányaimat, és elkezdjem az egyetemi pályafutásomat. Hihetetlen! Így visszagondolva, én annyi mindent köszönhetek a Gandhi Gimnáziumnak! Olyan sok szép élményt élhettem meg, olyan életminőségváltást jelentett ez az időszak az egyébként sem rossz viszonyaimhoz képest! Hihetetlen impulzusok értek! Én akkor szárnyaltam, nagyon jó volt.

Ötéves volt a kislányom, amikor bekerültem a Gandhi gimnáziumba. Képesítés nélküli pedagógiai munkatárs lettem. A kollégiumban éjszakai nevelőként dolgoztam, nappal pedig iskolalátogatóként. Nagyon szép feladatot kaptam, hiszen a leendő Gandhis gyermekeket mi választottuk ki a kollégáimmal. Jártuk a régió iskoláit, és a jól tanuló, tehetséges gyermekekkel, és szüleikkel kiépítettünk egy kapcsolatrendszert, ami lehetővé tette, hogy megismerjék a Gandhi Gimnáziumot. Távoktatásos rendszeren keresztül segítettük a felvételre való felkészülésüket. Rengeteg időt töltöttem a gimnáziumban és a kollégiumban, miközben a gyermekemet nagy szeretetben, de egyedülállóként nevelgettem. Szinte a Gandhiban laktunk. Gyakran napi húsz órát dolgoztam, mert nem tudtunk volna másképp megélni. Nekem nem pedagógusfizetésem volt, muszáj volt plusz munkát vállalnom. Így tudtunk csak megélni. Nehéz, küzdelmes időszak volt, de rengeteg szépséget, élményt kaptam a gyermekektől, a szüleiktől és természetesen a kollégáimtól. Ennek köszönhetően erőt és bátorítást kaptam ahhoz, hogy a tanulmányaimat befejezzem. Éjszakánként és a kevéske szabadidőmben tanultam, majd magántanulóként leérettségiztem, felvéliztem és azonnal felvettek az egyetemre.

A Pécsi Tudományegyetem szociálpolitika szakára jelentkeztem, nappali tagozatra, és felvettek. 35 évesen! Ez nagy dolog! Bekerültem egy olyan csoportba, ahol az átlagéletkor 19-20 év volt.

Én 15 évvel idősebb voltam a csoporttársaimnál. Ez a differencia nem okozott gondot szerencsére. Megfelelő csatornákat nyitottunk meg egymás felé, így nagyon rövid idő alatt kialakult a megfelelő kapcsolat közöttünk. A korkülönbségnek megvoltak a hasznos vonatkozásai is. Nekem már volt lakásom, így az lett a bázisunk. Együtt tanultunk, együtt buliztunk. Nagyon jó, összetartó csoport lettünk, és sokat segítettünk egymásnak.

Az egyetem mellett dolgoztam a Gandhiban az első két évben még, aztán eljöttem onnan. Ettől függetlenül én még mindig ott vagyok a Gandhiban, a magaménak érzem, még dolgom van/lesz vele. 2002-ben elmentem egy közoktatási szervezethez dolgozni, mert éreztem, ez az én utam. A munka és az egyetem mellett igyekeztem az egzisztenciánkat, a megélhetésünket a lehető legjobban biztosítani. Dolgoztam civil szervezetnél, roma szervezetnél, voltam óraadó, korrepetitor, az egyetemen tutorként is működtem. Minden lehetőséget megragadtam arra, hogy fenntartsam magam a gyerekekkel együtt, az életünket és a biztonságunkat, amennyire csak lehet, megoldjam, és a tanulmányaimat sikeresen teljesítsem. Nem volt könnyű, de magától értetődő volt, hogy ennek így kell lenni.

A szüleimre nagyon sokat tudtam támaszkodni. A gyerek felügyeletével, ellátásával maximálisan kivették a részüket az én terheimből. Közel lakunk egymáshoz, nagyon szoros a kötelék közöttünk és ez biztonságot is jelent. Szüleimnek nagyon sokat köszönhetek! Amikor letettem az államvizsgám, és hazamentem, akkor azt mondtam, hogy „lediplomáztunk anyukám”. Én ezt nagyon komolyan így gondolom, mert nélkülük ez nem ment volna. Mint ahogy a szomszéd néniem is nagyon sok mindent köszönhetek. A közvetlen ajtószomszédom egy 82 éves néni, aki végigigizgulta velem az össze vizsgámat, szigorlatomat, mindent, és amiben csak lehetett, segített. Mert ugye nálam tanult az egész csoport, minden vizsgaidőszakban napokat, heteket töltöttek a lakásban, és ha abban kellett segíteni, hogy levigye a szemetet, vagy lemenjen a boltba, vagy adjon fél kiló cukrot, mert már elfogyott, hiszen a 12. adag teát

főzöm... Érted? Nagyon jóérezsű és segítőkész emberekkel voltam és vagyok körülvéve. És ez nagyon jó érzés.

Ahogy korábban említettem, az egyetemi éveim alatt tutorként is tevékenykedtem. Forray R. Katalinnal elsős koromtól kezdve, a Romológia Tanszék megalakulásától kapcsolatban vagyok. Én ugyan nem a romológián tanultam, de roma értelmiségiként vagy leendő roma értelmiségként – bár az értelmiségi lét nem köthető feltétlenül az egyetemi végzettséghez, ugye – kapcsolatot tartottunk és ápolunk a mai napig. Ő hívta életre a Wlislócki Szakkollégiumot, ami kifejezetten roma egyetemistáknak nyújtott egyfajta mentorálási, kutatási és támogatási rendszert. Én a szakkollégiumban tutorként tudtam tevékenykedni, és nagy örömmel tettem ezt, hiszen már a volt Gandhis tanítványaimat tudtam mentorálni, patronálni. Ennél szebb és jobb dolgot nem is nagyon kívánhattam, hiszen alig voltunk néhányan romák a szoció tanszéken akkoriban.

Az én szakomon egyedül voltam, a szociális munka szakon két fiú. Korábban nem volt egy roma sem. Hosszú éveken keresztül nem. Aztán lettem a szocpolon én egyedül, a szocmunka szakon ketten. Közülük csak egynek sikerült diplomát szerezni. A két fiú közül ez egyiket eltanácsolták, és akkor szépen és finoman fogalmaztam. Sokkal érzékenyebb volt az egyetemi szabályzatokkal és működési rendszerrel szemben, mint bárki más, és nyilván az oktatási metódus sem volt elég rugalmas az ő értékítélete szerint. Ő nagyon érzékenyen reagált a cigányokkal kapcsolatos helyzetre, megközelítésre és gyakorlatra, és ez bizonyos oktatóknak nem tetszett. Miután ő civil szervezetnek volt a tagja és vezetője, nagyon jó érdekképviseléssel rendelkező fiatalember volt. Pontosan tudta, miről beszél és milyen eszközökhöz nyúl, de alul maradt. Nem lehetett tetten érni a diszkriminációt, ha érted, mire gondolok, de eléggé megviselte őt ahhoz, hogy ne tudjon kellőképpen teljesíteni. “Kijátszotta magát” az egyetemről. A másik fiú látva ezt az egész helyzetet, befordult, és nem tudta önmagát adni. Ha lehet azt mondani, akkor igazodott az elvárásokhoz, és végiglapította az egyetemet. De ez az ő szakmai megítélését erőteljesen sarkította,

szerintem. Nem az a vélemény alakult ki a szakmai berkekben őrá, ami a valós. Tehát sokkal jobb szakember, sokkal agilisabb, sokkal empatikusabb és tehetségesebb, ehhez képest egy szürke kisegér képét kellett mutatnia valószínűleg négy éven keresztül, mert akkor ők még főiskolai szintű képzésében vettek részt.

Nálunk a szocpol tanszéken velem kapcsolatban más volt a megítélés, én nyilván másképp is álltam az egész helyzethez, mert más volt a neveltetésem. A lehető legjobb tudásom szerint készültem és teljesítettem. De az biztos, hogy a saját tanszékemen sosem éreztem magam jól, mert nem volt megfelelő ehhez a légkör. A Szociológia Tanszéken éreztem jól magam. Ott voltak olyan kutatók, olyan előadók, olyan professzorok, akikkel érdemben lehetett beszélni. Érted, mire gondolok? A mi tanszékünkön nem. Ha emberi szóra, vagy jó gondolatokra vagy ismeretekre volt szükségünk vagy támogatásra, akkor átmentünk egy másik tanszékre. Átmentünk a filozófiára, a tanárképzőre, a pszichológia tanszékre, a politológiára, bárhova máshova. A romológiaira hazajártunk. Nálunk itt az egyetemen a tanulmányi osztály és a romológia az egy épületben van. Az volt az érdekes, hogy nemcsak a roma származású diákok, hanem a nem romák közül is sokan rendszeresen jártak oda. Ott voltunk a tanulmányi osztályon, intéztünk valamit, és csak beugrottunk. Beköszöntünk: „helló, sziasztok, jó napot professzor asszony, így, úgy amúgy”. Ennyi. Jól éreztük magukat ott, mert lehetett beszélgetni, emberszámba vettek mindenkit. Valami hihetetlen jó hangulat volt ott, nagyon szerettem oda járni. Nem azért, mert mindig megkínáltak kávéval, úgy összességében, nagyon jó eszmecserék voltak ott. Mindenkit ismerek, nyilván ezért is. Jó volt...

De egyébként, ha globálisan nézem az egyetemet, semmiféle negatív véleményem nincs. Összességében az egyetemen nem lehetett tapasztalni azt, hogy rossz a megítélés a roma hallgatókkal kapcsolatban, vagy ránk nem ugyanazok az elvek az érvényesek. Itt abszolút nem lehet ilyet érezni. Nagyon jól éreztem itt magam. Szerettem egyetemista lenni. És jó volt az, hogy bárkihez bármikor

oda lehet menni, és lehet kérdezni, lehet épülni, kérni a segítséget vagy bármit. Nagyon jó volt, nagyon élveztem.

Anyukám segítette a tanulmányaimat, ő inspirált leginkább. Merthogy nagyon okos asszony, nagyon jó gondolkodással. Rengeteget olvasott, és az olvasás szeretete gyermekkorunkban ránk ragadt. Teljesen természetessé vált. Az olvasáson keresztül nyilván a tanulás és a világlátás is, meg az értékrendünk is olyanná alakult, amilyen. Mindenben segített. Például amikor én zeneiskolába jártam, anyukám megtanult kottázni azért, hogy nekem segítsen, hogy a terheimet csökkentse, hiszen reggeltől estig tanultam, iskolákban voltam, és hulla fáradtan jöttem haza, és sosem jutott idő arra, hogy úgy legyek gyerek, mint a szomszéd gyerekek vagy a testvéreim és sajnált. Szóval anyukám, hogy csökkentese a terheimet, megtanult kottázni, és elég gyakran helyettem megcsinálta a házi feladatot. Komolyan! Hihetetlen! De bármiben volt szükségünk segítségre, ő mindig ott volt. Meg a testvéreim is. A nővérem, a legidősebb lánytestvér volt az anyáskodó, az ő feladata volt az, hogy bennünket, kicsiket istápoljon. A bátyámról nem beszélek, mert ő fiú, és nagyon renitens volt. Na, nem a szó rossz értelmében, imádtuk a bátyámat, nem volt ő egy rossz gyerek, csak nagyon sajátosan állt az iskolához. Benne például nem volt továbbtanulási hajlandóság, abszolút nem érdekelt ez a dolog. De elvégezte a nyolc általánost, ahogy a kisebbik nővérem is, és elmentek dolgozni. Kész, ennyi. De ez nem volt probléma abban a helyzetben.

Az általános iskolában nekem nagyon nagy szerencsém volt. Több olyan tanárt meg tudok említeni, aki meghatározta a fejlődésemet. Például az ének-zene tanárom, az alsós osztályfőnököm, a felsős osztim, de megemlíthetem a tanár urat is, aki könyvtáros volt, és az orosz nyelvet tanította, vagy a tanár nénit, aki az irodalmi szinpadot vezette. Nekik köszönhetem, hogy olyan ember lettem, amilyen. Segítettek a szeretetükkel, az odafigyelésükkel, az irányításukkal, hogy meglátták bennünk és bennem is a tehetséget. A dicsérő szó, az nagyon fontos pedagógiai módszer. Segít hogy kialakuljon a motiváció, hogy szinten maradjon, hogy fejlődjön. Az alsó tagozatos

osztályfőnökünk, volt az, aki hihetetlen szeretettel vette, ölelte körül az egész osztályt, és így engem is. Ő volt az első, aki felfigyelt a muzikalitásomra, a hangomra. Ő mondta, hogy nekem gyönyörű hangom van, és nagyon jó a ritmusérzésem, tanulnom kell zenét, és táncolni. Ő volt az, aki a művészetek felé, a zeneművészet, táncművészet felé szépen, szelíden, de irányított. Amikor már felsős lettem, akkor az osztályfőnököm, aki egyben magyar és történelem tanárom volt, nyitotta ki előttem a világot ilyen szempontból, aki megszerettette a történelmet és az irodalmat, mert megérezte a tehetséget bennem, a vénámat, az irodalom iránti szeretetemet, és az önkifejezés iránti igényemet.

Középiskolában a történelemtanárnóm, aki egyben a kamarakórusom vezetője volt, és a nagyórusom vezetője vettek szárnyaik alá. Mindkettőjünkkel a mai napig tartom a kapcsolatot. Nincs olyan nap, hogy ne beszélnek velük, hiszen a mai napig visszajárok a kórusba, az 500-asba. Például holnap lesz kóruspróbánk. Nem tudok ezektől az emberektől elszakadni, hihetetlen erős a kötődés bennem. Én nagyon szerencsés időszakban születtem, mert akik velem egyidősek vagy az én korosztályomhoz tartoznak hozzávetőlegesen, azok a középiskolában vagy a szakmunkásképzőben kaptak valamit, amit kamatoztatni tudtak felnőtt korukban. Szinte mindegyikből lett valaki, ha érted, mire gondolok. Mert ránk úgy hatottak a tanáraink. Remek emberek tanítottak minket, akikre nagy-nagy szeretettel gondolunk, és ez most már nemcsak nosztalgia. A kórustársaim között különbségben van 20-25 év, tehát minden korosztály képviselteti magát, és teljesen egynek érezzük magunkat, összetartozónak, együtt rezdül a lelkünk, együtt dobban a szívünk. Ez egy hihetetlen nagy kötés. Mindenki el tudja mondani a saját tapasztalatait, és át tudjuk adni a fiatalabbaknak, mert ők már nem élhették meg meg azokat amiket mi. Tudod, az a helyzet, hogy bennünket neveltek, neveltek, nem oktattak. Gondolkodni tanítottak.

Az egyetemi éveim alatt a mentorom és konzulensem volt az, aki nagyon-nagyon sokat segített. Szakmailag, emberileg, mindenféle szempontból számíthattam rá. Tudnod kell, őt már korábbról

ismertem, hiszen oktató volt a Gandhi Gimnáziumban is. Nagyon jó érzés volt látni őt, amikor bekerültem az egyetemre, mert biztosságot adott. A tanár úr kisebbségpolitikával is foglalkozik. Ő a szerb-horvát kisebbséghez tartozik, és kisebbségkutatással is foglalkozik. Neki köszönhetően vettem részt sok-sok kutatásban a Gandhiban és az egyetemi éveim alatt is. Jó érzés volt, hogy kiemelt figyelemmel van irányomban, és ezt nem győzte az egyetemi csoporttársaim előtt is megmutatni. Érted, mire gondolok? Nagyon szerettem bejárni az óráira, és nagyon sokszor kérdezte a véleményemet. Lehetőséget adott arra, hogy véleményít nyilváníthassak, szemléletet formálhassak. Nagyon előítéletesek ugyanis az egyetemi hallgatók, különböző kutatások bizonyítják ezt, és néha nem árt szembesülniük a valósággal. A szociológia tanszéken ismertem a tanár urat, aki kutatómódszertant tanított. Mélyen tiszteltem emberségéért, elhivatottságáért, szakmaiságáért. Szerencsésnek érzem magam, amiért ilyen nagytudású, remek emberek kezei között formálódhattam.

Az egyetem után jelentkeztem a Regionális Képző Központba. Megpályáztam a roma referensi státuszt, és felvettek. Persze nem volt ez ennyire egyszerű. Egy nagyon kedves ismerősöm, az akkori Munkaügyi Minisztériumban főosztályvezetője volt, szólt arról, hogy hamarosan kiírásra kerül egy országos program, amely előírja, hogy minden egyes Regionális Képző Központ kötelezően fel kell vegyen egy szociálpolitikus végzettséggel rendelkező, roma származású referenst. Elég sokan pályáztak erre a státuszra, de hála Istennek minden feltételnek megfeleltam, és hát engem vettek fel. 2005-ben diplomáztam, negyvenévesen. Most már hetedik éve vagyok a Képző Központnál ami nagyon nagy váltás volt az életemben. Felnőttképzésben tevékenykedem, ami teljesen más, mint a gimnáziumi vagy egyetemi oktatás, de óriási kihívást és nagy élményt jelent a mai napig. Nagyon szeretem. Nem tudnék élni oktatás nélkül, nekem muszáj nevelnem, úgy érzem. Nagyon jól érzem magam. Az eddigi munkám a munkanélküliek szakképzésével, átképzésével volt kapcsolatos. Most, hogy a képzőintézmények átalakultak, egy új struktúrában és szerkezeti

felosztásban dolgozunk, ma már nem a szakképzés az elsődleges tevékenységünk, hanem a társadalmi felzárkózás megvalósítása, és a roma integráció elősegítése. Ebben tevékenykedünk, de a munkám továbbra is kapcsolattartó, tanácsadó, oktató jelen pillanatban, és nyilván a feladatok maguk, ahogyan változnak, és ahogy bővülnek, úgy fogják majd módosítani a feladatkörömet. Én rugalmas vagyok, úgyhogy remélhetőleg sikeres lesz ez a projekt is.

Hogy miért van kevés roma embernek felsőfokú végzettsége? Nincs az embereknek jövőképük, nem hisznek, és nem bíznak a jövőben. Ahhoz hogy ez megváltozzon, az kell, hogy először felismerjük majd eljussunk arra a szintre, hogy a tanulásnak van értelme. A baj ott van, hogy az általános iskolai oktatás sem kielégítő, hiszen nem veszi figyelembe a specifikumokat, sem a hátrányos helyzetet. Így milyen színvonalon oktatják a gyerekeinket? Ha az iskola nem nyitja ki előttük a világot, ha nem tud kiépíteni a motivációt a gyerekekben, és nem mutatja meg neki a világ szépségeit, és a tanulás szépségét, akkor sosem fog bízni sem önmagában, sem a jövőben. Ez nemcsak a cigány gyerekek helyzetére vonatkozik, hanem általánosan gondolom ezt. Oktatási metódusok számtalan formában állnak rendelkezésünkre, csak mi ragaszkodunk egy meghatározott oktatási gyakorlathoz, és ettől nem tudunk elszakadni. Pedig már tudjuk jó pár évtizede, hogy a személyiségközpontú oktatás sokkal hatékonyabb. Kézzel fogható eredményei vannak. Én azt gondolom, hogy az egész oktatási rendszernek kellene átalakulnia. Amiatt is vannak félelmeim, hogy vajon megfelelő személyiségű emberekre bízhatjuk-e a gyerekeink oktatását?

Egészen elképesztő tapasztalataim voltak az elmúlt évek alatt, amikor az oktatási helyzet felmérésével foglalkoztam. A pedagógusok és leendő pedagógusok jelentős része tele van előítéllettel. Ez az attitűd nem kizárólag a cigányokkal szemben érvényesül, hanem a másság minden fajtájában szemben is. Ez nagyon veszélyes! Ezt a problémát kezelni kell, ha eredményeket szeretnénk elérni. A változást azonban nem elég várni, elvárni, nekünk is tennünk kell érte és most a saját népemről beszélek,

nekünk, cigányoknak is meg kell változnunk. Hinnünk és bízunk kell magunkban és a társadalomban, amelyben élünk. Persze ezt csak akkor fogjuk tudni majd megvalósítani, ha nem azt érezzük, hogy számkivetettek vagyunk, és alapvetően nincs lehetőségünk itt boldogulni, csak a legutolsó sorban kullogni.

Azt gondolom, hogy változásra van szükség. A társadalmi berendezkedést kell átgondolni és megváltoztatni. Elsődlegesen szociális biztonságra kell törekedni. Ha lesz munkája az embereknek, és saját maguk tudják megteremteni a megélhetésükhöz szükséges pénzt, jövedelmet és relatív biztonságban élnek, át fog alakulni az ő gondolkodásuk is. Akkor lesz alapja a fejlődésnek. Gondoljunk csak arra, hogy, a háború után 15-20 év elég volt ahhoz, hogy a cigány emberek – most a szüleim korosztályáról beszélek – akik még erdőben laktak vagy cigánytelepeken, ők már iskolába jártak. Érted? Azért ez egy óriási dolog. Az őket követő generáció már messzebbre nézett. Ha a családi körülményei megengedték, akkor továbbtanult, szakmát szerzett, dolgozott. Volt önbecsülésük, voltak céljaik és tettek is érte. Most elkésztető a helyzet. Visszafejlődünk. Az emberekre nehezedő terhek és kilátástalanság, a folyamatos küzdelem az életbemaradásért, a folyamatos megvetettség azt eredményezi, hogy beszűkülnek az emberi kapcsolatok. Mindenki magába fordul. Nincsenek álmok, tervek, jövőbeli célok. Ma már egyre nehezebb lesz, lásd az új oktatási törvényt, az oktatási koncepció végképp el fogja lehetetleníteni a felsőoktatásba való bejutást vagy már a középszintű képzésbe jutást. Ez a cél, úgy tűnik...

Ha összefoglalnám, hogy milyen tényezők játszottak abban szerepet, hogy nekem sikerült felsőoktatási képesítést szerezni, azt gondolom, hogy egyértelmű is meg nehéz is erre a válasz. Én pontosan tudom, hogy az én helyzetem nem egy általános helyzet. Ha az ország bármely más részén születek, de akár két utcával arrébb vagy más szülők gyermekeként, más családban, biztos, hogy sokkal rosszabb helyzetem lenne. Érted, mire gondolok? Pontosán tudom, hogy én egy nagyon szerencsés időben, helyen és környezetben nőttem fel, és

nevelődtem. Pontosán tudom, hogy a két utcával arrébb élő cigány család gyerekeire már nem így hatottak ugyanazok a dolgok. Érted? Nem az az általános, amiben én felnőttem, nekem nagy szerencsém volt. A tényezők? A tényezők, a szüleim alkalmazkodókészsége és okossága, jósága, az oktatóim, a tanáraink emberszeretete. És az „ember” szót használnám kulcsszóként, mert az embert látták bennem, nem a cigányt. Érted? Noha teljesen tisztában volt mindenki azzal, hogy én cigány vagyok, de ezt én is, és ők is tiszteletben tartották, és soha meg nem fordult a fejükben az, hogy engem arra kényszerítsenek, hogy ez rossz dolog vagy tagadjam meg vagy ne foglakozzam vele. Azzal együtt vagyok ember, amilyen vagyok. Azt gondolom, hogy a környezetem élő emberek is nagyon meghatározták, hogy milyen lettem. Ha a cigánytelepen maradok, vagy szegregált környezetben, ahol nem lett volna rálátásom a másfajta életre, akkor valószínűleg nem alakul ki bennem az a fajta nyitottság, érdeklődés, mint ami rám jellemző. Ez szerintem nagyon fontos. Egy olyan kerületben laktam, ahol sokféle ember élt egymás mellett. Volt lehetőségem látni, hogy milyen az orvos gyereke, a tanár gyereke, a műszerész gyereke, a takarító gyereke. Azt is láttam, hogy élnek más cigányok hozzám képest. El tudtam dönteni, hogyan akarok élni. Nekem már gyerekként voltak mintáim, nem csak egyféle dolgot láttam, hogy a te anyád csak takarító lehet, a te apád csak segédmunkás, kubikus lehet. A választás lehetősége, a másfajta életminőség megismerése fontos. Integráció? Nekem ez a normális. Aztán kellett én is ahhoz, hogy olyan legyen az életutam, amilyen.

Ami az integrációt illeti, az rajtunk is múlik. Mi is kellünk hozzá, de nagyon komolyan azt gondolom, hogy előbb adassék meg hozzá a döntés és választás joga. Azt gondolom, hogy minden magyar állampolgár számára meg kell teremteni az alapjait annak, hogy boldogulni tudjon önállóan, és ha ez így lesz, akkor majd az emberek nem azt fogják várni, hogy az állam gondoskodjon róla. Mert alapvetően meglenne a biztonsága. Irányíthatná a saját életét, megválaszthatná a saját életminőségét... Én így gondolom, hogy ez lenne helyes. Volt erre példa, és ez nagyon jó eredményeket hozott. Először az alapvető elemi biztonságot kell a társadalomnak minden

állampolgára számára megteremteni. Máskülönben csak sodródunk...

Hadd meséljem el, hogyan találtam rá a hivatásomra, mikor alakult ki bennem, mi készítetett arra, hogy a szociális szféra felé forduljak. A nővérem már szociális munkásként dolgozott évek óta, aztán a Gandhi Gimnáziumban tanárként. Minden nap mesélt az élményeiről, a munkájáról, örömmel hallgattam, de nem mozdított meg különösebben. Ennek ahhoz volt köze, hogy akkor én fiatal, „ropogós” anyuka voltam, kisbabám volt, semmi más nem érdekelt, csak a gyerekem. Kétéves volt a kislányom. 1994 nyarán történt, hogy elmentünk a nővéremmel és a gyerekeinkkel nyaralni a Balatonra, ahol is találkoztunk egy pécsi roma szervezet vezetőjével, aki egy gyerektábor működtetett a mi nyaralóhelyünkötől nem messze. Nagyon-nagyon megörült nekünk, és arra kért, hogyha van kedvünk és időnk, látogassuk meg őket, és tartsunk valami színes és mozgalmas foglalkozást a gyerekek számára. Elmondta, hogy 9 és 12 év közötti baranyai, nagyon hátrányos helyzetű cigány gyerekeket táboroztat. Mi örömmel vettük a felkérést, és elmentünk másnap gyerekestől mindenestől, és megismerkedtünk a gyerekekkel. Elkezdtünk velük ismerkedni, különböző játékos személyiségfejlesztő és szórakoztató gyakorlatokat játszottunk. Az én csoportomban volt egy 9 éves kislány. Rajzoltattam őket éppen, és nézegetve rajzokat, elkezdtünk beszélgetni. Arra figyeltem fel, hogy az én csoportomban a gyerekek vezetéknevei mind magyarosított nevek voltak, senkinek nem volt cigány neve. Rákérdeztem, hogyan történt ez, a névváltás már az ő születésük után történt, vagy már azt megelőzően? Mit tudnak erről, és egyébként hogy hívták őket korábban? És mindenki elmondta a saját történetét. Az volt az érdekes, hogy a gyerekek szülei már a házasságkötésüket követően, de még a gyerekek születése előtt magyarosították a cigány neveiket. Feltételezem, féltették a gyerekeiket attól, hogy pusztán a cigány származásuk vagy a cigány nevük miatt bármifajta negatív megkülönböztetés érje majd őket. Ezért úgy tartották jónak, hogy ne Bogdának, Orsósnak, Kalányosnak és bármilyen más cigány néven hívják őket...

Nekem ezt nagyon furcsa volt hallani, főként 9-12 éves gyerekektől, akik egyébként egyetértettek azzal, hogy a névváltoztatás jó dolog. Érted? Örültek, hogy szép nevük van. Én megkérdeztem az egyik kislányt, dehát miért jó ez? Ő rám nézett nagy szemekkel, és azt mondta, hogy az életét is odaadná azért, hogy ne cigányként szülessen, ha újból szülehetne! Ez engem annyira mellbevágott. Tudod, megmagyarázhatatlan és érthetetlen fájdalom öntötte el a lelkemet. Belegondoltam abba, hogy ez a kislány egy 192 fős faluban született itt Baranyában, az Ormánságban. Ezen a kis településen az eltelt kilenc éve alatt mennyi fájdalmat, sebet szerezhetett ahhoz, hogy halál-komolyan, könnyes szemmel, nagyon őszintén meg tudja fogalmazni a saját öngyűlöletét. Azt mondja, inkább meghalna, mintsem hogy cigányként kelljen újból születni, mert most cigányként él, de ha tehetné, nem lenne cigány, mert nem jó cigánynak lenni. Tudod, belegondoltam, hogy a környezet mennyire felelős ebben. Én akkor döbbsentem rá, hogy milyen szerencsés vagyok az eddigi eredményeimmel és sikereimmel. Ha olyan viszonyok között születtem volna, olyan emberek között, olyan környezetben, olyan lehetőségekkel, mint amelyet ez a kilenc éves kislány megélt, vajon másként látnám-e a világot? Döbbenetes! Tudod? Hol van ebben a felelősség? Milyen emberek vették körül ezt a kislányt? Milyen megpróbáltatások, megaláztatások, bántások érték? Akkor éreztem először, hogy tennem kell valamit. Tennem, hogy ez ne történhessen meg. Nekem a jó Isten adott elég kitartást, erőt és elszántságot és tudást ehhez. Akkor találtam meg a hivatástudatom, akkor éreztem azt, hogy nekem az enyéimen kell segítenem. Addig nem volt fontos. Addig én csak egy átlagos ember voltam. Nem volt különösebb célom. Megtaláltam annak a kislánynak a fájdalmát látva és a szavait hallva, és a többiek néma egyetértését megélve.

Mária: “Elmagyaráztam a szüleimnek, hogy én nem szeretnék korán férjhez menni, tanulni szeretnék”

Mária vagyok. Kaposváron születtem egy beás cigány családban. A mi családunk egy úgymond jómódban élő család volt apai részről, anyukámék viszont nagyon szegények voltak. Anyám fiatalon szült engem, 16 évesen, apukám 28 éves volt, amikor én világra jöttem. Az én családom egy nagyon dolgozó család volt, azt láttam, hogy mindig dolgoztak a szüleim, illetve a nagyszüleim. Apukám művezető oktató volt, parkettás hideg-meleg burkolóként dolgozott és kiváló dolgozó volt már akkor, amikor én megszülettem. Anyukám a 8 általános osztály elvégzése után húskombinátban dolgozott betanított segédmunkásként, tehát ő nem tanult akkor tovább, viszont később, 54 éves korában az én inspirációm hatására leérettségizett levelező tagozaton, aminek nagyon örültem, hiszen 5 gyermekes cigány asszony létére ezt is meg tudta csinálni. Apukám korán meghalt, 50 évesen. Amikor elváltak a szüleim, 6 éves voltam. Szorgalmazták azt, hogy tanuljak, de soha nem mondták, hogy tanuljak, én ennek ellenére nagyon szorgalmas, stréber kislány voltam, aki állandóan, minden szabadidejében olvasott és írt. Folyton "tanító néniset" játszottam. Míg a többiek kint fogócskáztak, én faltam a könyveket a lakásban. Engem azzal idegesítettek a szüleim, hogy menjek ki játszani és nem azt mondták, hogy tanuljak, hanem hogy egy kicsit kapcsolódjak ki. Meglett a gyümölcse, merthogy kitűnő tanuló voltam általános iskolában is, a középiskolában is a legjobb tanulók közé tartoztam.

A középiskolát a Kinizsi Pál Élelmiszeripari Szakközépiskolában végeztem el tejtermékgyártó szakon Kaposváron azért, mert egyszerre szeretett volna anyám a kezembe adni egy szakmát is, illetve egy érettségit is. A rendszerváltás előtti időszakban nagyon

bizonytalan volt a roma származásúaknak az elhelyezkedése. A rendszerváltást követően még biztosabbá vált, hogy háttérbe szorultak a cigányok, ezért látta már jó előre szükségesnek anyám, hogy legyen szakmám is, érettségim is, hogy jobban boldoguljak az életben. Az álmom az volt, hogy pedagógus pályára lépjek, úgyhogy középiskola után jelentkeztem a Tanítóképző Főiskola óvoda-pedagógus szakára Kaposváron, akkor még Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola volt a neve. Rögtön felvettek, nappali tagozaton ezt el is végeztem.

A főiskolai évek alatt elvégeztem a Sharme Divatstúdió manökenképző tanfolyamát is, ezáltal elsajátítottam a mozgáskultúra, színpadi mozgás fortélyait. Szüleim nagyon büszkék voltak rám, mert sok divatbemutón léptem fel mint modell. A 90-es években nagyon ritka volt a manökenképzés és a stúdióvezetők állítása szerint az első cigány manöken voltam Somogy megyében. Nagyban hozzájárult az önbizalmam erősítéséhez a folyamatos dicsérete, miszerint a „színpadra születtem...” Nagyon élveztem a fellépéseket, a vele járó készülődéseket, de két év után abbahagytam, mert szemérmes cigány lányként nem voltam hajlandó fehérenműt bemutatni a színpadon... Az óvodapedagógusi szak befejezése után elkezdtem a tanító szakot is, közben egy évig dolgoztam óvónőként egy kaposvári óvodában. A tanítói kiegészítő szakot kiváló eredménnyel végeztem és megvolt a két diplomám. Aztán megkeresett Bogdán János, a Gandhi Gimnázium egykori alapító igazgatója, és kérte, hogy menjek Pécsre dolgozni. Somogy megyében akkoriban nagyon ritka volt a diplomás pedagógus. A gimnáziumi munka mellett egy roma média gyakornoki program keretében elvégezhettem egy újságíró képzést, így rádió-tv hírszerkesztői oklevelet is sikerült megszereznem.

A képzés alatt rádió bemondói tanfolyamra és a Pécsi Tudományegyetemre beszédművelés kurzusra is jártam, műsorvezetői gyakorlatot is szereztem. Pécsen 14 évig voltam a Roma Napok, Roma Fesztiválok háziasszonya, a programok műsorvezetője. Kulturális és pedagógus munkámért 2008-ban Pécs

Éke díjat is kaptam Pécs város önkormányzatától. Külsős megbízatásokat kaptam a MTV Pécsi Körzeti Súdióban, a PécsTv Kft-ben, a Dunántúli Napló újságnál, a Dráva Rádióban, így pénzt kereshettem. A Pécs Tv Kft-ben később hírszerkesztőként dolgoztam. A MTV Pécsi Körzeti Stúdiójában riportokat készíthettem, híradós anyagokat, magazinműsorokat. Számomra ez egy nagyon jó kihívás volt, hogy az újságírással is megismerkedhettem, hiszen kitágult egy világ előttem, a média. A Dráva Rádióban élőben gyakorolhattam a rádióbemondást, a Magyar Rádió Pécsi Körzeti stúdiójában pedig rádiós hiranyagokat készíthettem. A Magyar Távirati Iroda szerkesztőjétől és fotósától is sokat tanultam, tudósításokat készítettem az eseményekről és sajtófotózást is gyakorolhattam. A Roma Sajtóközpont megyei tudósítója voltam egy éven át Pécsen. A Pécs Tv Kft-ben a hírszerkesztés mellett képújságot is szerkesztettem később a 15/18 Diákmagazin főszerkesztője lehettem. A pécsi középiskolásokat fogtam össze a műsor készítéséhez, megvalósításához.

A televíziózás mellett párhuzamosan a Gandhi gimnáziumban éjszakai nevelői státuszt töltöttem be. Gyakorlatilag 14-16 órát dolgoztam naponta. Ami akkor fiatalon nem terhelte meg a szervezetemet, mert nagyon élveztem, hogy egyik világból csöppentem a másikba. Az újságírás illetve a pedagógia két különböző világ, de egyikben sem tudtam elfáradni, mert tényleg érdekes volt mind a két munka és kitöltötték az életemet. Később megismerkedtem a férjemmel és nemsokára férjhez is mentem hozzá. Nagyon szép kapcsolatunk volt, de nem tudta tolerálni hosszú távon a férjem, hogy rengeteget dolgozom és vele keveset foglalkoztam. Elváltunk, de a szerelmünk gyümölcseként egy kislányom született, akit azóta is egyedül nevelek. Hamar átértékelődött az életem. A televíziózást a hajtott életmód miatt abba kellett hagynom, mert nem lehetett két állást betölteni gyermekkel, egyedül nevelve. Maradtam a Gandhi gimnázium főállású dolgozójaként tovább.

A GYES alatt beálltam a Flóriye Beás Hagyományörző Együttesbe, ahol velem együtt 7 cigány asszony dalolt beás nyelven. Az együttes *Ki mit tud?* győztes lett és nagyon sikeres. Boldogan énekeltem és táncoltam a fellépéseken, ezáltal cigány kultúrámat ápoltam. A GYES alatt a PTE BTK Romológia Tanszék sajtóreferenseként is tevékenykedtem. A GYES után a Gandhi gimnáziumban dolgoztam tovább. Közben megcsináltam a három évig tartó levelező tagozatos romológia képzést is a Pécsi Tudományegyetem BTK Romológia Tanszékén. Sikerült megszereznem a harmadik diplomámat. Romológus bölcész lett belőlem. Ez már egy fokkal tovább vitt a ranglétrán, hiszen ezzel 2003-tól taníthattam a cigány népismeret tantárgyat. Ám ez még mindig kevés volt ahhoz, hogy én ezt hivatalosan művelhessem. Ezért a Romológia Tanszék által elindított romológiatanár mesterszakot is elvégeztem, ezt is három év alatt. Ekkor meglett a negyedik diplomám is. Csak az tudja, hogy mennyit kell egy diplomáért tanulni, küzdeni, aki átéli mindazokat a fázisokat, amely a diploma átadásig tart. A gyermeknevelés, háztartás, munka melletti egyetemre járás sok lemondással járt, gyakorlatilag szabadidőm, magánéletem nem nagyon volt. Hajnali fél háromkor keltem éveken át, a csendben írtam a szakdolgozatomat, tanultam, a kiskutyámmal való séta után a kislányomat elindítottam az iskolába, majd dolgozni indultam a gimnáziumba. Késő délután érkeztem haza mindig, átadtam magam a családi életnek, a kislánnyal és a kiskutyámmal foglalkoztam, továbbá késő estig az iskola dolgaival foglalkoztam még... Ezt az életet csak megfelelő szakmai alázattal, lelkesen, kitartással és hivatástudattal lehet csinálni. A Gandhi gimnáziumban 2003 óta tanítottam a cigány kisebbségi népismereti tantárgyat, amit nagyon élveztem, mert a gyerekek szeretik ezt a tantárgyat.

A szüleim elismerték, hogy én tanuló típusú gyerek vagyok. Nem is zaklattak ezzel, békén hagytak, mindig megteremtették számomra a megfelelő feltételeket. Soha nem éheztem, nem nélkülöztem. A szüleim példájából azt láttam, hogy állandóan dolgoztak, azon voltak, hogy mindent előteremtsenek nekünk. Nem voltunk gazdagok miután elváltunk apámtól. Nevelőszüleim azonban

segítettek anyukámnak, hogy anyagilag stabilizálódjon a helyzetünk. Három nevelőapám volt. Mindegyik nevelőapámtól tanultam valamit, az egyik kertész volt, a másik gépészmérnök, a harmadik zenész, azaz színes személyiséggel megáldottak. Mindegyiket kedveltem, nem bántottak sohasem, de egy nevelőapa más, mint egy igazi. Én azért az igazi apámhoz mindig ragaszkodtam és mindig látogattam rendszeresen. Tiszta szívemből szerettem, ő volt az igazi apa, aki apaként fordult felém. Azt láttam, hogy apám rettenetesen hajtós, becsületes, őszinte, igazi munkás, dolgozó ember volt. Ezt a szorgalmat nagyon értékeltem benne, soha egyetlen egy napon nem hiányzott a munkahelyéről. A szüleim tehát támogatták a tanulmányaimat és megteremtették az alapot hozzá, hogy elvégezhessem a főiskolát. Egyetemekre már nem kellett, mert az egyetemen már állami finanszírozott képzésre be tudtam jutni és önszorgalomból sikerült elvégezni munka mellett és gyerekeknevelés mellett.

Az általános iskolában nagyon sok negatív élményem, tapasztalatom volt a cigány származásommal kapcsolatban, a megkülönböztetés révén, a gyerekek kritikus megnyilvánulásai miatt. Egy olyan iskolába jártam általános iskolába Kaposváron, ahol egyedül én voltam cigány. A gyerekek csúfoltak cigány származásom miatt. Nem értettem, hogy miért mondják, hiszen nem volt semmilyen fogalmam arról, hogy miért vagyok különböző tőlük. Ugyan úgy öltözködtem, csak szerényebben, mert nem voltak márkás ruháim. Valószínűleg a bőröm színe miatt csúfolódtak. Hazamentem, anyukámnak sírtam, hogy engem bántanak. Anyukám a cigány temperamentumával bement az iskolába és rendet rakott, hogy az ő lányát ne bántásák. A tanárok rendre intették a gyerekeket, mert volt, hogy a csúfolásokon túl elgáncsoltak, hóval megetettek. Tehát voltak negatív tapasztalataim. Ezeket szerintem nem fogom kitörölni az emlékezetemből soha, de megbocsátottam. Ma már nagyon sokat találkozom velük is. Osztálytalálkozókat szervezünk és ma már jó a kapcsolatom velük. Elnézést kértek az akkori bántásokért, hiszen ma már felnőttként másképp látják a világot, mint annak idején. Ehhez talán az is hozzájárult, hogy én is bebizonyítottam azt, hogy cigány származásuként én is el tudok érni annyit, sőt többet is mint ők.

Ezáltal nemcsak magamnak bizonyítottam, hanem másnak is. Alapvetően én soha nem másoknak akartam megfelelni, hanem mindig önmagamnak. Szorgalmas voltam és magam miatt akartam a kitartással, szorgalmammal elérni mindazt, amit elértem. Hittem az álmaimban és küzdöttem értük. Úgy éreztem minden élethelyzetben, hogy én ezt meg szeretném csinálni, mert szükségem volt rá. Arra a pluszra. A személyiségem építéséhez. Állandóan voltak és vannak is céljaim, terveim, melyeket szeretnék elérni, megvalósítani. Hiszem, hogy akarattal és kitartó munkával sok mindent el lehet érni az életben. Iszonyúan szégyelltem azt, hogy felnőtt koromban nem tudtam beás cigányul. Cigánynak születtem, de mégsem ismertem a nyelvet, mert nem abban a szövegkörnyezetben nőttem fel, nem használták a nyelvet körülöttem. Azt mondtam magamnak, hogy ez szégyen és elmentem az egyetemre, majd megtanultam.

A középiskolában már abszolúte nem voltak negatív tapasztalataim. Ott már a diákok sokkal elfogadóbbak, kedvesebbek, toleránsabbak voltak. Nagyon jó osztályközösséget alkottunk és egyszer sem találkoztam azzal a negatív diszkriminációval, hogy cigányságom miatt valaki megkülönböztetett volna, sem a gyerekek sem a tanárok részéről. Kevés cigány származású diák volt, de soha senkit nem ért diszkrimináció. Ezért is hálát adok ennek az iskolának, mert megerősítette az önbizalmamat.

A főiskolán abszolút nem volt hátrányos megkülönböztetés, még csak egy szóval sem bántottak meg. Ott egy nagyon intelligens csapat volt. Elit hallgatók között tanultam és nagyon jó oktatóim voltak. Ittam a főiskolai, illetve az egyetemi tanárainknak a szavát. A főiskolán egyetlen egy órától nem hiányoztam a négy év alatt. A legstréberebbek közé tartoztam. Az összes előadáson, az összes szemináriumon ott voltam. Volt, hogy csak egyedül voltam. Nem voltam beteg, nem akartam hiányozni és nagyon élveztem, hogy okos tanároktól, professzoroktól tanulhatok. Kiváló tanuló is voltam, sok esetben a főiskolán és az egyetemen is jelesre fejeztem be a félévi vagy az év végi tanulmányaimat. A Pécsi Tudomány-

egyetemen nagyon jó tanárok voltak, ott viszont néha el kellett hogy menjek korábban a kislányom miatt a bölcsődébe, óvodába. Az egyik öcsém nagyon sokat segített a kislány felügyeletében, amíg egyetemi órákat hallgattam, addig ő vigyázott a kislányomra. Hálával gondolok öcsémre, mert nélküle nem tudtam volna egyetemre járni. Rengeteg ismerősöm és barátom van, de a kislányom felügyeletét soha nem bíztam volna idegenekre. Az öcsém pedig nagy szeretettel vigyázott a kislányra.

2013 januárjáig a Gandhi gimnáziumban cigány kisebbségi népismereti tantárgyat oktattam a nappali és az esti tagozaton. 14 éven át iskolalátogató is voltam, diákokat toboroztam az iskolába úgy, hogy általános iskolában tájékoztatókat tartottam a végzősöknek az iskolánkról, majd a tehetséges hátrányos helyzetű gyerekeket felfedeztem, családokat látogattam és meggyőztem a szülőket arról, hogy gyermeküknek a gimnázium mennyire jó lenne. 2009-től 2013-ig roma ügyekért felelős igazgatóhelyettesi feladatkört láttam el a gimnáziumban. Igazgatóhelyettesként a nemzetközi kapcsolatainkat alakítottam, fejlesztettem, ápoltam, az iskola hírnevét öregbítettem. Vendégeket, delegációkat fogadtam, kulturális és iskolai programokat szervezem a gyerekek számára, roma-cafákat szerveztem és vezettem, ahol különböző híres roma embereket láttunk vendégül. Az iskolavezetés napi teendői mellett PR-tevékenységet is végeztem. Fontos volt számomra, hogy a munkaköröm betöltéséhez megszerezsem azt a végzettséget, amely megalapozta azt a szakmai tudást, amely biztosította azt a háttérrel, amelyből fakadóan a diákoknak átadott tudás hitelessé vált. Boldog voltam, hogy az iskolavezetéshez szükséges tudás birtokában aktív részese lehettem Európa egyetlen roma gimnáziumának vezetésében a vezetőtársaimmal együtt. Minden tőlem telhetőt megtettem, hogy legjobb tudásom szerint oktassam-neveljem a diákokat, mert számomra ők voltak a legfontosabbak mindig. A legszebb ajándék nekem az volt, amikor átadhattuk az érettségi bizonyítványukat. Az életre is neveltem őket, mert fontosnak tartom, hogy megállják a helyüket az élet minden területen. Kértem, maradjanak mindig

jólelkű, segítőkész emberek és soha ne feledjék el azt, hogy honnan jöttek.

Hogy milyen tényezők játszottak szerepet abban, hogy én felsőfokú végzettséget szereztem? Elsősorban önmagamnak köszönhetem ezt az irányultságot, mert én is tehettem volna, sőt anyukám szorgalmazta is, hogy menjek férjhez korán. 14 éves korban a mi családukban gyakorlatilag mindenki férjhez ment. Mai napig is ez a szokás a mi cigánytelepünkön Kaposváron. Viszont én elmagyaráztam a szüleimnek, hogy én nem szeretnék férjhez menni, én tanulni szeretnék. Nagyon nehezen fogadták el, főleg anyám. Apám elfogadta, azt mondta, hogy jól van, csak azért lassan legyen már egy unoka. Sajnos nem érte meg az unokáját, mert kislányom születése előtt meghalt. Anyám szerette volna, ha mielőbb férjhez megyek, hogy minél előbb legyenek unokái. Régen mihelyt a cigány kultúránkban férjhez ment a lány, onnantól kezdve már a férjnek volt a dolga, hogy eltartsa az asszonykáját, de én ezt nem szerettem volna. Hiába voltak kérőjelöltek, én egyikkel sem foglalkoztam. Ilyen téren nagyon későn érő típus voltam, hiszen 22 éves koromban kezdtem el komolyabban ismerkedni, akkor is a leendő férjemmel. Addig csak a tanulás volt a számomra a legfontosabb és én szerettem tanulni. 2013 januárjától életmódot változtattam, azóta Somogyaszalóban élek, már nem dolgozom a Gandhi gimnáziumban.

Nina: “Remélem, egyszer én is leszek doktori iskolás a romológia tanszéken”

(olvassa az interjú-vezérfonal első sorát) Családi háttér: 1984-ben születtem. Nekem a szüleim vegyes házasságban élnek: édesanyám német-sváb származású, és édesapám is csak félig cigány származású, viszont nagyon fontos az identitás számára, nagyon fontos a cigány identitása. Az édesanyja részéről pedig orosz. Tehát egy elég vegyes családból származom. Az az igazság, hogy nekem a gyerekkoromat inkább édesanyám kultúrája szötte be, nagyon sokat voltam az anyai nagymamámnál. Igazából a sváb kultúrában kicsit jobban otthon voltam gyerekként, mint a cigány kultúrában. Mindamellett apu sosem titkolta, mindig fontos volt, beszéltünk is otthon róla. Az ő apukája, tehát az én nagypapám még beszélt cigányul, de én nem hallottam sohasem. Én 13 éves voltam, amikor a nagypapám meghalt.

Gyerekkoromban barnább volt a bőröm – ahhoz képest sokat világosodott – de ha visszanézem a gyerekkori képeimet, akkor nagyjából értem, hogy miért csúfoltak: így cigány, úgy cigány, amúgy cigány. Nekem ez a szó kb. annyit jelentett, hogy te „hülye” vagy, te „bolond” vagy, tehát nem nagyon értettem, hogy ezt mire mondják. Általános iskolás lehettem bőven, mire ez kitisztult, hogy ez a szó igazából mit is jelent, és hogy nekem igazából mi közöm van ehhez a szóhoz. Gyerekkoromban nagyjából ennyit vezérelt ez a dolog.

Édesanyám egyetemét végzett, programozó matematikus lett, most adótanácsadó és könyvelő, édesapám pedig eredetileg asztalos, és felnőttkorában érettségizett le, tehát huszonegy-két évesen, így emlékszem, hogy így mesélték. Édesanyám ma is könyvelőként dolgozik otthon, édesapám pedig abba hagyta az asztalosságot

egészségügyi okok miatt, és borászattal foglalkozik illetve biztonsági őrökdi. Egész gyerekkoromban kijárt Ausztriába dolgozni rokonokhoz. Viszonylag keveset láttam, ahhoz képest azért többet, mint egy átlag, aki külföldön dolgozott, mert ő három hetet kint volt, három hetet otthon, és volt, hogy fél évig nem ment. Így segítették. Nagyon sokat dolgozott. Nagyon ideális családom van egyébként, szüleim rendben vannak, együtt vannak most már 30 éve, ez belengte az egész gyerekkoromat is. Egy testvérem van, egy húgom, négy évvel fiatalabb, mint én, egyébként ő is most fog végezni idén az egyetemen. Szociális munkásnak tanul, illetve most szociálpolitikát tanul. Még van egy féltestvérem, de ő nem élt velünk sosem, őt ezért nem nagyon emlegettem, mert ő nem befolyásolt semmilyen mértékben.

Sajnos nem vagyok többnyelvű, mert bár lehettem volna, akkor a nagymamáék nagyon tartottak attól, hogyha megtanulok svábul, akkor nem tudok szépen megtanulni németül. Ezt hamar belátták ezt a hibát. Annyi szerencsém van, hogy mivel sokan voltam kint náluk, és ők svábul beszéltek, a hallás utáni értésem egészen jó volt, de én nagyon rossz nyelvtanuló vagyok, és sajnos nem is szeretek nyelvet tanulni, ez egy nagy hibám. De ebben meg azt látom, hogy nem voltak jó nyelvtanáraim, és eléggé megutáltatták velem. Például akkor tanultam meg jól németül, amikor kint voltam Németországban. Beszélni általában tudtam, jó, hibásan, mindenhog, de meg tudtam értetni magamat. Rengeteget felejtettem az elmúlt 3-4 évben, nem is használtam a nyelvet.

Amikor általános iskolába kerültem, akkor német nemzetiségi iskolába kerültem, mivel édesanyámnak nagyon fontos volt, hogy valamilyen nyelvet tanuljunk, és ezen belül nagyon fontos volt nyilván, mivel az ő anyanyelve sváb, hogy a németet tanuljuk. Ezért Baján a Rákóczi Általános Iskolába kerültünk, ahol elsőtől kezdve nemzetiségi szinten tanították a németet, heti öt órában, tehát rögtön minden nap volt német óra. És nyolcadikig ott tanultam, csak aztán Baján átvette ezt a nemzetiségi szerepet a német nemzetiségi sul,

tehát a giminek lett általános iskolája, kicsit elhalványult a nemzetiségi vonal a mi sulinkban.

Engem édesapám rendkívül szigorúan nevelt, én vagyok az idősebb. Akkor gyerekként, sőt így utólag is azt mondom, hogy talán néha egy kicsit túlzásba is vitte, persze nyilván tudom, hogy ennek az volt az oka, hogy ő mindenképpen azt akarta, hogy meg kell mutatni, tudunk tanulni, de alapvetően én nem voltam jó tanuló az általános iskolában, tehát hármas, ha küzdöttem, akkor négyes. Nyolcadikra javult az átlagom.

Nyolcadikban nagy kérdés volt, hogy hova tovább. Egyáltalán nem nézték ki belőlem, hogy én valaha egyetemet fogok végezni, tehát nem gimnáziumi irányba sodortak, hanem megpróbálták megnézni, hogy mit tudnék magamból leginkább kihozni, és Baján van egy közgazdasági szakközépiskola, és arra gondoltak anyuék, ha azt elvégezem, akkor ha mást nem, anyu irodájában tudok valamit csinálni. Így kerültem közgazdasági szakközépbe. Felvettek. Nagy küzdelem volt egyébként, mert én rendőr akartam lenni, és ezt nagyon támogatták is volna, mert karatéztam hat és fél évet versenyszerűen, ezt is nagyon támogatták, de nem volt Baján akkor még rendvédelmi oktatás, és édesapám kizárta a kollégiumot: mert a lány 14 évesen nem megy el itthonról. Így kerültem ebbe az iskolába, ami nem volt éppen az érdeklődésemnek megfelelő, de nem is mondhatnám, hogy nem szerettem. Ez a közgazdasági vonal is tetszett, édesanyám is tudott segíteni, elég sok mindent tudtam a többiekhez képest, mert ugye napi szinten benne forogtam. Aztán valahogy úgy jött a dolog, hogy tizenegyedikre úgy döntöttem, hogy nem ebben a reál vonalban folytatom a tanulást, hanem átmegegyek, nagyon-nagyon jó történelemtanárt kaptam tizedikben, és igazából ez döntött, hogy tanári vonalon mennék tovább. Először ebben még benne volt, hogy később talán még rendőr leszek és akkor nem rossz a kettő, de aztán szép lassan elcsendesedett a rendőri vonal bennem. Nagyjából tizenegyedikben, tehát 16-17 évesen akkor már reménykedtek anyuék, hátha ez a lány tovább tud tanulni, folyamatosan javult az átlagom, volt egy komoly barátom, akivel

csak akkor találkozhattam, ha jó jegyeim voltak, ez nyilván óriási motiváló erő volt.

Elkezdtem gőzerővel tanulni, és a történelem volt az, amit mindenképpen, és teljesen véletlenül találtam rá a romológia szakra, hogy a törri mellé legyen valami, megjelöltem a hittudományit, meg mindenféle ilyesmit. A lényeg az, hogy a romológiára felvettek, meg a törre első helyen, és akkor nagyjából a helyemen voltam, tehát nagyon szerettem oda járni. A történelem szakon volt néhány negatív tapasztalatom. Lekopogom, a tanárok nem annyira, inkább az évfolyamtársak. Mi hárman voltunk romológiások és picit barnább bőrűek, tehát hárman voltunk cigányok azon az évfolyamon. Eleinte nem nagyon kedveltek minket, illetve távolságot tartottak tőlünk. Nagyjából ez addig tartott, amíg az első nagy vizsgánk, az első szigorlatunk négyes-ötösre sikerült mind a hármunknak, és valószínűleg ez megtörte ott a jeget, mert utána egy picit már jobban fogadtak minket. Tény az, hogy a romológia tanszéken hatszor jobban éreztem magam, egyfolytában ott voltam, végül demonstrátor is lettem, meg szakkollégium vezető is egy ideig. Nagyon szerettem ott lenni. Ott már nem forogtam olyan helyen, ahol negatív dolog ért volna. Dolgoztam a Faág Baráti Kör Egyesületben önkéntesként is, meg megbízással is.

2008-ban voltam végzős. És akkor jelentkeztem már ide az iskolába, ahol 2008 szeptemberétől dolgozom, miközben még fél évet egyetemre jártam. És én az egyetemi éveim alatt ismertem meg a páromat, az akkori páromat, 2003-ban. Hozzá is mentem 2009-ben feleségül.

És igazából a tanulásban mi motivált? Elsősorban nem ez a kitérés szándék. Mi egy elég nagy családi házban élünk vagy éltünk. Relatív jó körülmények között, hiszen apu kint dolgozott, tehát elég sok mindent hamar megkaptunk, de nem voltunk elhalmozva mindenfélével. Eléggé meg kellett dolgoznunk érte, sőt. Igazából, ha akartunk valamit magunknak nagyon megvenni, akkor nem odaadták a pénzt, hanem felajánlották, hogy kimehetünk a szőlőbe kapálni, és

ahogy más megkapta a pénz, úgy mi is megkaptuk érte a pénzt. Vagy dolgozhattunk anyu irodájában is. Általában felváltva a húgommal egy-egy heteket dolgoztunk, ebből volt nyáron zsebpénzünk, így vehettünk meg magunknak dolgokat. De egyébként a továbbtanuláshoz meg mindent. Különórától kezdve mindenhova járhattunk. Azt gondolom, rengeteg pénzt költöttek ránk ahhoz, hogy mi egyetemre kerülhessünk, mert én a kémia különórától kezdve a történelem különóráig, amire épp szükség volt, ami gyengén ment vagy nem úgy sikerült, azonnal mehettünk. Eléggé megkaptam az anyagi támogatást ehhez a dologhoz. A motiváció között apu szigora az nekem nagyon benne volt. Ezt ő azóta már tudja. Akkor nem tudta.

Itt a munkámat nagyon-nagyon szeretem. Nem az előző, hanem az azt megelőző igazgató vett fel. Nagyon nehéz volt az elmúlt három év. Többször megkérdőjeleződött bennem, hogy biztos itt akarok-e dolgozni. Most úgy tűnik, megint minden jó. Most egyelőre van egy osztályom. Most már harmadikosok, de már négy éve együtt vagyunk, mert nulladikban kezdtük. 13 ördögfióka. Igazából nagyon szeretem a munkámat. Nagyon jó itt lenni, itt, ebben a közösségben. A romológia tanszéken is dolgoztam óraadó tanárként, csak most már azt sajnos nem lehet külsőként. Most is járok suliba, a közoktatásvezető és pedagógus szakvizsgát csinálom most. Decemberben fogok államvizsgázni. És remélem, egyszer én is leszek doktori iskolás itt a romológia tanszéken, vagy egyáltalán a neveléstudományban. Csak eddig, a tavalyi évben nem kaptam még rá engedélyt innen az iskolából, most, hogy váltás történt, talán majd most már kiheverem a sulis anyagi dolgait, akkor talán abba is be tudok fektetni, ez azért nagyon sok pénzbe kerül. Ma itt ebben az országban tanári fizetésből nem nagyon lehet ilyeneket finanszírozni.

Az egyetemen, ott mondtam, a törin voltak problémák. Tudok olyat, akinél a tanároktól is voltak negatív megjegyzések. Általános iskolában is volt egy-egy ilyen tapasztalatom tanárokkal, csak ezek inkább utólag estek le. Akkor nem éreztem, hogy ez hátrányos megkülönböztetés lenne, így utólag belegondolva azt gondolom, hogy

igen. Egy-kettő volt. A középiskolában már abszolút nem volt, mert ott már kivívtam, benne voltam az első ötben az osztályban. Meg ott nem is nagyon tudtak róla. Nem írtam a homlokomra. Azt nem mondom, hogy szégyelltem, azt azért nem állítom, mert ha megkérdezte volna valaki, mondtam volna, de kellemetlen volt, mert azért érezhető volt a körülettem levő embereknek az előítéletessége, ha a témáról beszéltünk, vagy bármi, illetve volt a középiskolában egy osztálytársam, akit eléggé kicsináltak, és ez nagy bánatom, hogy mellette nem tudtam jobban kiállni. Akkor még nem voltam annyira erős ezen a téren. Őt sajnálom. Most volt a tíz éves osztálytalálkozó, tudják, hol dolgozom, most már elég nyilvánvaló számukra.

Mindenki és minden formában támogattott a családból. Mind lelkileg, mind anyagilag támogattak végig. Anyu, apu, meg a rokonság is. Nálunk a rokonság is eléggé együtt van, tehát összetartó az egész család mind a két oldalról és mindenki: keresztanyámék is tanárok, meghallották, az nagy boldogság volt, de én vagyok az első az unokatestvérek közül apu részéről, aki egyetemet végzett. Ez nagyon dolog volt. Talán nem is hitték. Azóta már vagyunk többen. Családtagokon kívül különösebben nem támogattak, úgy különösebben nem, csak úgy alapszinten. Persze „menjél”, meg „csináld meg”, „képes vagy rá”, ilyesmi.

Milyen tényezők játszottak abban szerepet, hogy felsőoktatási, egyetemi végzettséget tudtam szerezni? Anyuék: amikor látták már, hogy esetleg tényleg javulok, maga a képességem. Egyébként azért raktak be karatézni, hogy a magatartásom... mert én nem voltam jó magatartású kicsi, főleg általános iskola alsó tagozatában, ez egy kicsit rendbe hozott. Utána meg az, hogy lett barátom, és csak akkor találkozhattam vele... Nem éppen a tanulás volt az, ami először és elsősorban motivált. Aztán már csak azt láttam, hogy a cél érdekében el kell... A tanári szakma tetszett, de az sem feltétlenül azért, hogy tanítsak... közben azonban nagyon megszerettem. Szeretek új feladatokat kitalálni, új módszerekkel kísérletezni. Alapvetően az is nagyon sokat számított, hogyha majd családom lesz, akkor a

szünetekben otthon lehetek a gyerekekkel. Ez egy nagyon-nagy motivációs erő volt, hogy tanár legyek, és ne rendőr. Mert ugye a rendőr nem biztos, otthon van karácsonykor vagy a szünetben. És igazából a mai napig azt mondom, hogy ezért sem hagynám ott szívesen a szakmát, mert családközpontú vagyok eléggé, ha majd lesz családom – most még nincsen – akkor otthon tudjak a gyerekeimmel lenni.

Egyébként egy valamit kihagytam. Egyetemi tanulmányaim alatt volt támogatóm, mert hogy én 2004-től, azt hiszem, ösztöndíjas voltam a Romaversitasnál, és az anyagilag elég kemény támogatást jelentett.

Rita: “Választanom kellett a családom, vagy egy olyan élet között, amit én elképzelek magamnak”

Itt kezdem a családi háttérrel, szülőkkel, hogy milyen környezetből indultam el, vagy milyen környezetben alakult ki a tudás iránti vágyam. No, hát elég szokványos azért ez a környezet. Egy igen-igen szegény roma családból származom. Sajnos, emiatt nem számíthattam erős támogatásokra a jövőmet illetően. Édesanyám négyünket nevelt egyedül kisebb-nagyobb sikerrel, mert hosszabb-rövidebb ideig eltűnt otthonról, és így a nagyszülők neveltek föl minket. A nagymamám szeretett hímezni, a nagypapám meg sokat rajzolt és sokat olvasott. Gyermekkoromban lelkiismeretes tanáraink hamar észrevették a képességeimet és olyan irányba tereltek, hogy ezt ki tudjam bontakoztatni. Mindez, úgy érzem, kellett ahhoz, hogy megtaláljam életem céljait, önmagam. Képzőművész lettem, művésztanár.

Óvodába nem jártam. Az általános iskola első évében ez okozott némi problémát, merthogy az óvodában már vannak olyan felkészítések, amelyek az általános iskolás létre vonatkoznak, úgyhogy nálam ezek elmaradtak. De akkor ez még nem okozott az iskolának olyan problémát, hogy ne korrepetáljanak. Tehát ott volt korrepetálás délutánonként, akinek erre szüksége volt. Tudom, hogy manapság ez már nem annyira elterjedt, merthogy ezt meg kellene fizetni. Régebben ezt valahogy megoldották az iskolák. Második korom óta járok könyvtárba a barátaimmal. Jó tanuló voltam és az osztály legjobbjai közé tartoztam. Rajzolni, énekelni meg nagyon-nagyon szerettem már akkor is barátaim, tanáraink örömeire. Mindig szerettek; attól függetlenül, hogy hova tartozom etnikailag, nem volt különösebb problémám a környezetemmel, de a környezetemnek

sem velem. Nem éreztem olyan dolgokat, amik ellenem, a cigány származásom ellen irányultak volna. Tehát ott is elfogadtak, szerettek, én meg igyekeztem megfelelni a helyi elvárásoknak.

A közlgő középiskolai pályaválasztás megintcsak okozott némi problémát a családomnak; nem csupán az anyagiak miatt, hanem rá kellett jönnöm, hogy a családomban a gyerekek iskoláztatása, szakmához juttatása nem fogalmazódott meg igényként. Tanárain többször eljöttek hozzánk, hogy rávilágítsanak ennek fontosságára családomban. Rajztanárom elvitt felvételizni és a felvételi sikerült. Egy jóval távolabb lévő művészeti középiskolába sikerült bejutnom. Ez a szegedi Képző és Iparművészeti Tömörkényi Gimnázium. Nagyon-nagyon jó iskola volt. Tehát nem tudom, azt hiszem leginkább az életem, a szemléletem ott alapozódott meg és nyílt ki. Hasonló gondolkodású fiatalokkal találkoztam, akik erősítettek és erősítettük egymást, remélem. Így sikerült továbbtanulnom, bár nagyon gyenge cérnán lógott ez az egész, mert sem anyagi, sem erkölcsi támogatást nem kaptam.

Visszatérnék arra a konfliktusra, amit a tanulási szándékom okozott. Édesanyám elmondta, hogy nekem nincs más dolgom itt a földön, minthogy találjak férjet magamnak és szüljek gyerekeket. Ez rendben is lenne, de alapvetően jóval több dolgot éreztem magamban ennél. Nagyon fontos és szép dolgok ezek, de ha már a XXI. században élünk, akkor szeretnék ennek megfelelni és hozzáadni még a világhoz azt, ami bennem van. Családom értékrendjét ekkor már nem tudtam elfogadni és ez elég komoly kérdések elé állított engem a családommal kapcsolatban. Továbbmentem a szegedi képzőművészeti gimnáziumba és innentől kezdve ritkán jártam haza. Édesanyámék viszont megkapták a támogatást, ami ilyenkor kell. Gondolom ez nekik nagyon fontos volt. Úgyhogy azért ebből valamennyit fordítottak rám is. Sok új változást, lehetőséget hozott a XX. század, ami teljesen más megközelítést kíván. Úgy érzem, ez a szemléletbeli, értékrendbeli váltás a romák nagy részénél még nem történt meg. Én egyenesen kikértem magamnak és a mai napig felháborítóan tartom a nők helyzetét egy cigány családban.

Remélem nincs teljesen igazam, remélem más cigány családokban más a helyzet, nálunk azért elég lesújtó volt. Tehát a maximális birtoklást, kihasználást és elnyomást tapasztaltam én a női létben. Elképzelhetőnek tartották, hogy egy fiú tanuljon, de az sem volt általános, mert a fiúk az istenért nem akartak tanulni. Dolgozni se nagyon, de az, hogy egy lánynak legyenek ilyen ambíciói, az egyenlő volt a kurvasággal konkrétan. Úgyhogy emiatt választanom kellett a családom, vagy egy olyan élet között, amit én elképzelek magamnak. Egy olyan minőségű élet között, amiben én kiteljesedhetek. Választottam.

Az iskolai tanulmányaimban senki nem támogatott. Te tudod milyen az, ha egy középiskolást nem támogatnak. Az egy visszahúzás, akadályozás. Hatalmasat csalódtam. A középiskolában nagyon jól éreztem magam. Szokás szerint nagyon igyekeztem, amennyire tőlem tellett, és sok barátom volt. Sikerült megtalálni azt az intellektuális közeget, ahol nem számít ki hova tartozik, melyik etnikumhoz, csupán az számít, mit produkál. Szerencsésnek éreztem magam. Nagyon éles ellentéteket éltem meg akkoriban, mert a sulin kívül komoly ellenérzéseket kezdtem meg tapasztalni fiatal nőként, amelyek ellenem irányultak. Az ajánlattételtől a trágár szavakig mindent. Ez a rosszindulat, szűklátókörűség megdöbönt és félelemmel tölt el a mai napig. Szűk és szegény ez az ország minden értelemben.

Érettségi után rögtön férjhez mentem. Családot akartam, szerető, biztonságot nyújtó családot. Szerencsétlen, elhamarkodott döntés volt ez részemről. Sajnos, nem találtam partnerre a férjemben, pedig akkorra már biztos voltam abban, hogy szeretnék tovább tanulni; művész és tanár akartam lenni. Ebben es sok minden másban a férjem nem nagyon értett egyet velem. Úgyhogy elváltam és 25 évesen jutottam be az egyetemre. Nem elsőre, mert ugye nehéz volt fölvenni a fonalat, de másodjára sikerült.

Az egyetemre művésztanárnak vettek fel. Vizuális nevelőnek. Végre tanulhattam és művészettel foglalkozhattam elméleti, gyakorlati

síkon is. Emellett az én speciális területem az a textilművészet, amit egy nagyon kedves tanárnőmtől tanulhattam. Ez már itt történt Pécsen. Azért itt el kell, hogy mondjam, hogy a származásom az egyetemen megint csak nem kapott különösebb figyelmet, jelentőséget. Tehát, ahogy én azt sejtettem, értelmiségi körökben ez nem lehet a megítélés tárgya. De ezt most óvatosan mondom, mert hallottam már ennek az ellenkezőjéről is, de ez most csak az én személyemre vonatkozik. A származásomnak semmi köze nem lehet ahhoz, hogy milyen ember vagyok. Alkotnom kell, tanulnom kell, meg kell mutatnom, hogy mire vagyok képes, mit tudok átadni, hogy e szerint ítélhessenek meg.

Milyen pozitív tényezők voltak az egyetemi tanulmányaim során? Újjászülettem, megerősödtem, fontosabb lett az önazonosságom, mint valaha. Egyedül álló anyukaként támogatást és segítséget kaptam az egyetemtől és pályázatok által minden értelemben, hogy tanulni tudjak. De folyamatosan dolgoztam is virágkötőként, grafikusként.

Mindig igyekeztem megfelelni az egyetemi elvárásoknak. Ha jól emlékszem, a legtöbb esetben 4-4,5 körül voltam, tehát a származásomnak nem volt köze a dolgokhoz itt sem. Csak segítségeket kaptam, de ezt bárki más megkapta szerintem, hogyha hasonló problémákkal küzdött, mint én. Akkoriban többféle pályázat is adott volt ilyen esetekre. Most már tudom, hogy nincs így. Akkor több volt a művészeti pályázat, a tanulmányi ösztöndíj. Etnikumtól függetlenül is. Lediplomáztam 2004-ben, tanári pályára kerültem meg abban az évben. Úgyhogy én mentem tovább és a doktori képzésre is jelentkeztem 2005-ben. Tapasztaltam azt, hogy visszavonták azokat a támogatásokat, melyek előző évben még megvoltak. Meg megszűntek olyan intézmények, amik ezekre épültek, vagy ezeket osztották szét. Ekkor elég komoly problémám adódott, hogy, hogyan csináljam meg a doktori képzést. A további terveim között szerepel, hogy egyetemen tanítsak, tehát akkor kell a doktori diploma. De hogyan mehetek tovább? Pedagógusi jövedelemmel, gyermekkel szinte megvalósíthatatlannak tűnt. Végül

is a munkahelyem segített ahhoz, hogy fele részben átvállalta a képzésem tandíját, ugye a másik felét viszont ugyanúgy elő kellett teremtenem, úgyhogy így 2010-ben fejeztem be. Még nem védtem, de megvan az abszolutórium. Úgy látom ezek után, ebben az országban a tanulni szándékozó csak komoly áldozatok árán követheti céljait. Egyre szűkülnek a lehetőségek, csorbulnak az esélyek...

Hogy milyen tényezők játszottak szerepet abban, hogy egyetemi végzettséget tudtam szerezni? A tanárok, tényleg. Tisztelet a tanároknak. Azoknak, akik ott vannak, figyelnek, észreveszik és táplálják a talentumot. Még a gyerekemről nem beszéltem. Nagyon intelligens, okos nagy fiam van. 16,5 éves. A tőlem telhető támogatásokat megkapja, tanul is gyönyörűen. Válaszoltam a kérdésre?

Szonja: “Magam lepődtem meg a legjobban, hogy felvettek”

Nem probléma, ha felismernek, köszönöm. Számomra nem jelent gondot. Jó, hát kezdjük azzal, hogy 1970-ben születtem itt, Pécsen. Az édesanyám is és az édesapám is cigány származású. Mind a ketten az oláh cigány közösség tagjai, lovári cigányok. Az apámnak megvan a nyolc általános végzettsége, az édesanyám nem tudott írni-olvasni. Sajnos már múlt időben kell róla beszélnem, mert 1996-ban meghalt. Az édesapám a mai napig is él, éppen két agyi infarktuson van túl. Látom, hogy a betegség és az idős kor sajnos elérte őt is. Amiben tudom, támogatom. Egy húgom van, aki nyolc évvel fiatalabb nálam, ugyanabba az általános iskolába járt, mint én. De nagyon érdekes, hogy nyolc évvel később más gondolatok vezérelték. Például nagyon fontos volt számára, hogy a cigány közösség normái szerint menjen férjhez, hogy cigány származású férje legyen, a jó anya, feleség szerepre törekedett, ami a mi közösségünkben elvárás. Én kicsit máshogy gondolkodtam erről a dologról. Valószínűleg azért is, mert nekem nagyon sok nem cigány barátom volt, és nem voltam benne biztos, hogy nekem 15-16 évesen, amikor az első cigány származású kérőm megjelent, férjhez kellett volna mennem. Így utólag nem tudom, hogyha jóképű lett volna a cigány fiú és tetszett volna, akkor mi lett volna a válaszom az édesapámnak arra a *nagyon* demokratikus kérdésére, hogy mit szeretnék: iskolába járni vagy férjhez menni. De nem tetszett a fiú, így úgy döntöttem, hogy inkább továbbra is iskolába szeretnék járni. Nagyon sok nem cigány barátom volt, így olyan közegekben mozogtam, ahol azért nem volt jellemző, hogy a fiatalok 14-15 évesen megnősülnek, férjhez mennek. És ez azért hatással volt rám. Míg a húgomnak, aki 8 évvel fiatalabb volt, ott, abban az iskolában, ahova én is jártam, (amint említettem a Gyárvárosi Általános Iskolába, ahol kezdett elcigányosodni az intézmény) inkább cigány barátai voltak. Amikor abba a korba került mint én, ő azt mondta,

hogy inkább férjhez menne, nem tanul tovább, cigányt szeretne férjül. Ugyanazok a szülők, hasonló a környezet, de az iskola összetétele más volt, ő más baráti közösségbe került mint én. Ezáltal teljesen máshogy alakult az életünk.

Nem jártam óvodába. Pici koromban hörghurutos voltam, és nagyon vigyáztak rám, így kis kedvenc is voltam talán a családban a betegségem miatt, de aztán hétévesen hála Istennek ezt kinőttem.

Az iskolai tapasztalatokkal kapcsolatban azt tudom elmondani, hogy engem az iskolában mindig elfogadtak, közösségi ember voltam. Valószínűleg azért, mert nagyon közvetlen voltam magam is, szerettem volna beilleszkedni. Minden olyan programban, szakkörben, amit az iskola szervezett, részt vettem. Hetediknyolcadikban a csecsemőgondozó szakkörtől kezdve az énekkaron át mindenhol ott voltam tevékenyen. Nem is azért kaptam év végén annak idején a kitüntetést, mert annyira jó tanuló voltam, hanem a közösségi munkámért adtak oklevelet, mert minden ilyen közösségi programban részt vettem. Amikor hatodikos koromban az iskolában őrsvezető voltam, emlékszem rá, hogy elküldtek jutalomként egy hónapra Zánkára. A szüleim nagyon nyitottak voltak, elengedtek. Ez is ritka egyébként, hogy egy hónapra egy cigánylányt elengednek. De az én szüleimet – mivel az apám is dolgozott a Gázműben, neki is nem cigány kollégái voltak, az anyukám is ott dolgozott a Gázműben, az elején takarítóként, aztán a vége felé már a konyhán konyhalányként – más hatások is érték, nemcsak a közösségi szokások jelentek meg az életükben, ezért nem volt gond, hogy én egy hónapra elmegyek Zánkára. Ez hatodikban történt. A téli tábort töltöttük ott, nagyon klassz élmény volt. Ott ünnepeltük a Mikulást is.

Az általános iskolában, nyolcadikban volt egy barátnőm, akihez sokat jártam fel. Ahogy említettem anyukám nem tudott írni-olvasni, de a barátnőm kis szobájában egy fal tele volt könyvekkel. Őt másként nevelték mint engem, ami meghatározó élmény volt számomra. Egyébként ő azóta elvégezte a jogot, azt hiszem, már

ügyészként dolgozik. Láttam, hogy létezik egy másfajta életmód is, az életnek egy másik része is. Míg otthon nálunk nem volt könyv, hiszen ki olvasta volna, maximum az enyémekek. Náluk láttam egy másfajta életet is, hogy lehet így is, és biztos, hogy hatással volt rám, amikor mindannyian beadtuk a jelentkezési lapot továbbtanulásra. Még egy nagyon fontos dolog: Engem az általános iskolában soha nem bántottak azért, mert cigány vagyok. Egyetlen apró félreértés volt az ötödikben egy kisfiúval, akkora volt mint én, elrendeztük, nem volt utána gond soha többet. Engem nem cigányoztak, és nem bántottak azért, mert cigány vagyok az osztályban. Mai szemmel nézve ez egy különleges dolog, ahogy ma működik az iskola, meg az iskolában a cigány és nem cigány gyerekeknek a kapcsolata. Én tényleg csak pozitívumokat tudok mondani, mert az én osztálytársaim, évfolyamtársaim nem bántottak soha, nem csúfoltak, befogadtak.

Továbbtanultam a Kereskedelmi és Vendéglátóipari Szakmunkás-képzőben. Azért ott, mert egy másik nem cigány barátnőm oda adta be a jelentkezési lapot. Otthonról nem volt olyan ösztönzés, hogy kislányom, te okos vagy, menjél gimnáziumba, el tudod te azt végezni, hiszen nem voltak tisztában... az apám nem igazán foglalkozott szerintem ezzel, az édesanyám pedig nem volt azzal tisztában, hogy mi a különbség a különböző oktatási szintek között. Egy szakmunkás az három év, egy érettségi négy év, de a szakközépiskola a legjobb, mert ott van érettségi meg szakma is, ezeket nem látta át, csak hagyták, hogy akkor én is továbbmenjek, ahova a legjobb barátnőm. Végül is felvettek vendéglátóipari eladónak. Az osztályfőnököm ugyan szólhatott volna, hogy ezzel az átlaggal mehettem volna gimnáziumba is. De nem szólt. Így nekem az érettségi hét évembe került. Jártam három évig szakmunkásba, és utána ugyanabban az iskolában a vendéglátóipari szakon érettségiztem le munka mellett. Akkoriban, mikor én ezt megcsináltam, még négy éves volt a képzés. Rendszeresen jártam iskolába, és dolgoztam is mellette. Ahogy vége volt... 1985-től 1988-ig jártam a szakmunkásba, és rögtön utána jelentkeztem a szakközépiskolába. Emlékszem, 1992-ben a nagylányommal voltam

terhes, amikor érettségi írásbelire kellett volna mennem, ő május végén megszületett, így ez közbeszólt. Ezért az érettségi egy részét egy évvel később csináltam meg. Gyakorlatilag 1993-ban lett meg az összes vizsgám, hiszen eközben 1991-ben férjhez mentem, családot alapítottam, külön költöztünk.

A kisebbik lányom, aki 1994-en született, kilenc hónapos volt, amikor egy közösségfejlesztő tanfolyamot végigcsináltam. Ez kimondottan cigány közösség fejlesztő tanfolyam volt, az első Magyarországon. Itt olyan oktatók jelentek meg, akik az egyetemről jöttek, szociális munkás szakról, és a FEEK-ről²⁸. Kérdezték, hogy kinek milyen végzettsége van, amikor mondtam, hogy nekem érettségi, teljesen el voltak hülve, hogy itt van egy érettségizett cigányleányzó, és miért nem tanult tovább. Mondtam, hogy eléggé bátortalan vagyok. Én járjak egyetemre? Örülök, hogy leérettségiztem, nemhogy még egyetemre menjek. De annyira ösztönzőek voltak, hogy azt gondoltam, megpróbálom, nem vesztek vele semmit. És a legnagyobb meglepetésemre 1995-ben felvettek szociálpolitikára. Én szociális munkásnak jelentkeztem, de nem szociális munkát indítottak, hanem szociálpolitikát. Magam lepődtem meg a legjobban, hogy felvettek. Hogy miért? Mert nem gondoltam, hogy sikerülni fog, pont nekem a Pécsi Egyetemre bekerülni. 30 fő... És több, mint 200 fő jelentkezett. Talán azért, mert mindig kisebbségi érzésem van, tehát mindig... Nem jellemez a túlzott magabiztosság, nem állok a dolgokhoz nagy mellénnyel, nekem is voltak/vannak hiányosságaim, ezért is lepődtem meg, hogy felvettek.

Jellemző rám, hogyha valamit elkezdek, végigcsinálom. Amikor elkezdtem az egyetemet, és az tanszékvezető által tartott első megbeszélésre összehívtak minket, akkor kicsit megijedtem, mert azt mondta, hogy aki a levelezőn végzett és a levelező tagozaton érettségizett, nem fogja tudni megállni itt a helyét. Nagyon nagy az anyag, stb., stb. Megijedtem. Ha csak erre figyeltem volna oda, akkor lehet, hogy elmenekülök (nevetés), és meg sem próbálom a vizsgát. Viszont bennem volt egy természetes kíváncsiság is, hogy „na, akkor

²⁸FEEK: Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Kar

nézzük meg, hogy milyen ez a vizsgaidőszak”. Az első félév végén elkezdődtek a vizsgák, és azt mondtam, nahát, azért ezt én is meg tudom csinálni. Ha már odajártam, és volt lehetőség szociológiára is felvételezni, így úgy döntöttem, megcsinálom azt is, úgylis öt évig idejárom, legalább két diplomám lesz. Persze felvétellel. Akkor volt rá lehetőség. Egyébként pont a cigánytelepről írtam egy dolgozatot, ahol a szüleim is éltek, mielőtt még megszülettem volna, és ezzel a dolgozattal vettek fel. Nagyon érdekes volt, hogy én ezt február környékén adtam le, akkor még anyukámat is kérdezgettem, majd anyukám júniusban meghalt. Akkor már nagyjából lehetett tudni, hogy felvettek engem szociológiára, de azt már nem igazán értette édesanyám, hogy miért fontos nekem két gyerek és férj mellett egyetemre járni. Nem volt ilyen minta előtte. Nem értette, hiszen számomra ez egy kihívás volt, hogy én ezt meg tudom-e csinálni. Sajnálom, hogy nem láthatja, volt értelme. Nemcsak fizikai munkával tud egy cigány pénzt keresni, fizetést kapni. Az ember az eszével is kereshet, és mennyivel könnyebb egy ilyen munkavégzés, mint amikor kint kell kapálni, vagy egy konyhában dolgozni.

Nem volt ez annyira egyszerű időszak két gyerek mellett. Az egyiket óvodába vittem, a másikat bölcsibe, és utána mentem az egyetemre. Amikor másodéves lettem, kénytelen voltam én is elmenni dolgozni. Úgyhogy délelőtt végigcsináltam az óráimat, és délután elmentem egy kávéházba felszolgálni, visszamentem a szakmámba dolgozni. Nem akartam még 50 évesen is felszolgálni, a továbbtanulásban ez is szerepet játszott. A férjem is vendéglátós, szakács volt, azt nem lehetett, hogy mind a ketten dolgozzunk, mert a gyerekekkel mi lett volna. Nagyon sokat köszönhetek a húgomnak, aki sokat segített, nagyon sokat vigyázott a gyerekekre, ment el értük, de mindenképpen meg kell említenem az anyósomat is, akire szintén mindig számíthattam. Segítők nélkül ez nem ment volna, két gyerek mellett.

Közben 1998-ban, amikor, már harmadéves voltam, bejött Forray R. Katalin a kávéházba, ahol dolgoztam, és engem keresett. Pont délután volt, dolgoztam, és Szalay Andi jelezte nekem, hogy keres

engem. Nem tudom, mennyire ismered a tanszék előtörténetét. Szalay Andi szervezte a tanszéken a specializációt. Szépe György professzor lehetőséget biztosított neki arra, hogy – úgy emlékszem – az alkalmazott nyelvészetben belül legyen egy romológia specializáció, és Andi szervezte ezt. Akkor én már jártam ide a romológiára, 1995-ben romani nyelvre, utána meg is csináltam a felsőfokú nyelvvizsgát, és akkor az Andi mondta, hogy keres engem Forray R. Katalin, mert kell neki olyan fiatal, aki anyanyelvi szinten beszél valamilyen romani nyelven, és jönne a tanszékre óraadóként. Valahol már tudtam, hallottam, de nem akartam elhinni, hogy engem valaki keres az egyetemről. Nagyon meglepődtem, amikor tényleg megjelent Forray Kati az ajtóban. Nem tudom megmondani, hogy miért, de tudtam, hogy ő az, bár előtte soha nem láttam. És lehetett volna az 1100. vendég, mert kávéházban dolgoztunk. Nem tudom elmondani miért, de tudtam, hogy ő lesz az, pedig nem láttam fényképet róla soha. És akkor mondta, hogy engem keres, na hát nem volt neki nehéz megtalálnia (nevetés), kérdezte, hogy nem szeretnék-e a tanszéken tanítani óraadóként. Teljesen le voltam döbbenve, hogy én az egyetemen, fűűű. Akkor mondtam, hogy „de igen, de nem, meg nem tudom” (nevetés), nagyon bizonytalan voltam. Mondta, hogy nyugodtan kezdjem el, ő is be fog járni az óráimra. Tényleg be is járt az elején, és így elkezdtem megtanulni tanítani a nyelvet, ugyanis az egy dolog, hogy anyanyelvi szinten beszélem a nyelvet, azért meg kellett tanulni tanítani. Ugyanabban az évben, 1998-ban kezdtem el a Gandhi gimnáziumban is tanítani. Bogdán János kért meg.

Ez a 1998-as év nekem egy nagyon sűrű, nagyon aktív év volt. Ekkor lettem a városi önkormányzatban is képviselő. Ez azért érdekes, mert volt lehetőség a kisebbségi listáról kompenzációval bejutni. Ez azt jelentette, hogy a legkevesebb szavazattal bejutott képviselő mandátumszáma mondjuk 300 volt, és akkor a kisebbségi kompenzációs lista azt jelentette, hogy 151-gyel már képviselő lehettem, tehát fele plusz eggyel. Többen indultunk cigányok, négyen, rajtam kívül még három férfi. Az érdekessége az, hogy a férfiak mondták, hogy maradjak otthon mosni, főzni, takarítani, ahogy náluk ez szokás, de ők is meglepődtek, hogy én kaptam a

legtöbb szavazatot, és így bekerültem a városi önkormányzatba. Ez azért érdekes, mert teljesen el voltam ájulva, hogy a városvezető 45 főnek én is részese lehetek, bekerültem egy olyan grémiumba, ami a várost vezeti. Zöldfülű voltam a politizálásban, ebből is látszik. Aztán rádöbentem dolgokra, folyamatosan láttam, hogy ez azért nem úgy működik, ahogy én gondoltam, hogy valóban városi érdekeket stb. stb. Volt egy-két ember, aki nem pártpolitizált, hanem valóban a város érdekeit tartotta szem előtt, de az nagyon kevés volt. Aztán láttam olyat is, aki csak azért szerepelt százszor, mondta el ugyanazt, mert a Városi TV közvetítette.

Ez négy év volt, 1998-tól 2002-ig voltam önkormányzati képviselő, és utána pont azért, mert láttam ezeket a különböző érdekviszonyokat, nem szerettem volna újra indulni, úgyhogy nem is indultam. Amikor átvettük a megbízólevelet, a felesketést követően az állófogadáson ott volt Bogdán János, a Gandhi Gimnázium igazgatója, aki felkért, hogy menjek el a Gandhibá tanítani a nyelvet, mert nincsen oktatója. Ez szeptemberben történt, majd nemsokára el is kezdtem tanítani. Ez tényleg mélyvíz volt, és csak azért kezdtem el, mert a János kérte, láttam, éreztem, hogy valóban nagy szükség van rám. Itt rendesen megtanulhattam tanítani. Ez ősszel volt, tavasszal kezdtem a tanszéken dolgozni.

Ez történt velem röviden. Eközben azonban nemcsak az oktatás, meg a tanítás van jelen az életemben, hanem egy másik szál is: a civil és a közélet. Azzal, hogy képviselő lettem, azzal hogy 1999-ben tagja lettem a Khetanipe Egyesületnek, 2000-től pedig a vezetője, a civil szervezeti életben is jelen vagyok. Ott is számtalan programot megvalósítottunk, például 2002-ben volt ott nálunk Halász Katalin, és Kati javasolt engem erre az amerikai Visiter programra, mert úgy gondolta, annyi mindent csináltunk, amik miatt megérdemlem, hogy ebben a programban részt vehessek. Ez is nagyon klassz volt, mert előtte nem cigányokat vittek ki: politikusokat, elsősorban tudósokat, és azt hiszem 2001-ben ment egy cigánycsoport, és én a második csoportban voltam benne. Én a pozitívumait élem meg a cigányságomnak. Azért mert cigány vagyok, ez most furcsán

hangzik, eljuthattam pl. Amerikába, vagy eljuthattam Angliába, de voltam Strasbourgban, Finnországban, többször is, több helyen. És ez azért van, vagy volt, mert én cigány vagyok. Én nem csak a negatívumait ismerem a cigányságnak, hanem a pozitívumaimat is. Azt gondolom, hogy nekem nagy szerencsém van ilyen szempontból. Tényleg, ha végiggondolom, ez azért nagy szerencse. Az is nagy szerencse, hogy én azzal keresem a pénzt, amit igazán szeretek csinálni. Ma már luxus, hogy az ember azért kap jövedelmet, amit igazán szeret csinálni, vagyis szereti csinálni a munkáját. Van ez a civil meg közéleti vonal, ami a mai napig is jelen van az életemben, most az Országos Roma Önkormányzatnak vagyok a képviselője. Tehát valamilyen szinten mindig is képviselő voltam. Az előző ciklusban is részt vettem, de akkor még Országos Cigány Önkormányzat volt. Ezek mellett továbbra is dolgozom az egyetemen, néha visszamegyek a Gandhibá is, ha szükség van rám, például az estin fogok újra tanítani, a felnőtt tagozaton, így ott leszek minden hétfőn.

Aztán vannak szakmai munkák is, amik a nyelvoktatáshoz kapcsolódnak. Ilyen például, hogy 2005 óta lováriból én vagyok az érettségi elnök közép és emelt szinten, vagy ehhez kötődik az, hogy amikor 2008-ban a Parlament elfogadta a Nyelvi Kartát, akkor voltak műhelyek, amelyek előkészítették ezt. Ebben az eljárásban én a romaniban vettem részt. Közben olyanokat is bevállalunk, hogy az Alaptörvényt lefordítottuk mindkét cigány nyelvre. Ez azért szakmailag nagy kihívás volt. Most a Nemzeti Alaptantervben a romani nyelv és kultúra részt dolgoztam át. Most pedig ennek továbbgondolásaként kerettanterveket kell majd országos szinten megalkotni. Ez most van folyamatban, már felkértek rá, ez megint egy nagy munka lesz, úgy érzem. Nagy kihívások ezek a munkák, de sikerélményt adnak az embernek, ami nagyon jó. Például amikor megcsináltuk az Alaptörvény fordítását, utána az Országos Fordítóiroda éppen szervezett egy nagy konferenciát, és ez kiemelt témaként szerepelt. Meghívtak minket, akik a fordításban részt vettünk, cigányokat is, mert egyébként minden kisebbség nyelvén megjelent, és elmondhattuk a tapasztalatainkat. Nagyon jó érzés volt

a visszajelzéseket hallani olyanoktól, akik lektorok, nyelvészek, nyelvoktatók, fordítók, tudod, a szakmából jöttek, a legkülönbözőbb nyelveket képviselték. Jó érzés volt a támogatás, az elismerés a részükről. Fontosak ezek a visszajelzések számunkra is, hogy van ennek értelme. Tehát pozitív kicsengése volt számomra.

Közben folyamatosan érettségiztetek is, tehát azt minden évben csináljuk, közép- és emelt szinten. Mindenhol igyekszem ott lenni, és valamilyen módon segítségére lenni a saját közösségemnek abban, hogy ennek a nyelvnek a presztízse megmaradjon, hogy ezt mi továbbadjuk. Azt elmondhatom, bár nem tudom kutatással alátámasztani, de a romani nyelv még nincsen olyan állapotban a cigány közösségen belül, mint mondjuk a beás. Azért nálunk még beszélnek otthon a gyerekek a nyelvet. Valószínűleg azért, mert zártabb közösség az oláh cigányoké. Mi zártabb közösség vagyunk, jobban ragaszkodunk a szokásainkhoz, hagyományainkhoz, így a nyelvváltozás is erőteljesebben van jelen.

Tovább folytatom a munkát az egyetemen is, illetve ami még fontos, hogy ennek a szakmai munkának a kicsúcsosodása most ért el oda, hogy valamikor október-novemberben, ha minden igaz, akkor lesz egy időpont, amikor majd a disszertációmát meg tudom védeni. Ez a szakmai munkának a kiteljesedése, az elmúlt éveknek a befektetése gyakorlatilag. Erre is meg kell érni. Ha belegondolsz, akkor a családon belüli mobilitás azért eléggé magas lett azáltal, hogy ez sikerül, hiszen anyukám nem tudott írni-olvasni, én pedig most már itt állok a kapujában ennek a védésnek. Úgy gondolom, hogy erre igenis meg kellett érni. Pár évvel ezelőtt magam sem gondoltam volna, hogy ezt is meg tudom csinálni. Most már tudom, hogy képes vagyok rá. De szükségesek voltak azok a folyamatok, a szakmai munkák, amikben részt vettem. Most éppen a tanszéken alakult meg májusban a beás és a romani nyelvi műhely, és ennek keretein belül pl. tervezzük a romani nyelv dialektuskutatásának az elindítását, az ország feltérképezését, hogy melyik részen, hol, milyen dialektusok élnek még ma is. Hiszen Erdős Kamillnak 1959-ben volt egy ilyen kutatása, de azóta már elképzelhető, hogy egy-két dialektus elhalt,

illetve kíváncsiak vagyunk, hogy mi történt azóta a nyelv állapotában, milyen változások, keveredések álltak be. Úgy gondolom, hogy a védés után ez egyfajta továbblépés, már tudom, mit szeretnék még csinálni ezen a területen. Egyébként rengeteg mindent lehet tenni: mondókönyv, nyelvkönyv, munkafüzet stb. létrehozásán gondolkodom. Tervezem az igék újrakiadását, mert van egy ilyen gyűjteményem. Számptalan szakmai feladat vár még rám. A védés után is folyamatos munka vár rám.

Közben támogatnom kell a gyerekeimet is, hiszen a nagylányom most már magyar szakos itt a bölcsész karon, másodéves, és felvette a romológiai minorba, a másik lányom pedig most érettségizik, ő nyelv szakos, magasabb óraszámiban tanulta az angolt, ezért öt évig járt a gimnáziumba. Bizony nagy kihívás, hogy mit javaslok, merre menjen tovább, mit tanuljon, hiszen ebben az időszakban annyira kiszámíthatatlan, hogy mivel lesz ő majd sikeres és boldog. Ezért a gyerekekre most nagyobb hangsúlyt kell fektetnem, hiszen el kell indítanom őket az életben, hogy jó felé orientálódjanak, hogy ők is ki tudjanak teljesedni. Közben a „nagy munkában” elváltam, egyedül nevelem most már a lányokat. Van egy barátom, akivel együtt élek.

Továbbra is itt dolgozom a tanszéken, most már főállásban, egyetemi tanárségéd vagyok 2005 óta. Nagyon sok mindenben részt veszek. Ma például roma napot szervezünk, és a játszóházat a Khetanipe Egyesület munkatársai fogják működtetni. Van egy ilyen része is az életnek, nem csak a nyelvvel foglalkozom. De látod, itt is vannak azért gyakorlati munkák is. De pl. nem olyan régen voltam Barcelonában is a X. Nemzetközi Romani Nyelvészeti Konferencián, ahol az ember szakmai kapcsolatokat próbál kiépíteni.

Nagyon örülök ezeknek a sikerélményeknek. Csináljuk majd tovább a munkáinkat itt a tanszéken, aztán meglátjuk a Gandhiban meddig lesz rám szükség, ebben a tanévben biztos, mert van egy olyan csoport, akiket érettségire kell felkészíteni. Az egyesületben is megvannak a tervek, hogy hogyan tovább. A telepprogram mellé mindenképpen szeretnénk tanodára pályázni, mert a gyerekekkel

mindig foglalkoztunk. Családi napközink is van, amire állami normatívát kapunk, abból működtetjük. Mindig is voltak ilyen törekvések nálunk. Mindenben, amivel segíthetjük a roma közösséget vagy a hozzánk fordulókat, abban igyekszünk segíteni. Tehát nemcsak cigányok járnak hozzánk, van, amikor nem cigánynak kell kérelmet írni vagy támogató nyilatkozatot. Nem fogjuk neki azt mondani, hogy ne jöjjön be, természetesen mindenkinek igyekszünk segíteni, valószínűleg az én mentálitásomból adódóan is. Nem mindig megy, mert vannak olyan esetek, amikor eszköztelenek vagyunk, és nem rajtam múlik mint vezetőn, hogy akkor ezt most nem... Vagy jogszabályi problémába ütközik, vagy elfogyott a pénz, tehát számtalan oka lehet, amiért ez kudarcba fulladhat, de azért igyekszünk segíteni. Például azt is nagy sikerélményként éltem meg, hogy most volt lehetőségem legalább nyolc oláh cigány – viszonylag – fiatalra hatást gyakorolni, hogy menjenek tanulni a Gandhibá. Ez egy nagy dolog, mert az én közösségemben inkább – ahogyan mondtam – a lányokat az anya, a feleség szerepre neveljük, a fiúkat a jövedelemszerzésre, a család fenntartására, és ez nem biztos, hogy azonos az oktatási rendszerben való sikerességgel.

Szóval az biztos, hogy fontos az, hogy mi hogyan állunk hozzá a kérdéshez. Voltam Romaversitas-os is 1995-ben, nem tudom, hallottál-e a Romaversitusról. Én még első körös voltam. Ez egy elég jó csapat volt, mert egész jó helyekre kerültünk és jó dolgokat csinálunk szerintem, ahogy így nézegettem a pályafutásukat. Úgyhogy oda is jártam, és ott hallottam először 25 évesen, hogy én oláh cigány vagyok, hiszen mi magunkat itt Pécsen „kolompár cigányoknak” hívjuk. Aztán most már azért kiderült, hogy mivel az oláh cigányokon belül a lovári dialektust beszéljük, hogy ez a kolompár azonos a lovárral, mert hogy vannak kelderások és lováriak Pécsen, és az ő vegyes házasságaik. Ilyen érdekességek voltak, és ez is 25 évesen derült ki. Úgyhogy ilyenek vannak.

Hogy ki támogatott a családból a tanulmányaimban? Ahogy meséltem, az édesanyám nem nagyon tudta, nem értette, miért

akarok én egyetemre járni, mikor nekem van már egy gyönyörű családom. Ő másként gondolkodott erről a dologról. Az édesapám nem ellenezte soha ezt a dolgot, azzal, hogy hagyta, hogy folyjon. Azt gondolom, hogy ez jó, bár azért hozzáteszem, hogy nekem már volt férjem, és külön éltem 25 évesen, amikor jelentkeztem az egyetemre.

A férjem is támogató volt. Igen, hogyne. De egyébként azzal, hogy nem mentem 14-15 évesen férjhez, ez által nekem nem cigány volt a férjem, ez egyértelmű. A vendéglátásban gyakorlati helyen találkoztunk, ő szakács volt, én meg felszolgáló. Nagyon sokat köszönhetek neki, nagyon jó ember.

A családon kívül a barátnőm volt az, aki nagyon ösztönzött. Biztos emlékszel az ifjúgárdista rendszerre. Amikor én szakmunkás voltam, jártam ifjúgárdistaként mindenfelé. Ez nagyon jó kis közösség volt, a mai napig is barátaim azok, akikkel ott megismerkedtem. Volt egy barátnőm, akivel azóta is jóban vagyok, egy nem cigány lány, aki ösztönzött abban, hogy merjek jelentkezni és végig tudjam csinálni.

Ha még egyszer össze akarnám foglalni, hogy milyen tényezők játszottak szerepet abban, hogy ilyen sikeres tudtam lenni az oktatási rendszerben, azt mondanám, hogy valószínűleg ez a személyiségeből is adódik, tehát mennyire vagyok kitartó, mennyire akarok egy célt elérni, és a másik oldalról pedig mennyire befogadóak. Nekem nem volt ezzel problémám. Szociális területen tanultam, szociálpolitikára és szociológiára jártam, nem tapasztaltam semmiféle ellenérzést velem szemben. Azt gondolom, ez is nagyon fontos, hogy a közeg, ahova járok, hogy fogad el engem. Nem tudom, mennyire ismered a Pécsi Egyetem épületét: úgy van, hogy a Rókusban van a szociológia, szociálpolitika a harmadik emeleten, és az első kettőn törisek vannak. A törisek nagyon megnéztek, hogy mit keres itt ez a cigánylány. A törisekről utólag kiderült, érdekes nézeteik vannak. De a szocósoknál, tehát a szociális munka, szociálpolitika, szociológia, és a másik oldalon pedig a néprajzosoknál semmit nem éreztem, semmit, tényleg nem. Jó

tanárain voltak, elfogadtak, nem panaszkodhatok. Mindig azt mondják, hogy ehhez én is kellek. Az általános iskolai osztálytalálkozón el is mondtam, hogy köszönöm, hogy ennyire befogadóak voltak, amire ők is azt mondták, hogy ehhez én is kellettem, az én személyiségem is kellett hozzá, nekem is kellett akarni, hogy ez működőképes legyen.

Ja, igen, azért még tanulok, most éppen mesterképzésre járok, romológia tanárira és tantárgyfejlesztő tanárira, így még mesterképzésben lesz egy tanári diplomám is. Már másodéves vagyok, a következő évben fogok végezni, de ott már csak tanítási gyakorlat lesz.

Az oláh cigányok csoportja egy zártabb közösség, inkább egymás között házasodnak. Például a kalderások a lovári cigányokkal. Az anyukám idején még nem volt szokás, hogy egy beás meg egy oláh cigány összeházasodjon. Ma már előfordul, de nem túl sok esetben. Ezért is maradt meg a nyelv nálunk. Vannak nagyon szép szokásaink, a halotthoz való viszonyunk, vagy az idős szeretteinkhez való viszonyunk, vagy az, ahogy a tiszteletet fejezzük ki a nyelvünkben nem vér szerinti rokonok felé. Azért számtalan pozitívum van a szokások között, de pl. ezzel a 14-15 éves dologgal én sem értek egyet. Én nem szerettem volna, ha a lányaim 14-15 évesen... Most már ez is kezd kitolódni, de nagyon lassan. Már látom, hogy van olyan lány, aki 17-18 évesen megy férjhez. De nagyon sok okos, értelmes, tehetséges cigány van az oláh cigányok között is. A lányok simán el tudnák végezni az iskolát, csak ugye az anyukájuk jól akar nekik, mert félti a lányát attól, hogyha bekerül az iskolába, akkor esetleg rosszat mondanak róla, és akkor nem jönnek kéretni és akkor...nem kap férjet.

Erről van szó, igen. Nem lehet eldönteni, hogy melyik életút helyesebb, ezt mindenkinek saját magának kell eldöntenie. Nem mondhatom azt, hogy boldogabb vagyok kétdiplomásan mint a húgom, aki egy mintaanya. Ezt így nem lehet eldönteni, hogy aki a közösségi normák szerint éli életét, az a boldogabb, vagy az, aki a

többségi társadalom normái szerint. De én inkább átjáró szerepet töltök be. Ismerem az oláh cigány szokásokat, benne is élek. Nem fogok nadrágban odamenni egy virrasztásra, mert nem illik, mert nálunk az asszonyok nem hordanak nadrágot meg rövid szoknyát. Az ember tiszteletben tartja ezeket a szokásokat, miközben teljesen normális, hogy elmegyek egy bármilyen koncertre, egy nem cigányra is. Ez nem kérdés. Tehát köztes szerepet töltök be. Erre szokták mondani, hogy „hídépítő szerep”: itt is vagyok, ott is vagyok, ismerem mindkét kultúrát. Ha kérdezik tőlem, én magyarországi cigány vagyok. Nekem abszolút kettős identitásom van, melyek megférnek egymással. Teljesen egészséges az identitástudatom. Nagyon fontos, hogy belül minden rendben legyen, és tudjam, hogy ki vagyok, hol van a helyem, honnan indultam. Azt szokták mondani, hogy ezek fontosak, és nekem is azok. Köszönöm.

Rövid utószó az interjúkhoz

Óhidy Andrea

Jelen kötetben a címben megígért tíz interjút adjuk közre, amelyeket a szerző 2012-ben készített Pécsen és Budapesten Adéllal, Ágnessel, Barbarával, Franciskával, Jennifer, Mariannal, Máriával, Ninával, Ritával és Szonjával.²⁹ Nekik ezúton is szeretnénk köszönetet mondani, hogy hozzájárultak a velük készült életrajzi interjúk publikációjához. Nem egyszerű döntés, a saját élettörténetet (még ha anonimizált formában is) a közvélemény elé bocsátani.

Az oktatáskutatás számára ezek az interjúk nagyon fontosak: ha olyan oktatási programokat, támogatási rendszereket akarunk létrehozni, amelyek az egész közoktatási rendszerben hatásosak, szükséges megtudni, mi az ami *valóban* segít. Ehhez meg kell ismerni az érintettek perspektíváját, például – mint az itt közölt interjúkban – autentikus elbeszélések segítségével.

Az itt közölt interjúk az eredeti elbeszélések transzkripciói, amin a lehető legkevesebbet változtattunk. Az élő beszédben – főképp egy nem előkészített, spontán elbeszélésben, mint egy narratív interjú keretében – természetesen a lazább, szabálytalanabb modatszerkezetek, az ismétlések, asszociációk, a nem tökéletes nyelvtani szerkezetek jellemzők.

Az elbeszélések hitelességének megőrzése végett a transzkribált interjúszövegeken csak keveset változtattunk: például (néhány esetet kivéve) anonimizáltuk a név szerint említett személyeket és

²⁹A neveket megváltoztattuk, kivéve egy esetben, ahol az interjúalany kifejezett kérésére az eredeti személynév alatt közöljük az interjút.

kitöröltünk olyan ismétléseket, amelyek nem hordoztak tartalmat. Egyes esetekben a megkérdezettek kérdésének eleget téve az interjúknak az írásos beszéd szabályainak megfelelően korrigált változatát adjuk közre.

Reméljük, hogy az interjúk további elemzések, kutatások alapjául szolgálnak majd, melyek további támpontokat nyújtanak a magyarországi roma és cigány nők iskolai karrierjének elősegítésében.

Tartalmi összefoglaló

A roma és cigány nők egész Európában, így Magyarországon is, halmozottan hátrányos helyzetűnek számítanak (*Council of the European Union*, 2011), hiszen helyzetükben a hátrányok kumulációja mutatható ki, amely többek között az oktatási rendszerben is tükröződik: Elsősorban *szociális helyzetük* miatt, hiszen a roma/cigány népesség túlnyomó része szegénységben él. Másodsorban *etnikai/kultuális hovatartozásuk* miatt, hiszen a tradicionális roma/cigány kultúra különbözik a többségi társadalmakétól, s ez az iskolában sokszor meg nem értéshez, (intézményi) diszkriminációhoz vezet. Harmadsorban pedig *nemük* miatt, hiszen a legtöbb roma/cigány családban egy tradicionális női szerep a domináns, ami a nők helyét a családi tűzhely mellett jelöli ki és ezért a továbbtanulásukat nem tartja szükségesnek (l. *Forray és Hegedűs*, 2003; *Durst*, 2015). Ezért a roma és cigány nőket a „kisebbségek kisebbségének” is szokás nevezni (*Vincze*, 2010. 195. o.). Mindezek ellenére a roma/cigány nők (nemcsak Magyarországon) egyre sikeresebbek az oktatási rendszerben.

A kutatás középpontjában olyan roma és cigány nők állnak, akik a halmozottan hátrányos helyzetből elindulva sikeres oktatási karriert (felsőoktatási végzettséget) értek el. Narratív életrajzi interjúk segítségével keressük a választ a következő kérdésre: Mely tényezők befolyásolták az érintettek véleménye szerint az oktatási rendszerben való sikerüket? Kiegészítő módszerként a különböző statisztikák és empirikus kutatások eredményeinek elemzését, valamint szakértői interjúkat alkalmaztunk. A vizsgálat célja a megkérdezettek szubjektív elméleteinek kutatása volt a saját sikeres iskolai karrierjükkel kapcsolatban. Kiválasztásuk az ún. hólabda-módszer szerint történt. Az interjúkat a Fritz Schütze (Schütze 1983) által kidolgozott módszer alapján elemeztük (*Schütze*, 1983).

A kutatás társadalomtudományi háttérét egyrészt Julius Wilsonnak (*Wilson*, 1978; 1987) a Szelényi Iván és Ladányi János által a magyar roma/cigány kisebbség helyzetére alkalmazott *underclass*-elmélete, valamint Helmut Fendnek az iskola társadalmi funkcióiról szóló elmélete (*Fend*, 1980; 2003) adják. Az eredmények interpretációjához Tara J. Yosso közösségi kulturális tőkéről szóló elméletét (*Yosso*, 2005), valamint Forray R. Katalinnak és Hegedűs T. Andrásnak a magyarországi roma/cigány nők iskolai karrierjének kategorizálását (*Hegedűs*, 1996; *Forray és Hegedűs*, 2003) használtuk fel.

A vizsgálat kimutatta, hogy a megkérdezettek kiemelkedően magas tanulási motivációval rendelkeztek és az oktatási rendszerben való sikerért vállalták a hagyományos női szerepmodellel és az azt elváró közösséggel való konfrontációt is. Szüleik és tanáraik többségében pozitív szerepet játszottak sikerükben, de a legfontosabb tényező a saját egyéni tanulási motivációjuk volt.

English summary

Roma and Gypsy women in Europe suffer from multiple deprivation (*Council of the European Union* 2011): firstly, a large part of Roma and Gypsy people live in poverty. Secondly, their different cultural/ethnic traditions often lead to discrimination in school education. Thirdly, they also have disadvantages through the gender aspect, because the traditional Roma/Gypsy culture defines the place of women in the family and an educational career is not necessary for that (I. *Forray and Hegedűs*, 2003; *Durst*, 2015). That 's why Roma and Gypsy women are often called the “minority of the minority” (*Vincze* 2010: 195). Despite of these multiple deprivation Roma and Gypsy women are (not only in Hungary) more and more successful in the education system (*Forray and Hegedűs*, 1991).

The research study focuses on Roma and Gypsy women, who have come from a background of multiple deprivation but managed successful educational careers (defined by their university degree). To answer the research question: “Which factors are regarded as beneficial for success in education from the perspective of Roma and Gypsy women?”, we chose the method of biographical narrative interviews. Additionally we analyzed statistical and empirical studies and used expert interviews as well. The aim of the research was to learn about the subjective theories of the interviewed women. The selection of the respondents was done with the snowball-system. The analysis of the interviews was based on the methodology of Fritz Schütze (*Schütze*, 1983).

The underclass theory of William Julius Wilson (*Wilson*, 1978; 1987) adapted by Iván Szelényi and János Ladányi for the Hungarian situation (*Ladányi and Szelényi*, 2004), the theory of Helmut Fend about the functions of the school in society (*Fend*, 1980; 2003)

served as the theoretical framework for our study. For the interpretation we use Tara J. Yosso's theory about the community cultural wealth (Yosso, 2005) and the categorization of the school success of Hungarian Roma and Gypsy women from Katalin Forray R. and András Hegedűs T. (Hegedűs, 1996; Forray and Hegedűs, 2003).

The study shows that all interviewed women had a very strong learning motivation and were ready to have conflicts with the traditional female role model. Their parents and teachers played mostly a very positive role in this success, but the most important factor was their own learning motivation.